

NUMIZMATIKAI KÖZLÖNY.

A

MAGYAR NUMIZMATIKAI TÁRSULAT MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

DR. GOHL ÖDÖN.

XVIII. ÉS XIX. ÉVFOLYAM.

18-24

1919-25.

1919-1920

BUDAPEST

HORNYÁNSZKY VIKTOR KÖNYVNYOMDÁJA

1920.

KIADJA A MAGYAR NUMIZMATIKAI TÁRSULAT.

300714

A NUMIZMATIKAI KÖZLÖNY

1919.—1920. évi (XVIII.—XIX.) és 1921. évi (XX.) évfolyamainak

BETŰRENDES TÁRGYMUTATÓJA.

(A vastagabb számjegyek a XX. évfolyam lapjaira vonatkoznak.)

A

Abrudbánya 24. 26.
Adatok a C. N. H. III. kötetéhez **33—48.**
Adler Alajos dr. **54.**
Ainorix (Ainoxir) **10. 14. 15.**
Alföldi András dr. 51—57.
Altgepirg 17.
Amon Benedek 20.
András herceg pénzei 39—41.
II. András korabeli leletek 36—38. — pénzek súlycsoportjai 39—40. — szlapon denárok 33—42.
Apollófej mint prototípus **10.**
Aquincumi kirándulás **60.**
Arab pénzek (középkori) **57.**
Átvert pénzek 6. 8. 17. 18.
Axmann Béla **49.**

B

Bakabánya 14.
Bányák felsorolása 2.
Bányapénzek 1—33. 58. — ábrái 5—6. — bizonytalanok 30—32. — ellenjegyei 6. — értékjegyei 4—5. — feliratai 3—5. — időrendje 3. — irodalma 6—7. — jegyei 3. — monogrammjai 5. — Újabbak 32—33. 58.
Barbárpénzek prototípusai **9—17.**
Báthory Kristóf 31. — Zsigmond 21. 26.
IV. Béla pénzeinek súlycsoportjai 39—40. — szlapon denárai 33—42.
V. Berthold kalocsai érsek pénzei 35.
Besztercebánya 15. — (bárca) 15.
Bethlen Gábor 5. 21. 23—28. — bányapénzei 28. — István 21. 23—28.

Biatec **10—12.** — csoport pénzeinek prototípusai **9—17.**
Biderman M. I. G. 6.
Bogsáni bányapénz 29.
Brenner-szövetkezet 31.
Brettmüller-Gewerken 19.
Britanniai pénztípusok **11—13. 16.**
Brunšmid J. 33.
Budapesti éremlelet 37. 38. — hadikórházak érmei **53.**
Bussumarus **10. 12. 14.**
Busu **10. 11. 13.**

C

Centaur **13.**
Cenzúra 57.
Chyzer Kornél **49.**
Cimerképek bányapénzekén 5. 21—23.
Cobisovomarus **10. 12. 14. 15.**
Coisa **11. 13. 14.**
Counos **10. 12.**
Coviomarus **10—15.**
C S monogramm 10—14.
Császárbánya 21.
Csáky gr. 16.
Csecotka Károly **49.**
Csiklova 29. 30.
Csillag és félhold szlapon pénzekén 33.

D

Debreceni múzeum **32.**
Delfinek, pénzekén **11.**
Devil **10. 15.**
Dick E. Arnold dr. **49.**
Diósgyőr **53.**

Dognácska 29.
Drachma quinqueraria 5.

E

Ellenjegyek bányapénzek 4. 6. 10—12.
20—22. 24. 28.

Engel Károly dr. 49.

Épületek alapjaiba helyezett érmek 43.

Erdélyi bányák 3. 26—28. — fejedelmek
bányapénzei 28.

Érdemkereszt (magyar szabadságharci)
29—31.

Éremleletek: Bajcs 57. — Balatonfüred
37—38. — Basahíd 55. — Bicske 55. —
Biharszentjános 55. — Borossebes 37.
38. — Budapest 37. 38. — Cilli 57. —
Constanza 57. — Császló 55. — Dávod
55. — Dunaszekcső 37. 38. — Egervár
36. — Érmihályfalva 37. 38. — Eszter-
gom 55. — Felsőbesnyő 37. 38. — Gyüd
55. — Hetény 55. — Kéthely 55. —
Korpona 36. — Lajoskomárom 55. —
Mány 55. — Margitsziget 37. 38. — Me-
zőkövesd 56. — Neszmély 57. — Nyúl 56.
— Pákozd 31. — Pálospuszta 56. — Pi-
lis 56. — Polgárdi 31. — Regöly 31. —
Sarkad 56. — Somlóhegy 31. — Székes-
fehérvár 56—57. — Tarnazsadány 56. —
Tata 56. — Temes- vagy Torontál megye
57. — Vaskoh 37—38. — Vokány 56. —
Vukovár 57. — Zalahosszúfalva 57. — Zenta
56—57. Zilah 57. — Zombor 37—38.

Éremvésők az ókorban 16. — pápákéi
17—29.

Ernst K. 6. 10. 15.

Eszlári István dr. 59.

Euainetos 16.

Évenként kiosztott pápai érmek 44.

Evoivrix 10. 12. 14.

F

Faludi Géza dr. 49—54. 60. 63. 64.

Fapiariu (Fariai) 10. 14. 15.

Félhold és csillag szlavón pénzek 33.

Fejérvármegyei múzeum 31.

Felolvasások 59.

Felsőbánya 23—25.

Festetich-gyűjtemény 32.

Feszl Hugó dr. 49.

Fischhof Adolf dr. 50.

Flesch Ármin dr. 50.

Fuchs Jeromos éremvész 8.

Fülöp Szász-Coburg-góthai herceg † 59.

G

Galliai pénztípusok 10—15.

Garam 17.

Geta-Caracalla aureusa 51—54.

Gnecchi F. † 59.

Gohl Ödön dr. 1—33. 57. 58. 60. 9—17.

29—32. 63. 64.

Gölnicbánya 17.

Görög pénzek 9—17. 58. 59. — súlyok
58. 59.

Grif 14.

Gross Gyula dr. 50.

Gutkeled István stájer pénzei 34.

Günther J. éremvész 31.

Gyurmán Emil dr. 50.

H

Hamerani 23—27.

Handel (Handl) 16. 18. — Hodritsch al-
tárna 16. 18.

Handlung 16. 18.

Hárpia 15.

Harsányi Pál dr. 33—48. 55—60. 63. 64.

Hazai Sternschuss János dr. 50.

Heraclea (Lucaniae) 13. 14.

Herakles az oroszlánál 13. 14.

Herberstein 5. 6. 20. 21. 26.

Herrngrund (l. Ürvölgy).

Hispaniai pénztípusok 11—13.

Hodrusbánya 15. 16.

Hóman Bálint dr. 33—42. 57—59.

H S jegy 15. 16. 31.

Hudacsek József dr. 50.

Hyrtl József dr. 50.

I

Ibrahim ibn Jakub 57.

Imhof-Blumer Fr. † 58.

Irodalom 57—59. — bányapénzekről 6—7.

— pápai érmeiről 48—50.

Italai pénztípusok 10—15.

J

Jantumarus (lásd Lavumarus)

Jeszenszky Alajos † 59.

Joanelli 16.
Jordán Tamás 51.

K

K = Kammer 29.
Kapnikbánya 24—26.
Karácsonyi érem 8.
Kassowitz Miksa dr. 51.
Kaszper Károly dr. 51.
Keleti József dr. 51.
Kirándulás Aquincumba 60.
Kisgaram 17.
Kissebes 32.
Koháry István 14.
Körmöcbánya 14. 15. 19. 32. 8. — (bárca) 15.
Középkori érmészet 57. 58.
Közgyűlés 59.
Krassó-szörénymegyei bányák 29—30.
Kupferhandel 18.
Kvinárius-gyűjtemény 54—57.

L

Láposbánya 26.
Lavumarus (Jantumarus) 10. 12.
Lehotay Károly dr. 51.
Liesbon (lásd Lisibona)
Lisibona (*Lissabona*) Gellért 1. 2. 20. 21.
26. — Henrik 25. 26. — János 2. 22.
24. 27.
Lippay Károly 59.
Liszauer Dezső dr. 51.
Longostaletes pénzei 15.
Lycceius király pénze 14.

M

Magyar nemz. múzeum éremtára 32. —
num. társulat (lásd: társulat) — orvosok
(lásd: orvosok).
Maixner János dr. 51.
Margitszigeti éremlelet 37. 38.
Mária-kongregáció hadikórháza 53.
Mária Terézia bányabárcái 15.
Marosi Arnold 31. 32.
Medikus-táncstély 54.
Miskolc 54.
Mithkál 57.
Moesiai görög pénzek és súlyok 58.

Moldova 29.
Murányi Gyula † 59. — hagyatéka 60.
Múzeumok 31. 32.

N

Nadrág 33.
Nagybánya 2. — bányapénzei 20—22. —
pöre 1.
Nagyverem 22.
Német kivonat 60. 63.
Nemzeti múzeum éremtára 32.
Newald 10.
Niklovits K. gyűjteménye 54—57.
Nonnos 12. 14.

O

Oexlein J. L. éremvész 14. 15.
Óhegy 17.
Oláh Imre dr. 52.
Olbiai pénz (?) 58. 59.
Orvosok emlékérméi 49—54.
Oravica 29. 30.
Oroszlán (pénztípus) 14. 15.
Oroszlánnal küzdő Herakles 13. 14.

P

Pákozdi éremlelet 31.
Pályázat 59.
Pápai éremvésők 17—29. — verőtő-gyűjtemény 46.
Pápák érmei 42—51. 17—29. — irodalmuk
48—50. — valódiságuk 50.
Pápay Frigyes dr. 52.
Paunz Márk dr. 52.
Payer Endre dr. 52.
Peremdísz, bányapénzek 29.
Pető Ernő dr. 52.
Petrozsény 32.
Petz Lajos dr. 52.
Pénztörténet 57. 58.
Phönixhuta 19.
Pisanello 43. 17.
Plósz Sándor dr. 52.
Politzer Ádám dr. 52.
Poltúrák (Selmezbányaiak) 10—14.
Procopius Béla dr. 42—51. 17—29. 63. 64.
Prototípusok 9—17.
Pukanz (lásd: Bakabánya).

Q

Quinarius-gyűjtemény 54—57.

R

I. Rákóczi György bányapénzei 2. 4. 5. 22. 24. 27. 28.

Regölyi emlélet 31.

Resicabánya 29.

Rigantikos pénzei 15.

Roll Antal bányapénzei 19.

Római pénzek 51—57. — prototipusok 10—15. quinariusok 54—57.

Romániai barbárpénz 58—59.

Rönitz 17.

Rothenstein (lásd: Phönixhuta).

Rudolf király pénzei 33—34.

Ruzicka Leo 58. 59.

S

S betű bányapénzek 3. 30.

Saielmis olbiai pénze(?) 58. 59.

Salgótarján 33.

Sal (Salius, Saly) János 31.

Scharl Pál dr. 53.

Selmecbányai bányapénzek 7—9. — réz-polturák 2. 10—14.

Semmelweis I. Fülöp dr. 53.

Szicíliai pénztípusok 11.

Sinka Mihály 23. 24.

Sonnon 11. 12.

Sorfár-családok 30.

Sóskút 58.

Spitzer Mór † 59.

Somlóhegyi emlélet 31.

Súlycsoportok (árpádházi pénzekéi) 39—40.

Súlyok (moesia görög) 58.

SZ

Szabadságharci érdemkereszt 29—31.

Szászkabánya 29.

Székesfehérvári emlélet 56. 57. — múzeum 31.

Szentgáli Károly 59.

Szfinksz 13.

Szili Achmet pasa 24.

Szírén 15.

Szomolnokbánya 18.

T

Tanácsköztársaság cenzora 57.

Táncstély (medikus) 54.

Tarentumi lovag 12.

Társulati élet 58—60. 3—8. 59—63. — jubileum (20 éves) 3—8. — közgyűlés 59. 60.

Telkibánya 18.

Tellúr-érem 2.

Thavonat Lajos 2. 10.

Thrák pénz 58. 59.

Titto 10. 15.

Török pénzből átvert bányapénzek 8.

Trencsenteplitz 54.

U

Ürvölgy 16. 17.

V

V-jegy bányapénzek 3—5. 21.

Vadkan (pénztípus) 15.

Vaskohi emlélet 37. 38.

Vasúti és hajózási club 53.

Vecseklő 33.

Vonthbánya 23.

Vöröskereszt 53.

V P jegy bányapénzek 24.

W

Wagen György 20.

Walla József (idősb) † 59.

Wanthbánya 23. 26.

Wepler Ágoston érdemkeresztje 29—31.

Wogen (lásd Wagen).

Z

Zágrábi pénzverő 34.

Zalathnabánya 22. 24. 26. 27.

Zanandrea Vilmos † 59.

Zimmermann Lajos dr. 58—59. 3—8. 59—64.

Zoltai Lajos 32.

Zombori emlélet 37—38.

Zsidóvár 33.

Zsoldos Benő † 58.

A magyar bányapénzek.

Magyarország bányászatának érmészeti emlékeit a bányapénzek és a bányavárosi bárcák, továbbá a bányászatra vonatkozó és a bányavárosi emlékérmek alkotják. Az utóbbiak tetszetősebbek, szembeötlőbbek, képeik, felirataik nagyrészt világosan beszélnek, sőt némely fajok keletkezését alkalmát, célját többször tárgyalták a szakirodalomban, minélfogva kevésbbé érezzük a reájuk irányuló medaillisztikai kutatások szükségességét. Velük merő ellentétben, az elsőnek említett csoportot alkotó bányapénzek — majdnem szándékosan titkolózóknak látszó, nagyobbára kezdőbetűkre szorítókozó felirataikkal, néha még az évszám hiányával is és ábrázolásaiknak szűkválasztékú tárgyaival — minden tekintetben a legbehatóbb kutatást teszik szükségessé, hogy keletkezésük helyét és idejét, a kibocsájtónak nevét, személyét, maguknak az egyes éremfajoknak hovatartozóságát, célját és értékét megállapíthassuk.

A szakirodalomban eddig még nyoma sincs oly kísérletnek, hogy a hazai bányapénzeket monografiaszerűen összefoglalva és viszont csoportonként tagozva, tárgyalják. E késedelemnek oka bizonyára azon töméredek nehézség volt, melylyel — amíg bányászatunk történetét az eddigi, bár érdemes és úttörő munkáknál sokkal szélesebb keretekben, kimerítőbben meg nem írják, amíg a bányákra vonatkozó levéltári anyag megfelelő feldolgozásban közkinccsé nem válik, — az úgyszólván kizáróan rövidítésekből álló feliratok megfejtésénél találkozunk.

Dacára annak, hogy ezen érmek a magyar bárcáknak legérdekesebb és legtanulságosabb csoportját alkotják, bányapénzeink irodalma eddig egyes fajok szórványos leírására és ábrázolására szorítkozik és ismertetésük legfőllebb egyes éremsorozatokba való időrendi becsatolásban organizálódik.

Ily előzmények után, csakis a szórványos és fogyatékos érmészeti közleményekre és a meglévő bányászati szakirodalomra támaszkodhatván, vagy be nem látható időig várakozó álláspontot kellett volna elfoglalnom, vagy pedig a *bis dat, qui cito dat* elve alapján, arra kellett elhatározni magamat, hogy a további kutatást, kritikát és helyesbítéseket egyenesen kihíva, sőt erre az ügy érdekében fel is szólítván szaktársainkat, — úttörő kísérletképen — eddigi kutatásaimnak annyi eredményét, amennyit a meglévő és rendelkezésemre álló eszközökkel elérhettem, összefoglaljam és megfelelő szerénységgel az alábbi közleményben közzétegyem. Kérem tehát a szaktársakat, hogy ily értelemben fogadják e közleményemet, melyben az indokolt új meghatározásokat és magyarázatokat a régi, hagyományos megállapítások egyszerű átvételével vegyesen voltam kénytelen nyujtani.

* * *

Bányapénzeknek nevezzük úgy magyar, mint német szaktársainknál dívó szokás alapján azon, a XVI—XIX. századokban¹ vert rézérmeket, melyek egyes bányaterületeken, illetve egyes bányaüzemeknél részint közvetlenül, részint közvetve a bányamunkások bérének kiegyenlítésére, a bányaüzemek által fenntartott élelmezési üzletekben fizetőeszközü (Jancsibankóképen), továbbá egyes munkateljesítmények igazolására, esetleg a szállított anyag átvételének elismerésére és hasonló célokra szolgáltak; végső céljuk tehát általában az volt, hogy pénzértéket képviseljenek, folyópénzre beváltassanak, illetve hogy fizetésre szóló igényeket igazoljanak.

Arra, hogy már annak idejében „pénz”-nek nevezték és tekintették ezen rézbárcákat, bizonyítékul szolgál Nagybánya városának Lissabona Gellért nagy- és felsőbányai bánya-

¹ A régibb írók a bányákra vonatkozó feliratú Traianus- és Hadrianus-féle római bronzpénzeket is bányapénzeknek nevezték.

bérlő (1612—1620) ellen indított pöre, melyben a bérlőt azzal vádolja, hogy a munkásokat arany- és ezüstpénz helyett rézpénzzel fizeti s a bányászok részére adandó élelmiszereket monopolizálja.¹ Idevág továbbá az idézett helyen² közölt azon adat is, hogy I. Rákóczi György erdélyi fejedelem 1634-ben a zalatnai bánya szükségére, Lissabona János közbenjárásával, Nagybányán rézpénzt veretett. Ez a rézpénz az alább 169. sz. alatt felsorolandó (Weszerle D. X. 9., Resch 30. t. 12. sz.) bányapénznek felel meg.

A fönti értelemben vett és részben értékjelzést viselő bányapénzekon kívül van még egy rokon éremcsoport, mely a magyar bányavárosok egyéb rézbárcáit foglalja magában. Ide tartoznak Selmeczbányának 1696—1703. évi SC (Civitas Schemnicium) monogrammos rézbárcái (l. alább 31—89. sz. a.), melyeket Thavonat Lajos báró kamaragróf veretett *a bányák használatára*, az aprópénz-szükség enyhítésére, de amelyek aztán a bányászokon kívül a többi lakosság körében is aprópénzül közkézen forogtak.³

Csak tágabb értelmezéssel és inkább függelékül csatoltam be az alábbi sorozatba Besztercebánya városnak kis címeres rézbárcáját, egy állítólag körmöczbányai rézbárcát, úgyszintén egy pár Besztercebányának tulajdonított Mária Terézia-korabeli monogrammos bárcát is, amelyeknek közvetlen rendeltetése még a földerítendő kérdések közé tartozik.

Esetleges ellenvetések megelőzése céljából kell említenem, hogy egészen más nézőpontból ítélve, de talán nem egészen jogtalanul „bányapénzeknek“ nevezhetnők az egyes bányák termékeiből, e körülménynek felirataikban való említésével vert arany- és ezüstpénzeket is, amelyeket németül *Ausbeutemünzen* néven illetnek. Ilyenfajta *magyar* pénzek⁴ nincsenek és különben is ezek nem tartoznának a jelen közlemény anyagához.

Végül, mint már említém, a bányászatra vonatkozó magyar érmészeti emlékeknek külön és itt nem tárgyalandó csoportját alkotják a bányászatra vonatkozó alkalmi emlékek, személyi- és jutalomérmek, kegyeleti- és barátságérmek, amelyek úgy számuknál, mint jelentőségüknél fogva is megérdemlik, hogy majd egy különálló közleménynek tárgyául szolgáljanak.

* * *

Az ország területén volt, illetve nevezetesebb bányák földrajzi csoportosítás szerint így sorolhatók föl.⁵

1. A Garamvölgy középrése, vagyis az ú. n. *alsómagyarországi bányavidék*. [Selmeczbánya, Baka- és Béláb., Körmöczb., Ujb., Beszterceb. és (környéke: Úrvölgy, Óhegy), Libetb.]

2. A *Duna baloldalán* lévő egyéb bányavidékek. [Brezsnóbánya, Hont, nógrád- és zólyom megyei bányászat, Bócsa stb. (Liptó m.), nyitram. bányák, a Szentgyörgyi grófok b. jogosítványa (Sumhegy, Bazin stb., Pozsony m.)]

3. A *Duna jobboldalán* lévő bányavidékek.

4. A *felsőmagyarországi* bányavidék. [Szepes és Gömör m. bb., Gölniczb., Szomolnok b., Lassúpatak (Stillbach), Ruda b. (Borsod m.), Jászó, Telki b. (Abauj m.), Rozsnyób., Igló, továbbá Dobsina, Vörösvágás, Aranyb., Szépb. (Bányácska, Zemplén m.), Mátra hegység].

5. Az *éjszakkéleti* országrészek bányái. [Szathmár, Máramaros, Bereg m. bb. — Nagybánya (Rivulus Dominarum), Felsőbánya (Medius Mons), Kapnikbánya, aztán Misztb., Feketeb., Láposb., Kisb. stb.].

6. *Bihar, Arad, Zaránd megyék* bányaművelése. (Rézb., Ruda, Körösb., stb.)

7. *Krassó és Szörény megyék* bányászata. (Bogsán, Csiklovab., Dognácska, Moldova, Nadrág, Oravicza, Resiczab., Szászkab.)

¹ Szellemly Géza: Nagybányának és vidékének fém-bányászata. (Nagybánya, 1894.) 15. l.

² I. h. 16. l.

³ Ernst: Von Bergwerksmünzen. Wien, 1885. 36—37. l.

⁴ A milleniumi kiállítás alkalmából Selmeczbányán vert nagyági tellúr érmek felirata megnevezi ugyan a bányát, melynek termékéből ezen érmek verettek, csakhogy ezek nem pénzül, hanem emlékérmekül készültek. (Lásd Num. Közlöny III. k., 71. l., 39. sz.)

⁵ Wenzel Gusztáv: Magyarország bányászatának kritikai története. Bpest. M. Tud. Akad. 1880., 31. l. stb.

8. *Erdély bányavidékei*. [Abrudb. (Auraria Maior, Altenburg, Gross Schlaczen), Zalathnab. (Kisb., Klein Schlatten), Offenb. (Aranyosb. Schwend, Offenburg), Torockó, Radna (Beszterczénél), Barcaság, Nagyág].

E csoportok közül minket ezúttal a bányapénzek szempontjából az alsó- és a felső-magyarországi bányavidékek, az éjszakkéleti bányavidék, a krassó-szörénymegyei bányavidék és az erdélyi bányavidék érdekelnek, amennyiben t. i. a mostani megállapítások értelmében ezen bányavidékek vannak képviselve a magyar bányapénzek sorozatában.

Bányapénzeket hazánkon kívül a volt monarchia egyéb alkotó részeiben: Ausztriában, Csehországban, Tirolban, Salzburgban, továbbá Német-, Angol- és Svédországban és valószínűen számos egyéb államban is használtak.

Az alább felsorolandó hazai bányapénzek korhatárai 1579 és 1766, illetve körülbelül 1818. (A külön csoportba osztott újabbfajta bányabárcák használata napjainkig terjed.) Legrégibb, 1579. évi bányapénzeink (185. és 186. sz.) a bizonytalan beosztásiak közé tartoznak. Következnek Beszterczebánya 1597. évi városi bárcája, aztán Wagen és Lisibona 1603—4. évi és Herberstein Felicián báró 1614. évi nagybányai bányapénzei, 1623-tól 1648(?) ig az erdélyi fejedelmek szatmármegyei és erdélyi bányapénzei, Hodrusbánya (?) 1649-ben, 1658 és 1666-ban Bakabánya, 1660-tól pedig 1703-ig érő, majdnem zárt, sőt az eddigi meghatározások szerint részben kettős bányapénzsorozattal Selmezbánya lép előtérbe. Felsőbánya 1663-ig szerepel e sorozatban. Úrvölgy 1699-től 1739-ig, Gölniczbánya (?) 1669-ből, Rónitz 1716-ból, Phönixhuta 1757-ből és 1766-ból, Körmöczbánya 1764-ből mutat föl idevágó vereteket, aztán hosszú szünet következik, melyet a Krassó-szörénymegyei veretek szakítanak meg 1817—18 táján, vagy ennél is később. Ezekkel lezárul a régi, jó bányapénzek érdekes sorozata és egészen újfajta bárcák lépnek helyükbe. Szerény, nem művészi megjelenésű bányapénzeink érdekesen illusztrálják a bányavárosok történetét; különösen áll ez a szatmármegyei és az erdélyi fejedelmek, meg a különböző bányabérlők és vállalkozók által kibocsájtott bányapénzekre. Wagen, a Herbersteinek, a Lisabona (Lisibona) család tagjainak szereplését majdnem naplószerűen tartják nyilván ezen érmek. Sajnálattal kell megállapítanom, hogy még távol vagyunk az összes szíglák és ellenjegyek megfajtásától; kénytelenek vagyunk tapogatózni, találgatni, ami szükségképen tévedésekkel jár. Vannak két- vagy többféle képen értelmezhető szíglák, rövidítések; csak példaképpen említem az S betűt, mely nemcsak Selmezbányát, hanem Szomolnokbányát is jelentheti; ezen betű körül még szükséges lesz tovább kutatni, mert alig lehetséges, hogy Szomolnoknak ne legyen egynél több bányapénze, míg Selmeznek párhuzamos sorozata is van. Az átvert török aprópénz (13—20. sz.) melyikhez tartozik a kettő közül? Könnyebb eset a KB (Körmöcz- vagy Kapnikb.), LB (Lápos- vagy Libetb.) esete, ahol az érmek stílusa és a kérdésbe jöhető bányák különböző fontossága valószínűségi érveket szolgáltat.

Minden egyszerűségük mellett is fejlődtek a bányapénzek körében bizonyos stílus-csoportok és helyi jellegek. Ilyen csoportokat alkotnak a Lipót-féle selmeczi bányapénzek, a nagy V értékjelzéssel ékeskedő szatmármegyeiek, az erdélyi fejedelmek veretei és a krassómegyeiek. Durva technikájukkal föltűnnek az imént említett selmeczi, átvert érmecskéken kívül a bizonytalan beosztásiak közt fölsorolt S betűs egyoldalú veretek, míg az OE monogrammos körmöczi bányapénz az egyetlen, mely éremvész művésznak (Oexlein) jegyével ékeskedik.

Felirataik alkotják legfontosabb momentumát a bányapénzeknek, melyekkel szemben teljesen háttérbe szorulnak az alaki ábrázolások. A *feliratok nyelve* magyar, német, latin. A *bányák (hely)neveit* rendszeren *magyarul* jelezik, pl. K.B., L.B., N.B., S.B., F.B., W.B., Z.B., N.V. (Körmöczb., Láposb., Nagyb., Nagy-Verem stb.), Kissebes, Petrozsény, Vecseklő stb.; latinul: N—S (Neosolium) egy 1597. évi bárcán és SC Civitas Schemnicium; németül: Herrngrundt, Altgepirg. A *személyneveket latinul* írva találjuk, pl. C.S.B.D.I = Comes Stephanus Bethlen de Iktár, G.D.G.P = Gabriel Dei Gratia Princeps, I.L = Ioannes Lisibona, ST.KO = Stephanus Koháry stb. A

kegyes mondásokból csak egyet találunk sorozatunkban, még pedig latinul: *Auxilium meum a Domino* (Felsőbánya 1663). *Német feliratok*: FFZH (= Felieian Freiherr zu Herberstein), továbbá *Herrngrund* (1699) és *Herrngrundt* (1734), *Altgepirg* és a zsidóvár—nadrági vasművek újkori bárcáinak feliratai. Szomolnokbánya: KHS (Kupferhandel Schmöllnitz), Gölniczbánya: GKH (Gölnitzer Kupferhandel), KBG (Kupferbergwerk Gölnitz?) és a petrozsényi új bárcák értékjelzései. Kétnyelvű (bilinguis) érmek tehát azok, melyeken a magyar bányanév a latin személynévvel találkozunk. A rövidítések helyes megfejtésére fontos, hogy előre tájékozva legyünk a feliratok nyelvéről.

A *feliratok elhelyezkedése* különböző. I. Lipót koronás L betűje, az erdélyi fejedelmek neve és címe rendszerint igénybe veszi az egyik éremlapot. A bérlő vagy főtiszt neve a bányanévvel vagy az értékjelzéssel szokott összekerülni, pl. a nagy V-típusú szatmár-megyei és erdélyi bányapénzek I—L, F—K, (Joannes Lisibona, Felsőbánya, Kapnikbánya) és I—L, Z—B, (Joannes Lisibona, Zalathnabánya) stb. Az itt említett nagy V-típusú érmeken a személynév a V szárain belül, a bányanév a V-n kívül van elhelyezve. Olykor a személynév a V fölött (pl. WI, Felső- és Kapnikb.) vagy a bányászjelvény alatt (pl. VP, Felsőbányán), sőt a V-n kívül (I—L, Nagyverem 1644) helyeződik el. Az S-betű, mely bányanevet jelez, három esetben a kalapács száraitra fonódik (185, 186. és 191. sz.). Három betű $\triangle$ vagy ∇ elhelyezésben szomolnoki és gölniczbányai bányapénzek (119. és 120. sz.) található. A betűk alakja, különösen a selmeczbányai CS monogrammos rézpolturák bélyegváltozatain rendkívül változatos G helyett C olvasható I. Rákóczi György kétféle 1630. évi bányapénzén.

A *feliratok tárgya, illetve tartalma* elég változatos. — *Nevek* közül a bányaváros (pl. Nagybánya), a bányauzem (pl. Nagyverem) vagy bányarész (pl. H—S, Hodrusbánya, Stampferakna?), az uralkodó (pl. Lipót, Bethlen Gábor), a bányatulajdonos (pl. gr. Bethlen István), a bányabérlő (pl. Wagen, Dietrichsten, Lisibona) vagy bányafőtiszt (Lisibona) nevei fordulnak elő. — *Kegyes mondásokból* csak egyet: *Auxilium meum a Domino* (Felsőbánya, 1663) olvashatunk. — *Mesterjegy* szintén csak egy található (Oexlein jegye, Körmöczbányán, 1764). — Az *értékjelek* fontosságukhoz képest elég nagy változatosságot nyújtanak. A gölniczbányai sorozat VI, VII, VIII (így) és XII (így) értékjeleket, egy gölniczbányai (119. sz.), a szomolnoki, a phönixhutai és a 199. sz. beosztatlan bányapénz „3” értékjelzést, némely selmeczi rézpoltura ellenjegyképen beponcolt „3” értékjelzést, a Lisibona féle 144. sz. érem ellenjegyképen beponcolt „4” értékjelzést, a 119. sz. gölniczbányai, a 120. sz. szomolnoki, a 199. sz. beosztatlan bányapénzek „3” jelzést, a phönixhutaiak 1, 2 és 3, a körmöczbányaiak 1, 2 és 6-jelzést, a selmeczbányai 1661. évi bányapénzek I, II és III értékjelzést, a 103. sz. hodrusbányai $1\frac{1}{2}$, a 189. sz. érem $\frac{1}{2}$, a 188. sz. érem XXX, a 154—155. számúak II, illetve III, a 198. sz.: EIN V | $\times$ I $\times$ |. több különböző, pl. a 149., 168., 174., 175. sz. bányapénzek: I értékjelzést viselnek. Legérdekesebb az V értékjelzés, egyrészt mert *tipussá fejlődve*, gyakran az egész éremlapot úgyszólván betölti és köréje csoportosulnak az évszám, a bánya és a bérlő neveinek kezdőbetűi, olykor esetleg címerképe is (l. a 146. sz.) és csak ritkán (pl. a 166., 169. sz.) elégszik meg másodrangú helylyel a kalapácsok alján; — de különösen azért érdekes ez az V jelzés, mert fölmerül a kérdés, hogy miféle pénzegységet vagy pénznemet kell alatta értenünk.

Schönwisner (Notitia, p. 533., a n. 10-ről szólva) I. Rákóczi György 1634. évi zalathnai bányapénzéről (l. alább 169 sz.) így nyilatkozik: „Litera V. fors nomen indicat praefecti monetae, nisi potius sit nota numeralis valorem indicans cuprei huius numi, idest 5 tam partem grossi tricrucigeri”. Az érdekes tudós tehát a 3-krajcáros garas egyötödrészeit magyarázta a V értékjelzést.

Egy, Nagybánya város számadásait tartalmazó, 1631 január 5-én kelt okirat,¹ melyben a bányajövedelmek felsorolásánál a különböző arany- és ezüstpénznemekben

¹ Szellemey Géza, i. h. 16. l.

elhelyezett összegek felsoroltatnak,¹ egy ilyen tétel is szerepel: „öt darabos pénz (drachma quinquennaria) 5166 frt 33 kr.“ Itt egy mai napság különben ezen néven aligha ismert, de Nagybányán 1631-ben közismert nevű pénznemet említ az írás, amely tehát ott ilyen néven közkezen forgott a lakosság és a bányászok közt is. Ez a drachma quinquennaria nem jelenthetett mást, mint az akkoriban divó ötfilléres ezüstgarasokat. Ezeknek veretéséről Péch Antal² több érdekes adatot közöl az 1625. évi pénzügyi bajok vázolója alkalmából. Így: „Azon ötfilléres garasok, melyeket Bethlen most Kassán veret, márkánként 5 frtot érnek és finomságuk 4 lat, 2 qu., 3 den. Az Erdélyben vert 5 és 3-filléres garasok finomsága 5 lat“,³ továbbá: „1626 november 28-án bizonyítványt adnak a körmcői tisztek, hogy Bethlen fejedelem rendeletére megpróbálták a Kassán vert 5-filléres garasokat és azokat éppen olyan értékűeknek és jóknak találták, mint a Körmcőzön most vert denárok.“⁴

A bányapénzekben a nagy V-értékjelzést először egy Neumann által leírt 1622. évi egyoldalú bányapénzen találjuk (l. alább 187. sz.). (Ezt a bányapénzfajt soha nem láttam, sem róla nem hallottam.)⁵ A *típuszerű nagy V* értékjelzés divatja csak aztán kezdődik: 1626-ban Bethlen Gábornak a felsőbányái (151. sz.), 1628-ban a felső- és kapnikbányái (156. sz.) bányapénzein, 1629-ben Kapnikbánya (160—161. sz.), aztán 1630 és 1632-ben Felsőbánya, Láposbánya, Kapnikbánya, I. Rákóczi György bányapénzein, 1637-ben Bethlen Istvánén találjuk meg ezt a típust. A kapcsolatot az ötfilléres ezüstgarasok veretésének és a nagy V-típusú bányapénzek divatjának ideje közt eléggé megállapítottnak tekinthetjük. Ennek megfelelően ezt az értékjelzést úgy értelmezem, hogy az illető bányapénz, mint pénzsurrogatum, egy ötfilléres ezüstgaras értékének felelt meg, más szóval: egy ötfilléres garasra szóló utalvány vagy „Jancsibankó“ jellegével bírt.

A feliratokról szólván, meg kell még emlékeznünk a *rövidítésekről és a monogrammokról* is. Említettem már, hogy kevés kivétellel az összes feliratok rövidítésekből, kezdőbetűkből állnak. A monogrammok megfejtésének nehézségei avval is fokozódnak, hogy alkotórészeiket nem lehet mindig világosan megkülönböztetni. Ilyen esetet szolgáltat a 188—189. sz. érme második monogrammjá, míg pl. Roll Antal (Phönixhuta) A R, Selmeczbánya C S, Mária Terézia M T, Mária Terézia és Ferencz M T F, Oexlein O E, esetleg Salius János S I, Wagen és Lisibona W L monogrammjait könnyen elemezhetjük. A 166. sz. láposbányai bányapénzen látható H L N C (vagy E) monogramm Lisibona Henrik és még valakinek nevét rejti, a 192. sz. érem S H és a 196. sz. érem M C E R monogrammjai még megfejtésre várnak. A rövidítések közül a bakabányai érme AD, F L, az óhegyinek I Q—A D, a 186—187. sz. érme D · S · D | H · M · R | felirata vár megfejtésre.

A képes ábrázolások közt elsősorban a *címerek és (pajzs nélküli) címerképek* érdemelnek figyelmet. Bethlen István gróf, Herberstein Felicián báró, Beszterczbánya város címerein kívül találunk még, ellenjegyképen, pajzsba foglalt heraldikus rózsát (rozettát), továbbá, pajzs nélkül mint valószínű címerképet: ágon ülő madarat (146. sz.), csőrében ágat (?) tartó madarat (158. sz.), fénkszmadarat (122—134. sz.), ágaskodó paripát (94. sz.), címertani (heraldikus) lilimokat a mezőben (198. sz.) — A *bányászjelvény* (2 keresztbetett bányászszeksző: Eisen und Schlägel) a leggyakoribb ábrázolás a bányapénzekben. Olykor pajzsba van foglalva (pl. Bakabánya 91. sz. és Wanthbánya 150. sz. érinén), gyakran pedig sziklás bér van alatta, így Bakabánya, Úrvölgy, Rónitz, Wanthbánya pénzein. — *Nyílt vagy zárt korona* is gyakori a bányapénzekben. Nem különböztetik meg szabályosan, hogy kinek milyen korona jár. I. Lipót L betűje fölött a selmeczi 1661., 1667., 1675., 1686. évi bányapénzekben nyílt korona, az 1660., 1697—1699. éveken zárt korona látható. Nemesi korona van például a gölniczbányai 119. sz. érmen a három betű fölött. — A fönt *nyílt*

¹ 9600 db. arany à 3 f 25 d. 31200 frt; 27115 tallér, darabja 1 frt 75 kr. teszen 47451 frtot. — ² Péch i. h. II. 209. 211. — ³—⁴ Selmeczi bányaigazg. irattár.

⁵ Neumann (Kupfermünzen) 28, 503. sz. Úrvölgyi bányapénznek véli. Neumannnak ezea csoportbeli éremleírásai nem megbízhatók, v. ö. a 145. sz., a 164. sz. és a 167. sz.-hoz csatolt jegyzetet, melyek Neumann 28,505., 28,506. és 28,507. sz. bányapénzleírásainak tévességére utalnak.

kosszorú (két összekötött ág vagy füzér) némileg típussá fejlődött a felsőmagyarországi bányavidék érmein, így egy csoportot alkotnak a szomolnoki (120. sz.), gölniczbányai (119. sz.), phönixhutai (122—134. sz.) és a 199. sz. érmek. — A *térdelve imádkozó bányász* alakja a Krassó-szörénymegyei bányapénzek közös típusát alkotja. A réznek vegyészeti jegye: ♀ az úrvölgyi bányapénzekben fordul elő ismételt. — *Ónkancsót* ábrázol Lisibona János egyik nagybányai élelmezési bárcájának verete, virágos liliomtő látható a 190. sz. bányapénzen. A pajzsalakú *kartusok* nem ritkák; így a 186. sz. érmen SR, a wanthbányai 150. sz. érmen MS, Kapnikbányáén (164—165. sz.) bányászjelvény, ellenjegye „3” számjegy, kétfejsas, rozetta van a kartusban.

Ellenjegyeket tehát szintén találunk a bányapénzekben. A Herberstein-féléken V, H, +, I van beponcolva, Wagen és Lisibona nagybányai bányapénzein kartusban levő rozetta, Rákóczi György 1638. évi bányapénze ovális FB (Felsőbánya) ellenjeggyel előfordul (153. sz.), Felsőbányának 1630. évi (152. sz.) bányapénze viszont H-ellenjeggyel ismeretes. Esetleg elősegítheti a kutatást, hogy a 188—189. sz. bányapénzek LB monogramja selmeczi 1697. évi rézpoltúrán is előfordul beponcolva. H-ellenjegy a felsőbányai (152. sz.), rozettás kerekded ellenjegy a nagyveremi (147. sz.) bányapénzen előfordul. Egyéb ellenjegyeket fönnebb említettem.

Ami a *külső alakot* illeti, *csegelyek* (nyolcoldalúak) az 1597. évi besztercebányai bárca (99. sz.) és a 197. sz. bányapénz. Különben valamennyien kerekalakúak. *Egyoldalú* veretek pl. az óhegyi, a szomolnoki, gölniczbányai, besztercebányai, hodrusbányai, kör-mőczbányai bárcák és bányapénzek közt találhatók; ilyenek a 186—187. számúak is. *Átvert példányok, illetve fajok* is ismeretesek. Így a selmeczbányai 13. és 18. sz., a gölniczbányai 119. sz. és a szomolnokbányai (120. sz.) bányapénzek úgylátszik nemcsak átvert példányok, hanem átvert fajok is.

A fentiekben összefoglaló és elemző irányban áttekintést nyújtottam az itt következő leíró lajstromban felsorolandó bányapénzekről. Hátra van még, hogy a hazai bányapénzek irodalmáról, illetve, hogy a forrásokról is megemlékezzem, melyekből merítettem.

Ami a *muzéális anyagot* illeti, elsősorban a magyar nemzeti múzeum éremtárának bányapénzsorozatát dolgoztam föl, ezenkívül a vidéki múzeumokról készített úti jegyzeteimet, végül számos magángyűjteményről szóló régibb és újabb följegyzéseimet használtam föl. Utóbbiak közül leginkább a bányavárosokban látott magángyűjteményekben találtam becses anyapot. — A *szakirodalom* felsorolása kevésbé örömdetes képet nyújt. A bányapénzekről Ernst Károlynak *Von Bergwerksmünzen* címen (Wien, 1885) megjelent füzeté általános áttekintést kíván nyújtani a bányászatra vonatkozó bárcákról, bányapénzekről és emlékérmekről. Mindezekről együttvéve 115 éremleírást és 3 képes táblát tartalmaz. A bányászatra vonatkozó veretek: emlékérmek és bárcák szélesebb keretben való ismertetését foglalja magában *M. Johann Gottlieb Biderman: Einladungsschriften (zu Abiturienten-Reden)* címen Freibergben az 1753—1772. években kiadott füzetében foglalt közleménye, mely 326 — de Ernst szerint *igen felületesen* készült — éremleírást tartalmaz. Ernst füzetében mindössze hét magyarországi bányapénz és négy hazai bányászati emlékérem leírását találtam. Biderman füzetéhez nem juthattam, de Ernst kritikája alapján sok hasznat ebből sem remélhettem. Más idevágó összefoglaló munkáról sem nekem, sem Ernstnek nincs tudomásunk. A többi forrás, amiből meríthettem, a bányapénzeknek részint egyenkint vagy kisebb csoportokban elszórtan adott leírásait tartalmazza, részint a bányászat történetére vonatkozó munkák, melyek a bányapénzfajok meghatározásához, a szigllák megfigyeltetéséhez becses történeti, föld- és természetrajzi adatokat szolgáltatottak, de semmiféle bányapénz leírását nem foglalják magukban.

Ilyen *bányatörténeti munkák*: Wenzel G.: Magyarország bányászatának kritikai története (Bp. 1880), Péch A.: Alsó-Magyarország bányamívelésének története, 2 k. (Bp. 1884., 1887.), Szmik A.: Adalékok Felsőbánya sz. k. bányaváros monografiájához (Bp. 1906), Szellemy G.: Nagybányának és vidékének fém-bányászata (Nbánya, 1894). Itt csak azon

művek címeit sorolom föl, melyekre az idézetekben hivatkozom; minden egyéb fölhasznált művet mellőzök.

Magyar bányapénzek leírásai vagy képei találhatók kisebb-nagyobb számban a következő művekben, melyeknek nagy részét, minthogy szaktársaink előtt nagyrészt ismeretesek, elég lesz röviden megneveznem: Schönwisner (Notitia), Széchenyi, Weszerle, Erdy, Montenuovo (a magyar és az erdélyi részek), Resch, Győrik, Arch. Értesítő, Num. Közlöny, L. Reissenberger: Die siebenbürgischen Münzen des freiherrl. Samuel v. Bruckenthal'schen Museums in Hermannstadt (a nagyszebeni ev. gymn. 1877/8., 1878/9., 1879/80. évi Programjában), továbbá: Jos. Neumann: Beschreibung der bekanntesten Kupfermünzen, 6 kötet (Prag 1872), Appel (Repertorium), Welzl, Numismatische Zeitung, herausgegeben von J. Leitzmann (Weissensee in Thüringen) 1847. évi kötete, Th. Unger gyűjt. árv. lajstroma (Wien, 1897, N. Cubaschnál), Emil Fischer gyűjt. árv. lajstroma (Wien), Berchtold Lipót gróf gyűjt. árv. lajstroma (Wien, 1906, Egger).

A magyar bányapénzek lajtsroma.

I. Az alsómagyarországi bányavidék.

Selmeczbánya (Hont vármegye).

1. Zárt (császári) korona alatt L¹; kétoldalt egy-egy belül üres, hatágú rozetta és alattuk egy-egy keresztke. Lenn kissé nagyobb kereszt háromágú szárakkal. Hátlap: Két keresztbe tett bányászkalapács; kétoldalt 16—60., a szárak közt fönn egy, belül üres, hatágú rozetta és ez alatt kis kereszt, lenn pedig a föntihez hasonló rozetta. Mindkét lapon szegély. — Réz. 20 mm. — NM.

2. Zárt (császári) korona alatt L¹ két, belül üres, hatágú rozetta közt. Hátlap: Két keresztbe tett kalapács szárai közt kétoldalt 16 és 60. A szárak felső és alsó sarkában egy-egy kis kereszt. — Réz. 15 mm. — Széch. I., 256. l. 3. sz. és 46. t. 118. sz. — Neumann I. 188. (ez, vagy az előbbi érem). — Num. Zeitung 1847. 190. l., 56. sz.

3. Nagy L betűre fűzött nyílt korona. Hátlap: Nagy I (értékjelzés); fölötte $\times 1661 \times$, kétoldalt $\times S \times$ és $\times B \times$, lenn két keresztbe tett kalapács. Mindkét lapon nagyszemű gyöngykör. — Réz. 26 mm. — NM. — Weszerle F. IV. II. — Welzl 1307. — Appel IV. k. 2. rész, 2954. sz. — Neumann I. 184. sz. — Ernst 29. sz. — Berchtold gr. 1200. sz.

4. Előlapja olyan, mint az előbbié. Hátlap: Nagy II értékjelzés, közte kis +, kétoldalt +S és B+, fönn +1661+, lenn két keresztbe tett kalapács. Mindkét lapon nagyszemű gyöngykör. — a) Réz. — NM. — b) Ezüstölt réz. 26 mm. — NM. — V. ö. Wesz. F. IV. 12. — Welzl 1305—6. — Ernst 36. l. 29. sz. és II. t. 24. sz. — Appel i. h. 2955. sz. — Neumann I. 185. sz. — Num. Zeitung 1847. p. 190, n. 59. (Apró bélyegváltozatok: Némelyik példányon a hátlap közepén levő keresztke fölött kis bélyeghiba (rög). Más példányokon a B betű alsó vonala nem egyenes, hanem befelé görbülő)

5. Előbbinek változata. A hátlap közepén egy pont. Kétoldalt $\times S \times$ és $\times B \times$, fönn $\times 1661 \times$ | Réz. 31.6 mm., 2.16 gr. — Schimkó-gyűjt. (Győrik II. k., Magyarország, 92 lap, 1146. sz.) — Num. Zeitung 1847. S. 190, n. 58.

6. Előbbinek (4. sz.) változata. A hátlap közepén kerek pont, kétoldalt csak S és B, az évszám két oldalán egy-egy kis kereszt. Gyöngyös szegély. — Réz. 26 mm. — Weszerle F. IV. 12. (Ezen változatot csakis Weszerle alapján közlöm.)

7. Előlapja, mint az előbbieké. Hátlap: Nagy III (értékjelzés), fölötte +1661+, kétoldalt +S+ és +B+, lenn két keresztbe tett kalapács. Mindkét lapon nagyszemű gyöngykör. — Réz. 26.5—27 mm. — NM. — Weszerle F. IV. 13. — Welzl 1304. — Mont. (magyar) 1586. — Ernst 36. l. 29. sz. — Appel i. h. 2957. sz. — Neumann I. 186. sz. — Num. Zeitung (Leitzmann) 1847. p. 190, n. 57. Utóbbi szerint esetleg Segesvárt „Schaessburg“ jelentenék az S B betűk, amit azonban nem vélek indokoltnak. Appel a fönti 1661. évi és az alábbi 26—30. sz. érmekeket szomolnokai bányapénzeknek mondja.

8. Széles és alacsony nyílt korona alatt, két nagy hétlevelű rozetta közt L, alatta kis ötlevelű rozetta. Hátlap .1667., fönn és lenn egy-egy nagy, hétlevelű rozetta. Mindkét lapon recés szegély. — Réz. 21–22 mm. — NM. — Dr. Bothár Samu és Gally S. beszterczebányai gyűjteményeiben is láttam. (Igen ritka.)

9. Kis hatágú csillag alatt nagy, széles és alacsony nyílt korona; alatta L¹ két nagy hétlevelű rozetta közt. Lenn kis hatágú csillag. Hátlap: Fönn: pont alatt nagy hétágú rozetta két pálmaágot utánzó, ívesen lehajló díszítmény közt. Ez alatt nagy számokkal 1675, alább két keresztbe tett kalapács, két fölfelé hajló díszítmény. Mindkét lapon fogazott szegély. — Réz. 21 mm. — NM. — Dr. Bothár Samu gyűjteményében, Beszterczebányán. V. ö. Welzl 1308. sz. (más évszámmal). — Neumann I. 189. sz. — Mont. (magyar) 1587. a).

10. Nyílt korona alatt két kis hatágú csillag közt L¹, lenn hatágú csillag. Hátlap: Fönn két pont közt nagy hétágú rozetta, ez alatt 1675, alább két keresztbe tett kalapács. Mindkét lapon fogazott szegély. — (Az előbbi fajhoz tartozó kispénz.) — Réz. 15–16. mm. — NM.

11. A fönti 9. sz. faj változata, a hátlation 1686 évszámmal és a kalapácsnyelek felső sarkában pont helyett kis hatágú csillaggal. A jobboldali kalapácsvas elég karesű és kissé hajlított. — Réz. 21–22. mm. — NM. — Gally S. gyűjteményében, Beszterczebányán. — Berchtold gr. gyűjt. árv. 1201. sz.

12. Az előbbi (11. sz.) faj változata, az előlapon még szélesebb koronával és vastagabb L betűvel, a hátlation pedig vaskos kalapácsokkal. Réz. 21–22 mm. — NM. — Welzl 1308. — V. ö. Neumann I. 190. sz. — Num. Zeitung 1847. 190. 1. 60. sz. — Mont. (magyar) 1587. b).

13. Babérkoszorú (bogyókkal); benne két keresztbe tett kalapács, nyeleik végén egy-egy ponttal. Kétoldalt 16 és 8 7 (a 8 és 7 közé a kalapács vasa jut), lenn S. Hátlap: Hasonló babérkoszorúban L¹, középen bélyeghiba, minélfogva a felirat egy N-hez hasonlít.

Durva veretű és egyenetlen alapú érem. Valószínűleg ez az egész, durva kivitelével szembeötlő és különálló 1687–1698. évi bányapénzcsoporth (13–20. sz.) mind egykorú török aprópénzből átveretett, melyeket hadaink ejtettek zsákmányul. A török pénz eredeti verete az alábbi 1697-es bányapénzen tisztán látható. — Réz. 19.5 mm. — NM. — V. ö. Weszerle F. IV. 14. (A rajzban az előlapról elmaradt a koszorú!)

14. Olyan, mint az előbbi, hanem az évszám 16 88 s a kalapácsnyelek felső szögletében egy pont van. A hátlation nincs bélyeghiba. — Réz. 18–21 mm. közt. — NM. — Berchtold gr. gyűjt. árv. 1203. sz.

15. Ugyanazon típus, mint az előbbieket (hanem pont nincs a kalapácsok közt, sem átverés nyomai nem láthatók) s az évszám 16–94. Az utolsó számjegy minden példányon egyaránt kétes. — Réz. 20–19 mm. — NM. — V. ö. Vesz. F. IV. 14. (Az előlapról a rajzban elmaradt a koszorú.)

16. Olyan, mint az előbbi, hanem a hátlation az L és az I közt harántosan húzódó bélyeghiba (mint fönn az 1687-es éremnél láttuk), minélfogva N-hez hasonló ábra keletkezett. — Réz. 18–20 mm. közt. — NM.

17. Olyan, mint az előbbi, hanem a kalapács-szárok közt nincs pont és az évszám 16–97. A véset, különösen az évszám, igen durva, s a lapkák szétvert szélei szabálytalanok. — Réz. 20–19 mm. — NM. — Weszerle F. IV. 14. — Th. Unger 3505. a).

18. Ugyanazon veret, mint az előbbié, hanem a kalapácsok körül a thugra, a túlsó lapon pedig török felirat nyomai látszanak. Török rézpénzből átvert példány. — Réz. 18.5–19 mm. — NM. — V. ö. Vesz. F. IV. 14. — V. ö. Th. Unger 3505. a).

19. Hasonló típus, hanem tisztább veret, sima lapkán. Babérkoszorúban L¹ (az L betű alsó vonala igen hosszú). A két betű közt, középen pont. Babérkoszorúban két kalapács, keresztezett száraik felső szögletében egy pont. Kétoldalt 16–98 (a két utóbbi számjegy egymáshoz szorítva), lenn: fekvő S betű. A koszorú egy sor kifelé és egy sor befelé irányuló levélből és ezek közt lévő, köralakú vonalból van szerkesztve — Réz. 18 mm. — NM. — Th. Unger 3505. sz.

20. Babérkoszorúban L. A mezőben, köröskörül, domborodások. — Hátlap: Babérkoszorúban két keresztbe tett, igen kurtaszárú, nagyvasú kalapács; alattuk S betű nyomai. — Igen durva munka. — Réz. 22—21 mm. — NM.

21. Magas, zárt korona alatt nagy L, mellette kis 1, kétoldalt 1—1 nagyobb rozetta. — Hátlap: Két keresztbe tett, lefelé fordított pálmaág alatt két keresztbe tett, hajlított nyelvű kalapács. Száraik közt fenn két pontocska egymás mellett, kétoldalt 1—1 rozetta, alább az évszám 1696: (és utána kettőspont). — Mindkét lapon vonalszegély és széles sima szegély. — Réz. 22—24 mm. — NM. — V. ö. Széch. 46. t. 120. sz. (más évszámmal, rossz rajz). V. ö. Welzl 1309. — Neumann I. k. 1. tábla. 191. sz. (kép). — Num. Zeitung 1847. 190. l. 61. sz. — Fischer Emil gyűjt. árv. 5769. sz. — Győrök II. Magyarország, 104. l. 1223—1224. sz. (tévesen Ürvölgynek tulajdonítja).

22. Olyan, mint az előbbi, hanem az L felső végéhez közel, tőle jobbra kis pont a mezőben. A kalapácsok vasai meredekebben állanak, száraik kevésbé görbék, az évszám utolsó számjegye mellett balra egy pont, jobbra kettőspont. — Réz. 21'5—22 mm. — NM.

23. Olyan, mint az előbbi. Szorosan az L mellett pont van a jobb mezőben. A kalapácsnyelek kevésbé meredeken állanak, köztük csak egy pont van s az évszám 1696 (pont vagy kettőspont nélkül). — Réz. 21'5 mm. — NM.

24. Az előbbi fajnak bélyegváltozata, más évszámmal. Nagy és magas korona alatt nagy L és kis 1 két kis rozetta közt. Az L felső végéhez közel, egészen a szárához tapasztott pont látható. Két durvaművű, lefelé fordítva keresztbe tett pálmaág alatt két esetlenül formált, keresztbe tett kalapács, nyelvük közt fenn egy pont, kétoldalt 1—1 rozetta, lenn 1697. dűlt számjegyekkel. Mindkét lapon fogazott és szélesebb sima szegély. — Réz. 22—21 mm. — NM. — Pákozdi Károly dr. gyűjteményében is volt.

25. Az előbbi fajnak bélyegváltozata 1699 évszámmal. A korona igen nagy, az L karcsúbb, a rozetták nagyobbak, a pálmaágak kicsinyek, ezek, valamint a kalapácsok is csinosabbak. Pont nincs sem az L, sem az évszám mellett. — Mindkét lapon fogazott szegély. — Réz. 21'5—22 mm. — NM. — Széchenyi I. 256. l. 2. sz. és 46. t. 120. sz. (hiányos, rossz rajz. A kalapácsok fölött az ágak, az L betű baloldalán a rozetta hiányzik a rajzon). — Neumann I. 192. sz.

26. Bő fejnyílású, egymást keresztező vonalkákkal díszített zárt korona alatt, nyílt pálmakoszorúban nagy L és mellette a mezőben egy pont. Hátlap: Két keresztbe tett kalapács. Kétoldalt 16 és 98. lenn S. Mindkét lapon vonalkör és recés szegély. — Réz. 17 mm. — NM. — Széch. I. 256. l. 1. sz. és 46. t. 119. sz. — V. ö. Wesz. F. IV. 16. — Neumann I. 187. sz. — Appell (Repert. IV. k., 2. rész) 2957. sz. (Szomolnok). — Th. Unger 3506. — Mont. (magyar) 1588. d). — Győrök II. k., Magyarország, 103. l. 1216. sz.

27. Előbbinek bélyegváltozata. A korona fejnyílása sokkal szűkebb. A koronán hosszú bélyeghiba vonul át keresztben. Az évszám 16 és 98. (ponttal az 1 után). — Réz. 17 mm. — NM. — V. ö. Weszlerle F. IV. 16. — V. ö. Berchtold gr. gyűjt. árv. 1206. sz.

28. Olyan, mint az előbbi, hanem a korona fejnyílása még kisebb s az L melletti pont egészen a betű szárához tapad, a hátlapon pedig az S két pont közt áll, a baloldali, kissé görbült kalapácsvas alatt egy pont van, szintúgy a nyelek alsó szögletében is. Az évszám 16 és 98. — Réz. 17 mm. — NM. — Pákozdi K. dr. gyűjteményében volt.

29. Mint a 26. sz. érem, hanem a korona csinosabb és kisebb s az L melletti pont a betű szárához tapad, a hátlapon pedig az évszám 16 és 98. — Réz. 17 mm. — NM.

30. Olyan, mint a fönnebbi 26. sz. bányapénz, hanem a kalapácsok mellett kétoldalt 16. 99 évszámmal, lenn pedig S betű (pontok nélkül). — Réz. 17 mm. — Mont. (magyar) 1588. b) — Gally S. gyűjteményében láttam, Besztercebányán, 1900-ban.

A fenti 26—30. sz. bányapénzeket a régibb lajstromok szerzői (Appel kivételével, aki a fönnebbi 1661. évi érmeikkel együtt ezeket is Szomolnoknak adja), szintén Selmezbányának tulajdonították.

Selmeczbányai rézpoltúrák.¹

Ezeket Thavenot (Thavonat) Lajos báró bányagróf verette Selmeczbányán és Besztercebányán 1695-től 1703-ig a bányaüzem használatára, azonban az ezüst aprópénz általános hiánya folytán csakhamar az egész vidék lakossága fizetési eszközül használta. Minthogy adófizetésre e pénzeket el nem fogadták, zavarok támadtak és Lipót ezek verését betiltotta, később (1703 szept. 19.) pedig folyópénzre való beváltásukat elrendelte. A számadásokból kitűnik, hogy e rézpoltúrákból (Kupferne Polträckchen) 1696-tól 1703 febr. 14-ig 211.158 frt 51 kr értékben 8.446,660 darabot vertek. A forgalomban fél greschl vagyis egy poltúra értékben szerepeltek. — Ernst² Newald János³ nyomán azt írja, hogy 1696-tól 1703-ig és ezen időközben minden évszámmal vertek ilyen pénzeket. Ezt az adatot oly értelemben kell helyesbíteni, hogy 1695 évszámmal is több bélyegváltozatot ismerek, viszont 1698 évszámmal egy sincs, sem a Montenuovo-gyűjteményben, sem Welzlben, sem pedig a nemz. múzeum éremtárában. A bélyegváltozatok száma oly nagy, hogy csakis képek útján lehetne közzétenni. Ezért csak a lényegesebb, könnyen leírható változatok felsorolására szorítkozom itten. Az egyes bélyegváltozatok különbségei, az évszámon kívül, leginkább az előlapnak tekintett oldalon lévő C és S betűk különféle végződéseiben figyelhetők meg. Ezen betűvégzések főtipusai: *a)* A betű vége ívesen befelé hajlik és pontban záródik. Ez a C betű alsó végére szól. — *b)* A betű vége tölcészerűen kiszélesedik és tölcésalakú tömör háromszöget alkot. — *c)* Ezen háromszög mindkét oldalán egy-egy pont is van. — *d)* A betű vége megvastagodik, de nem alkot háromszöget, hanem rezszútos irányban van símán levágva. — *e)* A háromszögletes betűvéghez [lásd fennebb *b)* alatt], horoghoz vagy nyílt edényfülhöz hasonlóan egy többé-kevésbé íves, pontocskával végződő, a betű szára felé visszafelé hajló, illetve visszafelé törött toldalékvonal van csatolva. — *f)* Az imént *e)* alatt leírt visszafelé hajló toldalék a betűnek ki *nem* szélesedő, tehát egyszerű vonalból álló végéhez csatlakozik, úgy, hogy a betűszár végével igen hegyes szöveget alkot.

31. Egymásba font nagy C és S betűk (Civitas Schemnicium); kétoldalt 16—95 | A C betű alsó vége begömbül és pontban végződik, a többi három betűvég tölcészerűen kiszélesedik és visszahajló íves horoggal van díszítve. Hátlap: Szalaggal összekötött stilizált pálmalombok közt koronás L betű. Mellette jobbra kis pont a mezőben. Mindkét lapon két vonalás és egy recézett szegély. — Réz. 23—26 mm. — NM. — Széch. I. 257. l. 7. sz. és 47. t. 124. sz. — Welzl 1016. sz. — V. ö. Weszerle F. IV. 17. — Ernst 36. l. 30. sz. és v. ö. II. t. 25. sz., v. ö. Neumann I. 11. l. 173. sz. — Num. Zeitung 1835. 54. l. és 1847. 190. l. — Mont. (magyar) 1585. *a)*.

32. Ugyanolyan érem, mint az előbbi, az előlap felső részébe bevert ellenjeggyel, mely díszes, pajzsalakú kartusba foglalt nagy 3-ast (számjegy) ábrázol. NM.

33. Ugyanolyan érem, mint az előbbie, a hátlap jobboldalába bevert kerekded ellenjeggyel: koronás kétfejű sasban hasított pajzs, benne az osztrák (pólyás) és a burgundi (harántsávós) címer. — NM.

34. Változat: Nagyobb betűkkel és ívszámmal és magasabb L betűvel. — Réz. 25. mm. — NM. — V. ö. Fischer Emil gyűjt. árv. 5768. sz.

35. Az előbbiekhöz hasonló, hanem csak a C felső vége van horogszerűen visszagömbítve. Az S betű végei tölcészerűen kiszélesednek. Kétoldalt 16 és 96. Az L magas és mellette pont van a mezőben. Réz. 24,5—25 mm. — NM. — Ernst 36. l. 30. sz. és II. t. 25. sz. — Györík II. k. Magyarország. 103. l. 1213. sz. — V. ö. Neuman I. 11. l. 174. sz. — Mont. (magyar) 1585. *b)*.

36. Ugyanezen érem másik példánya, bizonytalan ellenjeggyel az előlap alján. — NM.

37. Hasonló érem 16—96 évszámmal és pajzsalakú kartusba foglalt 3 számjegyet ábrázoló, beponcolt ellenjeggyel. — NM.

¹ Schönwisner IX. t. 277. sz. (1702. évsz.) — Széchenyi 47. t. 124. sz. (1695. évsz.)

² Ernst (Karl): Von Bergwerksmünzen. Wien 1885., 36—38. l.

³ Beiträge zur Geschichte des österreichischen Münzwesens. Wien 1881.

38. Az előbbihez hasonló, hanem az S mindkét vége kiszélesedik és háromszöget alkot. Kétoldalt 16—97 évszám apró számjegyekkel. A hátlap közepén pont a mezőben. Az előlap közepén nincs pont. Réz. 25 mm. — NM. — Mont. (magyar) 1585. c). — V. ö. Neumann I. 11. l. 175. sz.

39. Az előbbiekhez hasonló. Az előlap közepén egy pont. A betűk felső végei, kiszélesedés nélkül, hegyes szögben visszagörbülnek, az S alsó vége kiszélesedik és harántosan van levágva. Kétoldalt 16—97 évszám. A hátlapon nincs pont a mezőben. — Réz. 25 mm. — NM.

40. Ugyanezen érem, az előlapra bevert kerekded ellenjeggyel (kétfejű sasban az osztrák-burgund címer). — NM.

41. Ugyanezen érem, az előlap aljára bevert L B monogrammos ellenjeggyel. — NM. — Ezen ellenjegy annyiból fontos, mert alább két bányapénz (188—189. sz.) veretében hasonló monogrammmal találkozunk. (A B betű az L-nek függőleges szárából van alkotva.)

42. Az előbbinek bélyegváltozata. Az S alsó vége harántosan van levágva. Az évszám után pont. A hátlap közepén is pont. Az előlapon fönn jobbra bélyegrepedés nyoma. — NM.

43. Ugyanezen érem, a már említett kerekded sasos ellenjeggyel az előlapon. — NM.

Jegyzet. Teljesség kedvéért a következő éremleírást adom:

(44.) Az előbbiekhez hasonló, azonos típusú érem, 16—98 évszámmal. — Réz. 25 mm. — Ernst 36—37. l. 30. sz.

Ilyen. 1698-as évszámú érmet nem láttam, azonban (Carl) Ernst: *Von Bergwerksmünzen* (Wien, Manz, 1885) 37. l. (30. sz.) határozottan megemlíti. Ennek alapján vettem föl a sorozatba, — de minthogy másutt nem találtam ilyen évszámú példány nyomát, — csak megjegyzésképen és teljesség céljából sorolom föl.

45. Az előbbiekhez hasonló. A C felső vége hegyesszögben visszatörve, az S felső vége kevésbé vastagodott, az alsó betűvégek pontban végződnek. Kétoldalt: 16 99 (A 6-os az S alsó hajlásában van elhelyezve.) A hátlapon kicsiny a korona. — Réz. 25—25.5 mm. — NM. — Welzl 1018. sz. — Neumann I. 179. sz. — Num. Zeitung 1835, 54. lap és 1847, 190. lap. — Mont. (magyar) 1585.

46. Ugyanezen érem, az előlap közepén bélyegrepedés nyomával. — NM.

47. Előbbinek más példánya, a hátlap közepén bevert sasos, kerekded ellenjeggyel. — NM.

48. Az előbbiekhez hasonló. A C keskeny felső végénél bélyegrepedés nyomával. Az S végei kiszélesednek. Az évszám kétoldalt 16—99. apró számjegyekkel. — NM.

49. Ugyanezen érem, hátlapján a sasos, kerekded ellenjeggyel. — NM.

50. Előbbiekhez hasonló. A betűk tölcséres felső végein horgok. Az évszám kétoldalt 16—99 — NM.

51. A betűk végei, a C alsó végét kivéve, kiszélesednek és a felső betűvégek kétoldalt 1—1 ponttal vannak szegélyezve. Kétoldalt 17 és 00 évszám. Az előlapon fogazott, a hátlapon vonal- és fogazott szegély. — Réz. 23.5—25 mm. — NM. — V. ö. Széchenyi: *Catalogus*, I. p. 257, n. 8. — V. ö. Weszerle F. IV. 17. — Welzl 1019. — Mont. (magyar) 1585. — Ernst 36. lap, 30. sz. — V. ö. Neumann I. 11. lap, 176. sz. (?) — Gyórik II. k. Magyarország. 103. lap, 1214. sz.

Változatok:

52. A felső betűvégek kiszélesedők, 2—2 ponttal, az S betű alsó vége ~ alakban végződik. Kétoldalt 17 és 00 évszám. A hátlapon az L magas, a mezőben pont. — NM.

53. A betűk végei mind kiszélesednek. Az S alsó vége a C betűt érinti. Fönn az S felső végét eltakaró ellenjegy (kartusban 3-as számjegy). — NM. — Weszerle F. IV. 17.

54. Az S végei kiszélesedők, a C felső vége vissza van görbítve. Kétoldalt 17 és 00 (A két első szám egymást érinti.) A hátlapon az L karcsú, a korona kicsiny. — NM.

55. Ugyanezen érem más példánya, az előlap felső felében bevert ellenjeggyel (díszes, pajzsalakú kartusban nagy 3-as). — NM.

56. Hasonló, 17 00 évszámú érem, kerekded, kétfejű sast ábrázoló ellenjeggyel. — NM.
57. A felső betűvégek igen hegyes szögben visszatörtek, az alsók kiszélesedők. Kétoldalt 17—00. — Hátlap: Az L középmagasságú, a korona kicsiny. — NM.
58. Ugyanezen változatnak másik példánya, az előlap felső felében ellenjeggyel (díszes pajzsalakú kartusban nagy 3-as). — NM.
59. Ugyanezen változatnak további más példánya, az előlap közepén felfordítva bevert ellenjeggyel. (Koronás kétfejű sasban az osztrák-burgundi címer.) — NM.
60. Olyan, mint a fenti 51—59. sz. 1700. évi érmek, beponcolt S és O betűkkel. — Neumann I. 180. sz.
61. Az évszám: 1701 az S—C monogramm alatt áll, nem pedig annak két oldalán. A C betű felső vége éles szögben vissza van törve, alsó végén nincs pont. Az S mindkét vége kiszélesedik. A hátlapon pont van a közepén. Máskülönben olyan, mint az előbbiek. — Réz. 24·5—25·5 mm. — NM. — Welzl 1021. — V. ö. Neumann I. 11. l. 177. sz. — Mont. (magyar) 1585.

Változatok:

62. A fenti 52. sz. érem bélyegváltozata, az előlapon csekély különbségekkel a rajzban és kétoldalt elhelyezett 17 01 évszámmal. A hátlapon az L igen magas, aránylag karcsú. — NM.
63. A betűvégek mind kiszélesedők és kétoldalt 1—1 ponttal végződnek. — Kétoldalt 17—01. évszám. A hátlapon a koszorú kissé egyszerű. — NM.
64. A betűk végei, a C alsó végét kivéve, kiszélesednek és 2—2 ponttal szegélyezvők. Az 17—01 évszám kétoldalt van elhelyezve. A hátlapon az L felső vége két pont közt van. — NM.
65. Mind a négy betűvég erősen kiszélesedő; az S felső végén a Δ -alakú tér üres. A C kissé előrebukik. Az évszám 17—01 kétoldalt van elhelyezve. Az L a hátlapon igen magas. — NM.
66. A felső betűvégek vissza vannak törve. A C alsó vége szépen behajlik és kis pontban végződik. Az S alsó vége kiszélesedik. Az évszám 17—01. — NM.
67. A felső betűvégek vissza vannak törve, az S alsó vége hirtelenül és nagyon kiszélesedő, a C alsó vége is kissé kiszélesedik. Az évszám 17—01. Az L betű igen magas, a koszorú egyszerűbb. — NM.
68. A fenti 52. sz. érem bélyegével azonos veretű, hanem az évszám utolsó száma 1-re van átalakítva. (A zérus balfele azért meglátszik.) A hátlapon (mely szintén az 1700. évi b) éremével egyezik) a már említett sasos ellenjegy van beverve. — NM.
69. Olyan, mint az előbbiek, hanem a felső betűvégek horogszerűen vissza vannak törve, az alsó betűvégek kiszélesedők, az S-é vonallal is van tetézve. Évszám kétoldalt 17—02 Az L a hátlapon igen magas. — Réz. 25·5—25 mm. — NM. — V. ö. Schönwisner 416. l. 11. sz. és IX. t. 277. sz. — V. ö. Neumann I. 11. l. 178. sz. — Ernst 36. l. 30. sz. — V. ö. Welzl 1020. — Mont. (magyar) 1585. sz. — Győrök II. k. Magyarország. 103. l. 1215. sz.

Változatok:

70. A felső betűvégek vissza vannak törve, a C alsó vége kissé duzzadt, az S alsó kiszélesedő végén nyeregyszerű vápa. Az évszám karcsú számjegyekkel 17 02 Az L normális. — Ezüstölt réz. 25—24·5 mm. — NM.
71. A felső betűvégek vissza vannak törve. Az alsók kiszélesednek; a C-é kissé homorított, végein pontokkal, az S-é vonalkával van tetézve. — Réz. 25 mm. — NM.
72. A felső betűvégek horgosan vissza vannak törve. A C alsó vége befelé horgoszerűen vissza van törve, az S-é kiszélesedő és vonallal tetézett. Az S-nek a közepe és az L alsó nyujtványa igen otrombán duzzadt. Az évszám 17 02 | — NM.
73. A felső betűvégek visszatörtek, a C alsó vége duzzadt, az S-é vonalkával tetézett. Lenn jobboldalt a mezőben nagy rög (bélyeghiba). — NM.
74. A felső betűvégek horogszerűen vissza vannak törve, az alsók kiszélesedők. Az S alsó vége mellett a mezőben bélyeghiba. A hátlapon az L fölött és alatt kisebb, tőle

balra függőleges irányban terjedő nagyobb bélyeghibák. Az L előtt, a jobboldali mezőben, pont. Az L a korona baloldala alatt van. — NM.

75. A felső betűvégek szorosan a szárhoz nyomva vannak visszatörve. A C alsó vége bunkós, az S betűt vonalka zárja. — NM.

76. Ugyanazon előlap mellett egyszerűbb koszorú és igen magas L betű a hát-lapon. — NM.

77. A C felső vége horogszerűen vissza van törve, az S felső végét vonalka zárja, az alsó betűvégek kiszélesedők. Évszám kétoldalt 17= és =02 A hát-lapon a korona majdnem érinti az L betűt. — NM.

78. A C felső vége horgosan visszatört, az alsó kissé duzzadt. Az S mindkét vége kiszélesedik és vonalkák tetézik. Az évszám 17 02 A hát-lapon az L magas és karcsú. — NM.

79. A C betű felső vége visszatört, az alsó kissé duzzadt. Az S végei kiszélesednek és vonalakkal záródnak. Lenn némi rögök a mezőben. A hát-lapon az L felső végénél kétoldalt egy-egy pont, balra alább még egy pont. Az évszám 17 02 | — NM.

80. A C betű felső vége horgosan vissza van törve, az S betű pedig íves vonalban záródik. Az alsó betűvégek kiszélesedők és vonallal vannak tetézve. — NM.

81. A C felső vége visszatört, az alsó duzzadt. Az S végei kiszélesedők és vonalakkal tetéztettek. Az évszám 17—02 A hát-lapon az L magas és karcsú, mögötte a balmezőben balradülő vonalka látszik. — NM.

82. A C felső vége horogszerűen vissza van törve, a többi betűvégek mind kiszélesedők. Az évszám kétoldalt: 17= és 02 | — NM.

83. A C felső vége vissza van törve, alsó vége kissé, az S alsó vége erősebben szélesedő, az S felső, erősen és hirtelenül szélesedő végét ívonal tetézi. Lenn, az S alsó hajlásán bélyeghiba (rög). Az L igen magas és érinti a koronát. — NM.

84. A C felső vége horogszerűen visszatört, az S mindkét vége kevésbé kiszélesedő és egyenes vonallal van tetézve. A C alsó vége kissé kiszélesedik és mintha be lenne kissé hasítva. A C felső részénél, baloldalt, nagy bélyeghiba. Az évszám 17 02 A hát-lapon az L magas és karcsú. — NM.

85. Mind a négy betűvég kiszélesedik és merőleges vonalakban záródik, az S-nek harántvonallal zárt felső végét kivéve. Évszám kétoldalt: 17—02 A hát-lap mezejében fönn jobbra kis rög (verethiba). Az L szokatlanul magas, a korona kissé balra hajlik fölötte. — NM.

85. b) Előlapja azonos a fönti 85. sz. éremével. Hát-lapján az L szára fölfelé szélesedik és a korona jobb oldala alatt van. — NM.

86. A felső betűvégeket pontokban végződő vonalkák tetézik. A C behajló alsó vége pontban, az S-é pedig a kiszélesedő betűvégből folytatásképpen kinövő és ponttal tetéztet vékony, hajlított vonalkában végződik. Az évszám 17 02 | — NM.

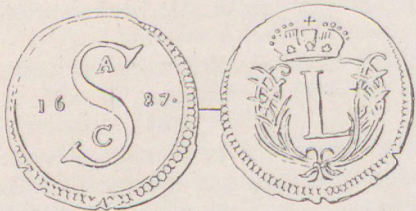
87. A betűvégek mind duzzadtak és a felsők rézsútos, az alsók merőleges irányban levágva, vonallal vannak tetézve. A mezőben, fönn jobboldalt bélyeghiba (rög). Kétoldalt 17 02 évszám. Az L betű igen magas. — NM.

88. C—S monogram. A C a rendesnél magasabb és felső vége vissza van törve, az alsó kissé duzzadt. Az S végei vonalakkal vannak tetézve, az alsó azonfölül duzzadt. Évszám kétoldalt: 17—03 A hát-lapon az L valamivel kisebb a szokottnál. Mindkét lapon recézett szegély. — Réz. 25—24 mm. — NM. — Mont. (magyar) 1585. sz.

89. Változat: A felső betűvégek vissza vannak törve, az alsó betűvégek duzzadtak, az S-é vonallal is van tetézve. Az előlapon bevert pontok. — Réz. 25—24 mm. — NM.

90. Nagy S betű, melynek felső görbületébe egy A, alsó görbületébe pedig egy C betű van illesztve. Kétoldalt 16—97. Hát-lap: Koronás L betű, szalagcsokorral összekötött két stilizált pálmalomb közt. Mindkét lapon vonal- és gyöngysoros szegély. — Réz. 25,5 mm. — NM. — Neumann I. 181. sz. (Selmeczbánya.) — Fischer Emil gyűjt. árv. 5767. sz. — Berchtold gr. gyűjt. árv. 1202. sz. (tévesen 1687 évszámot ír).

A selmeczbányai C S monogrammos szükségpénzsorozattal való nagy hasonlóságánál fogva ezen, már Neumann által is Selmeczbányának tulajdonított érmet én is e város bánya-, illetve esetleg szükségpénzei közé sorozom. Nemi aggályt okoz, hogy a C S monogrammos sorozatnak is vannak 1697 évszámú veretei, de viszont éppen

ezeknek az évszáma olyan *apró* számjegyekből van alkotva, mint a szóban lévő éremé. Az A és C betűkre még nincs megnyugtató megfejtés. Selmeczbányán kívül csak Szomolnokbánya jöhetne még szóba, azonban nem merült föl eddig olyan adat, amely arra kényszerítene, hogy Selmeczcel szemben Szomolnoknak tulajdonítsam ezen éremfajt — A bányászjelvény hiánya ezen érmen arra enged következtetni, hogy a

C S monogrammos sorozathoz hasonlóan nem szorosabb értelemben vett bányapénzzel, hanem bányavárosi és bányüzemi szükségpénzzel van dolgunk.

Bakabánya (Hont vármegye).

91. Díszes pajzsalakú kartusban két keresztbe tett kalapács, száraik közt fönn pont, kétoldalt . B . és . P ., lenn sziklák. A kartus fölött rozetta. Hátlap: Rozetta alatt . ST:KO . | . AD:FL . | . 1658 . | Mindkét lapon gyöngysoros szegély. (A pontok ♦ alakúak). — Réz. 18 mm. — NM. — Montenuovo (magyar) 1590. d).

92. Két keresztbe tett kalapács, kétoldalt . B . és . P . lenn rozetta. Hátlap: . ST:KO . | . AD:FL . | . 1658 . | Mindkét lapon gyöngysoros szegély. — Réz. 15 mm. — NM.

93. Előbbinek bélyegváltozata. A hátlation az első betű kissé fönnebb áll, az évszámban pedig a 6 kevésbé görbült s a számok karcsúbbak.

94. Vonalkörben * | . 1666 . | AD FL . | * ❁ * | * | Hátlap: Balfelé szökellő ló, mely három füves rögből álló talajon két hátsó lábán magasan ágaskodik. A ló körül körvonal, mely a ló fején innen és túl megszakad, végei behajlanak és elébük egy-egy hatágú csillag van helyezve. — Lyukas. — Réz. 20 mm. — NM. (A Delhaes-gyűjteményből.)

B és P annyi, mint *Bakabánya Pukanz* (Bukhantz, Bakabányának régi neve). — . ST:KO . = *Stephanus Koháry* (a költő), aki az alsómagyarországi bányavárosok történetében számottevő szerepet játszott. (1647: Szécsényvár főkapitánya lett. Nagy gondot fordított a bányavárosokra. 1657: Fülekvár örökös főkapitánya 1661: Hont vármegye örökös főispánja. 1664: bányavidéki főkapitány. † 1664.) Az AD . FL jelentését még homály fedi. Valószínű, hogy valamely bányabirtokos vagy bányabérlő, esetleg főtiszt nevét rejtik a betűk.

A következő, 1666. évi bányapénzről nem állíthatom még biztosan, hogy Bakabányáé-e. Csak az AD FL . felirat egybevágósága és a közeleső évszám révén közlöm itt. A hátlati ló képe kissé idegen a magyar bányapénzek sorozatában, ellenben az alatta látható fűvel benőtt nagy kövek élénken emlékeztetnek a körmöczbányai Roth-féle Szentgyörgy-érmek azonos típus-elemeire. Az AD rövidítésre nézve megjegyzem, hogy az óhegyi 1704. évi bányapénz feliratában is előfordul.

Körmöczbánya (Bars vármegye).

95. Díszítményes talapzat fölött 6, alább díszes kartusban OE monogram, kétoldalt pedig K: és B: Hátlap: Két keresztbe tett kalapács; száraik közt lenn kis díszítmény, kétoldalt 17 és 64 évszám. Mindkét lapon recés szegély. Pereme koszorúféle díszítményt visel. a) Ezüstölt réz. 25 mm. — NM. — b) Réz. 24.5 mm. — NM. — Weszerle F. II. 10.

96. Díszítményes talapzaton 2. Alább K: és B:, lenn, közepén, kis díszítmény. Hátlap: Két keresztbe tett kalapács; száraik közt lenn kis négyágú díszítmény, kétoldalt 17 és 64 (Pereme rézsútosan recézett). — Réz. 22 mm. — NM. — Wesz. F. II. 9. — Neumann I. 165. — Welzl 1339.

97. Olyan, mint az előbbi, hanem az előlapon 2 helyett 1 áll s a hátlapon a két kalapács közt, az érme középpontján kis pont Pereme rézsútosan récezett. — Réz. 20 mm. — NM.

Az OE monogramm Oexlein (Öxlein) János Leonhard bécsi, később nürnbergi hírneves éremvész jegye (1715—1787). E föltevést támogatja e bárcának csinos, gondos kivitele is. Hogy ezen magyar bányapénz verőtöve Bécsben készült, azt magyarázhatja egyrészt a bécsi és a körmöczbányai pénzverők közt Mária Terézia korában fönnállott szoros kapcsolat, nemkülönben Mária Teréziának a magyar bányáügyekre vonatkozó intézkedései, melyeknek értelmében, mint Wenzel (Bány. tört. 247—248. l.) elmondja, ámbár a bányászat fináncügyei a budai kamarának lettek ugyan alávetve, „a bányászat feudális ügyeinek legfelsőbb elintézése mindazonáltal azontúl is a Bécsben székelő királyi felségnél maradt, ki ezen ügyek kezelésében egy különös udvari hivatal (Berg- und Münzwesens Directions Hof-Collegium) által támogatottat.”

Meglehet, hogy ugyanezen intézkedés adja magyarázatát azon kerek, illetve nyolcoldalú, egylapú rézbárcáknak is, melyek Mária Terézia, illetve Mária Terézia és Ferenc neveinek monogrammszerű koronázott kezdőbetűit viselik, de különös bányapénzi ismérveik nincsenek. Lásd alább, Beszterczebányánál, 100—101. sz. alatt. (Montenuovo; magyar rész, 1582. c).

Körmöczbányai bárca.

98. Gyöngyös körön belül kiszélesedő szárú latin kereszt; kétoldalt K és B. Hátlapja sima. — Réz. 14¹/₂ mm. — NM.

Beszterczebánya (Zólyom vármegye).

99. Beszterczebányaváros címere díszes pajzsban. Fönn 15 · 97, kétoldalt N és S (Neosolium). Vonalkeret. Nyolcszögletes lapkán. Hátlapja sima. — Réz. 15 és 14 mm. — Túrócz-Sz.-Mártoni múzeum. — Num. Közl. V. k. 99. l. 3. sz.

A tágabb értelemben vett bányapénzek közé tartozik, amennyiben a bányavárosnak és esetleg nem magának a bányáüzemnek használatára szolgált.

100. Vonalkörben hatágú, fönn közepén, nagyobb ponttal díszített nyílt korona alatt MTF (Maria Theresia Franciscus) monogramm. Hátlapja sima, de némelyik példányon régebbi veret nyomaival. — Réz. 18 mm. — NM. — Th. Unger 3474. — Montenuovo (magyar) 1582. c).

A Th. Unger-féle gyűjtemény árverési lajstromában, előttem ismeretlen okból, Beszterczebányának tulajdonítja ezen érmet Egger Ármin, ezen lajstrom magyarországi és erdélyi részének szerzője. — Ezen alapon, de csak teljesség céljából — mint bányavárosi bárcát — vettem föl e sorozatba.

101. Nyolcoldalú, kétoldalt behajló keretben, durvamívű nyolcágú! nyílt korona alatt MT monogramm. Hátlapja sima. Nyolcszögletű lapkán. — Réz. 16 és 15·5 mm. — NM. — V. ö. Montenuovo (magyar) 1582. c).

Az előbbi érmehez való szoros rokonsága alapján vettem föl e sorozatba.

Hodrusbánya (Hont vármegye).

102. I 6 | + H * S + | 4 9 | Gyöngysoros szegély. Hátlapja sima. Réz. 17·5 m. — NM. — Túrócz-Sz.-Mártoni múzeum (16·5 mm.) — C. Ernst: Bergwerksmünzen 51. lap, 45. sz. (17·5 mm.).

Idézett mű, illetve szerző alapján (aki azonban szintén kérdőjel kíséretében nevezi meg Hodricsot¹ és nem indokolja e véleményét) tulajdonítottam Hodrusbányának ezen érmet.

Ernstnek véleményében nem nyugszom meg teljesen, illetve nem fogadom el vég-

¹ „Knappschaftsmarke von Hodritsch?”

leges megoldásnak, amennyiben az egymás mellé helyezett és hogy úgy mondjam: egyenrangú két betűt (+ H * S +) *Hodrusnak*, tehát egy! szó gyanánt értelmezni nehéz. Ha pedig a H betűt *Hodrusnak* értelmezzük, az S betűt pedig esetleg valami személynévnek, akkor az ilyen egymásmellé helyezés szokatlan a bányapénzek csoportjában. Az S-et inkább valamelyik hodrusi bányászat külön nevével lehetne kapcsolatba hozni; ilyen például a Stampferakna a hodrusi völgyben. — A bányauzemeket a XVII. században *Handlungnak* nevezték a német hivatalos iratok (*Bergwerkshandlung*, *Berghandlung*: Wenzel 364. és 367. l., vagy: *Goldkunsthandlung*: Num. Közlöny XVII. 83. l., olykor csak *Kunst*: [a gépek] Wenzel 79. l., vagy csupán *Handel*; így Ernst II. t., 33—34. sz. és 50. l., 44. sz. (*Fürstlicher Handel Lend*) vagy *Handl Hodritsch* és *Handl Erbstollen Hodrusbányán*. Hasonló értelmezéssel a H · S-et *Handlung* (*Handel*) *Schemnitz* vagy *Schmölnitz*-nek egészíthetjük ki. Szomolnokbányát valószínűbbnek tartom, mert az érem típusa éppen nem hasonlít a selmeczbányai bányapénzekéhez, viszont 1638 óta Szomolnokbánya a gróf Csáky-család birtokában volt, mely azt 1653-tól 1682-ig Joaneli Endrének, illetve Szilveszternek adta bérbe és csak 1690-ben ment át, Csáky hűtlensége folytán királyi birtokba, ami az elütő típust némiképen magyarázná.

103. Fönn két rozetta közt: $1\frac{1}{2}$ alább HH, köztük kis gally, kétoldalt pedig, szélről egy-egy kis virágszál. Lenn ívesen hajló szalagszerű díszítmény. Hátlapja sima. — Réz. Körülbelül 21 mm. — Neumann V., 28,501.

A két H betű ezen érmen valószínűen a hodrusbányai neves és virágzó *Handel Hodritsch-altárna* nevének kezdőbetűit jelenti. Ezen altárna a XVI—XVII. századokban szépen virágzott, 1630 táján azonban nagyon elhanyagoltatott. 1748-ban Ferencz császár altárhoz néven művelését ismét megkezdték. — Neumann szerint a két H betű *Handlung Herrgrundot* jelent, így nevezték még az ő idejében is az úrvölgyi bányauzemet.

Úrvölgy (Zólyom vármegye).

104. HERRN | GRUND | fölötté és alatta nagy csipkés szélű rozetta. Hátlap: Két kereszbe tett kalapács; kétoldalt 16 és 99, lenn nagy, csipkés szélű rozetta. — Réz. 15—15,5 mm. — NM. — Széch. I. 256 l. 4. sz. és 46. t. 121. sz. — V. ö. Weszerle F. II. 6. — Welzl 1326. — Mont. (magyar) 1584. a). — Ernst 51. l. 46. sz. (ez, vagy a következő érem). — Berchtold gr. 1192. sz.

105. Előbbinek változata Az előlapon kisebb rozettákkal, a többi betűnél magasabb H-val; a hátlapon az évszám vége kissé alább van elhelyezve. — Réz. 15,5—15 mm. — NM. — Weszerle F. II. 6. sz.

106. Az előbbi 104. sz. bányapénznek változata. Az előlapon az első R betű alatt négy pont van. — Réz. Circa 15 mm — Welzl 1327. sz.

107. Az előbbi 105. sz. bányapénznek változata. Az előlapon lenn kis kereszt van. — Réz. Circa 15 mm.

108. Fönn nagy, az érem közepéig leérő ♀ jegy, mellette kétoldalt 17—34 évszám, ezek alatt pedig, fönn nyílt pálmakoszorúban, nagy H betű (= *Herrgrund*). — Vonalkör és fogazott szegély. Hátlapja sima, csak közepén van egy pont. — Réz. 22 mm. — NM. — Mont. (magyar) 1590. b).

109. Egyenszerű kereszt, szélesedő karokkal. Alatta: HERRN = | GRUNDT. (A T betű kissé a sor fölött áll.) Lenn szárnyas angyalfej szemben. Hátlap: ♀ (a réz vegyészeti jegye); ez alatt két kereszbe tett kalapács, lenn pedig sziklák. Kétoldalt 17 és 39 | Mindkét lapon vonalkör és koszorúszegély. — Réz. 21,5—21 mm. — NM. — Weszerle F. II. 5. (A rajz nem pontos.) — Welzl 1328. — Mont. (magyar) 1584. b). — Th. Unger 3436. — Berchtold gr. 1193. sz.

110. Az előbbinek változata. A felső kereszt közelebb van a felirathoz, viszont az angyalfej kisebb és távolabb van a felirattól; a T betű nem áll a sor fölött s az egyik kalapács nyele görbe. — Réz. 22 mm. — NM. — V. ö. Weszerle F. II. 5.

III. Az előbbinek (110. sz.) bélyegváltozata. A recés (vagy koszorú-) szegély a T betű irányában érinti a belső vonalkört. — Réz. 22 mm. — NM.

Óhegy (Zólyom vármegye).

112. Középen vonalkörben keresztbe tett fejsze és kétágú szénégető-villa. Száraik közt fönn pici csillag, kétoldalt IQ és AD, lenn díszítmény. A szegélyen, körül: ALTGEPIRG 1704 ♡ Gyöngykör. Hátlapja sima. — Réz. 20 mm. — NM. (Egyetlen ismert példány. — Gally S. besztercebányai gyűjteményéből származik.) — Num. Közlöny I. 1902, 45—46. l.

Az AD rövidítés kapcsán utalok itt a bakabányai (1658. és 1666. évi) bányapénzekre előforduló hasonló és még szintén megfajtásra váró rövidítésre.

Rónitz (Garam, Kis-Garam; Zólyom vármegye.)

113. Két gallyat ábrázoló díszítmény alatt kis rozetta, alább RONITZ | 1716. | Lenn kis rozetta és két egymáson keresztbe tett gallyat ábrázoló durva díszítmény. Hátlap: Két keresztbe tett kalapács. Fönn G (vagy talán C), kétoldalt F és W, lenn sziklás hegy képe. — Mindkét lapon gyöngysoros szegély. — Réz. 18,5 mm. — Weszerle F. IV. t. 8. sz. — Ernst 51. l. 47. sz.

114. Olyan, mint az előbbi bányapénz, hanem hátlapján a kalapács szárai közt fönn C, kétoldalt pedig F és R betűk vannak. — Réz. 19 mm. — Gally S. gyűjteményében láttam, Besztercebányán, 1900-ban.

Rónitz, ma *Garam-(Kis-Garam)*község, Zólyom megyének breznóbányai járásában. Itt vasgyár és hámor volt, melyet a kincstár 1580-ban vett át kezelésébe. A Körmöczbányán szükséges zúzóvasakat innen szállították s a vasgyárnak, mely különben a besztercebányai prefektus alá tartozott, a körmöczi kamara fedezte a költségeit.¹ — A mult század elején az ismeretes Heuberger-féle arcképes sárgaréz plakettekhez hasonló öntöttvas plaketteket is készítettek a rónitzi gyárban.²

II. A felsőmagyarországi bányavidék.

Gölniczbánya (Szepes vármegye).

115. Fönn 1669. ezalatt két keresztbe tett kalapács; a belső szögletekben (fönn) rozetta, (két oldalt) G és K, (lenn) H vagy II Vonalkör. Hátlap: VI Mindkét lapon széles, rézsútosan recézett szegély. — Réz. 21—22 mm. NM.

116. Előlapja ugyanaz (u. a. bélyeg is), mint az előbbi 115. sz. bányapénz előlapja, hanem hátlapján VII áll. Réz. 21,5 mm. — NM. — Mont. (magyar) 1590. a). (Réthy az előlapi feliratot G. H. R.-nek olvasta.)

117. Mint az előbbiek, hanem hátlapján VIII áll (így!). — Réz. 21,5 mm. — NM. — Neumann V. 28,510. sz.

118. Mint az előbbiek, hanem hátlapján X^{II} áll (így!) — Réz. 21—22 mm. — NM.

119. Durvamívű koszorúban nyílt ötágú horona alatt K | B G | 3 | Vonalszegély. — Hátlapja sima, némi nyomokkal. Az esetleges régibb veretet azonban a megvizsgált példányokon nem lehetett kibetűzni. — Réz. 22 mm. — NM.

A fönti bányapénzeket egyrészt a 119. számú éremnek a szomolnoki (120. sz.) bányapénzzel és a phönixhutai Roll-féle (122. stb. sz.) bárcákkal való szoros típus-rokonsága, továbbá mind a hat fönti érem előlapi feliratának különbözően csoportosított közös betűjeleink: a K és G révén való kapcsolata alapján csakis a felsőmagyarországi bányavidéknek, még pedig

¹ Péch A., i. h. I., 305., 314. és 393. l. ² Kupetz István volt körmöczbányai bányamérnök közlése.

Gölniczbányának tulajdoníthatom, amely bányaváros a XIII. századtól kezdve virágzott és régi bányajogával, bányaművelésének nagy méreteivel és a foglalkoztatott bányászok nagy számával¹ előkelő állást foglalt el a hazai bányavárosok közt. Gölniczbányán ezüst-, réz- és vasércet bányásztak és bár az utóbbi üzemág utóbb mindinkább előtérbe lépett, a réztermelés is tekintélyes volt, különösen a régebbi időkben. A fönti érmekeket éppen a rézbányászattal hozom kapcsolatba, természetesen nem mint megingathatatlan tényt, hanem valószínű föltevésnéppen: a G K H betűcsoportot *Gölnitz(er) Kupfer Handel*-nek² olvasom, a K B G betűcsoportot pedig körülbelül *Kupfer Bergwerk Gölnitz*, vagy hasonló kitételrel értelmezem. Utóbbit későbbinek tartom és azt hiszem, hogy a XVII. század vége felé, vagy a XVIII-iknak első felében készült és használták. A K B G betűcsoportra nézve megjegyzem, hogy ráillenék a „*Kremnitz, Brettmüller-Gewerken*”³ olvasás is, azonban kevésbé valószínű, hogy a fűrészmalomtársulatnak itt külön bárcái lettek volna, midőn maguknak a bányáknak csak későbbi bányapénzeit ismerjük, továbbá ezen éremnek a felsőmagyarországi csoporttal rokon stílusa sem kedvez e föltevésnek.

Szomolnokbánya (Szepes vármegye).

120. Nagyszemű, ritka gyöngykörben durva, zárt korona alatt S, ez alatt 3, kétoldalt egy-egy igen durva, palmaágot utánzó díszítmény. Hátlapján a túllapi újabb veret verése folytán legtöbb esetben elrontott régibb veret: Durva zárt korona alatt $\begin{smallmatrix} K & H \\ S \end{smallmatrix}$ durvamivű, fönn nyílt koszorúban. Vonalszegély. — Némely példányon fehérre befuttatás (ezüstölés?) nyoma látszik. — Réz. 23·5 mm. — NM. — Montenuovo (magyar) 1581. sz. f) (Szomolnok). — Weszerle F. IV. 15. — Berchtold gr. gyűjt. ár. 1204. sz.

A $\begin{smallmatrix} K & H \\ S \end{smallmatrix}$ betűket, melyek ezen érmek régibb hátlapi veretét alkották, egyaránt értelmezhetjük *Kupferhandel Schmöllnitz*-nek, vagy *Kupferhandel Schemnitz*-nek.⁴ A mérleget azon körülmény billenti az előbbi föltevés javára, hogy az előlap általános berendezése bizonyos rokonságban van a 119. sz. éremmel és az alábbi (122. sk. sz.) Roll Antal-féle bárcákkal és ennél fogva valamennyire föltehetjük, hogy egyrészt a felsőmagyarországi bányavidékhez, másrészt a bányapénzeknek kor tekintetében későbbi csoportjához tartoznak, — amit támogat azon két körülmény is, hogy az S betű fölött zárt korona van és hogy Szomolnok 1690 óta volt csak királyi birtok, miután 1671-ben koronabirtok lett (Wenzel 220. l.). Végül megemlíthetem, hogy Réthy László a Montenuovo-féle gyűjtemény magyar részének lajstromában (1581. sz. alatt) szintén szomolnokbányai, nem pedig selmeczbányai bányapénznek mondja, — előttem ismeretlen indokból — e fajta. Különbben is, mint fönnebb láttuk, Selmecz-bánya bányapénzei 1660-tól a XVII. század végéig, sőt bizonyos tekintetben azon túl is (1703-ig), úgyszólván zárt sorozatot alkotnak, minélfogva ezen, a selmecziektől elütő stílusú érmek a többiek mellett fölöslegeseknek látszanak és legfölebb a XVIII. század elejére lehetne őket, a selmeczi sorozat végére, elhelyezni, illetve datálni.

Telkibánya (Abauj-Torna vármegye).

121. Nagy T betű két kerek, csipkés szélű rozetta közt. Széles, recés szegély. Hátlap: Két keresztbe tett kalapács, kétoldalt 17 és 01 | lenn, középen olyan rozetta, mint az előlapon. — Réz. 15—15·5 mm. — NM.

¹ Wenzel i. h. 75—79. l. ² L. alább Szomolnoknál. ³ Péch i. h. I. 311. l. (az 1582. évről).

⁴ A *Kupferhandel* kifejezés, mely Ernst (i. h. 44. l.) szerint „soviel wie Kupferbergbau“, már a XVI. században is használatos (l. Wenzel 445. l. 1541-ben) ép így *Berghandlung, Bergwerkshandlung* (i. h. 367. és 364. l.), végül egyszerűen *Handlung* (Wenzel 364. és 367. l.) kifejezések bányaiüzem jelentéssel, használatosak. Ide tartozik az egyik körmöczi kir. aranybánya sajátos neve. K. K. Goldkunsthändler (lásd N. K. XVII. 83. l.) és a hodrusbányai Handel Hodritsch altárna neve is.

Telkibánya aranybányái a XVIII. században virágoztak. Ezen körülményt egybevetve a fönti bányapénz korával, valószínűnek találtam azt a föltevést, hogy ez Telkibánya használatára veretett. Stílusa szintén a magyar bányapénzek körébe utalja ezen érmet.

Phönixhuta (Sáros vármegye).

122. Durvamívű, fönn nyílt koszorúban 1757 évszám alatt A és R betűkből (= Anton Roll)¹ álló monogramm. Lenn, a koszorúba foglalt kerek kartusban: 3 (értékjelzés). Vonalkör; fölhajló szélek. Hátlap: Két ág fölött lebegő, tártszárnyú és jobbra néző fénikszmadár szemben; fölötté díszítmény. — Réz. 26·5—27 mm. — NM. — V. ö. Welzl 14,643. sz. — Neumann 28,476. sz. — Ernst 38. l. 31. sz. (a). — Berchtold gr. gyűjt. árv. 1210. sz. a).

123. Olyan, mint az előbbi érem — (ugyanazon bélyeg) — hanem kisebb és nem-fölhajló szélű lapkán. — Réz. 25—24·5, 24, illetve 21·5 mm. — NM.

124. Olyan, mint az előbbiek, hanem az előlapon lenn 3 helyett 2 az értékjelzés. Az A betű alja a koszorú egyik bogyóját érinti. — Réz. 21—21·5 mm. — Ernst 38. l. 31. sz. (b) — Neumann V. 28,477. sz. — Berchtold gr. 1210. sz. b).

125. Az előbbinek változata. Az évszám két utolsó számjegye egybeolvad, az értékjelzés körül rajzváltozatok észlelhetők. — Réz. 21—21·5 mm. — NM.

126. Olyan, mint az előbbiek, hanem az előlapon a monogramm alatt nagy pont, fönn 1757 évszám, lenn pedig, kerek kartusban 1 értékjelzés van. A hátlapon a féniksz feje fölötti díszítmény egy pontból félkörben kisugárzó öt vonalból áll. — Réz. 19 mm. — NM. — Ernst 38. l. 31. sz. (c). — Berchtold gr. árv. 1210. sz. c).

127. Olyan, mint az előbbi, ponttal a monogramm alatt, hanem az értékjelzés 1 (pontok nélkül). — Réz. 17·5—19, illetve 18 mm. — NM. — Neumann 28,478. sz.

128. Olyan, mint az előbbi, ponttal a monogramm alatt, hanem az évszám 17·57, az értékjelzés pedig 1. (A pont a számjegy lábánál.) — Réz. 17·5—18, illetve 19 mm. — NM. — Ernst 38. l. 31. sz. (c). — Neumann 28,478. sz.

129. Igen merev, fönn nyílt koszorúban A és R betűkből álló monogramm, lenn, kerek kartusban 3 (értékjelzés). A kartuson kívül, kétoldalt 1—1 pont. Hátlap: Két keresztbe-tett gally fölött lebegő, tártszárnyú fénikszmadár. Feje mellett kétoldalt 1—1 pont. Feje fölött három vonalkából álló taraj. — Réz. 24—27 mm. (2—2½ mm. vastag.) — NM. — Weszerle G. XXIX. 9. — Welzl 14,644 sz. — Ernst 39. l., a 31. sz.-hoz (a). — Neumann 28,479. sz.

130. Ugyanazon érem, hanem csak 1½ mm. vastag lapkán. — Réz. 24—24·5 mm. — NM. (Ritkább.)

131. Olyan, mint az előbbi, hanem az előlapon a monogramm alatt szabadon lebegő pont, az értékjelzés pedig 3 helyett 2. A hátlapon a féniksz feje fölött is gally, a fej két oldalán pedig 1—1 nagy pont. — Réz. 22—22·5 mm. (2 mm. vastag). — NM. (Ritkább.) — Weszerle G. XXIX. 3. — Ernst 39. l., a 31. sz.-hoz (b). — Neumann V. 28,480. sz.

132. Ugyanazon érem — (ugyanazon bélyeg is) — hanem a lapka csak 1 mm. vastag. — Réz. 20—21·5 mm. — NM.

133. Az előbbi 132. sz. érem változata. Az előlapon a monogramm alja nem érinti a koszorút. Az értékjelző számjegy kissé előredül és kisebb, mint az előbbi érmen. — Réz. 19·5—20 mm. — NM.

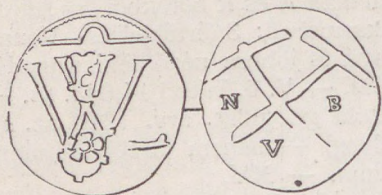
134. Durvamívű nyílt koszorúban A és R betűkből álló monogramm, lenn kerek kartusban 1 (értékjelzés). A kartuson kívül kétoldalt 1—1 pont. Fönn 1766 évszám. Hátlap: Két összekötött gally fölött lebegő, tártszárnyú fénikszmadár; feje fölött három vonalkából álló dísz, feje mellett kétoldalt 1—1 nagy pont. — Réz. 17—18 mm. és 20 mm. — NM. — Weszerle G. XXIX. 2. — Ernst 39. lap, a 31. sz.-hoz (c). — Neumann V. 28,481. sz. — Berchtold gr. 1211. sz.

¹ Roll Antal a Phönixhutai vashámor (Sáros m., Szepes m. határán) tulajdonosa volt. (Ernst így említi: Eisenwerk Phönix in Rothenstein bei Kaschau in Ungarn.)

III. Az éjszakkeleti bányavidék.

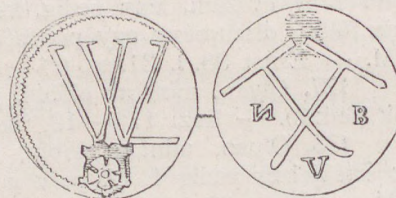
Nagybánya (Szatmár vármegye).

135. Nagy, W és L betűkből vagy két V és egy L betűből álló monogrammm. Középen bevert ellenjegy: díszes pajzsban ötágú rozetta. A W betű jobboldali szélső szárát kis vízszintes, balfelé irányuló vonal tetézi. Hátlap: Két keresztbe tett kalapács. Kétoldalt N és B, lenn V (az ellenjegy nyomaival). — Réz. 25 mm. — NM. (Delhaes István gyűjteményéből.)

136. Az előbbihez hasonló, hanem a W betű szárai fönnszívesednek, a jobboldali szélső szár kis háromszögben végződik, az L betű vízszintes szára is jobbfelé megvastagodik és kampós szeghez hasonló alakban végződik. A monogrammm fölött, ennek egész szélességében, egy középen kis fölfelé irányuló félkörű kiugrással megszakított (—) alakú vízszintes vonal foglal helyet. Az előlapon két helyen (a W középső szárain, fönns és baloldali alsó csúcsán, lenn) ugyanolyan ellenjegy van beoncolva, mint az előbbi érmen. Hátlapja olyan, mint az előbbi éremé, hanem a kalapácsok durvák és vastagok. — Réz. 24 mm. — Mály János dr. gyűjteményében.

137. Mint az előbbi (135. sz.) érem, hanem az ellenjegy az előlap alján van, a hátlapon pedig H van (fordított N) betű van baloldalt. — Réz. 25 mm. Nagybányai múzeum.

(Az ellenjegy kartusának az alakja azonos az 1695—1703. évi selmeczbányai (fönnebbi 31—89. sz.) poltúrákon látható „3” jegyű ellenjegyek kartusával.) Ugyancsak ezen selmeczbányai bányapénzekkel egyezik ezen érem lapkájának 25 mm. átm. nagysága is. A hátlap alján lévő V (értékjelzés) és általában ez a hátlapi típus előfordul még egyéb bányapénzekben is (1628—1634).

A W L monogrammm Wagenspergi Wagen (Wogen) György és Liessbon (Lisibona, Lisabona, Lisbona) Gellért családneveinek kezdőbetűit jelenti. Herberstein Felicián báró halála (1599) után ugyanis fivére Frigyes vette át a nagybányai bányászat bérletét, de 1601 február havában Prágában kelt császári rezolúcióval ettől megfosztatott s az udvari kamara egy bizottság kiküldésére utasított. Időközben Liessbon Gellért, ki magát csász. kamaragrófnak és nagybányai bányabérlőnek nevezte, magához ragadta az összes Herberstein-féle javakat, bányákat és üzemberendezéseket, második vállalkozóul hozzásegődött Wagen György és harmadiknak nemsokára a nürnbergi Amon Benedek társult hozzájuk. A szepesi kamara e külföldiek ellen panaszt tett az udvari kamaránál, mely 1603 febr. 3-án rendelte el a vizsgálatot a jogtalan és bért nem fizető bányauzem tárgyában. Steinberger János körmöczi bányagrófi hivatalvezetőt Kaufmann János sziléziai bányamesterrel együtt megbízták a vizsgálat vezetésével és 1604 aug. 27-én utóbbi Nagybányáról jelentette, hogy miután Liessbon nem fizetett árendát, a bérletet tőle elvették és annak vezetését reá, Kaufmannra bízta a bizottság.¹

A fönti bányapénzek tehát az 1601—1604 közti időben készültek és voltak használatban Nagybányán. További kutatás tárgyául szolgál azon kérdés, hogy kinek a — valószínű címeres — ellenjegye az, amely e bányapénzek némely példányán látható² és melyet valószínű, hogy valamelyik későbbi (nagybányai?) bányabérlő poncoltatott rá a Wagen—Liessbon (Lisibona)-féle, addigra már elavult bányapénzekre.

¹ Johann Newald: Das österreichische Münzwesen unter den Kaisern Maximilian II., Rudolf II. und Mathias (Num. Zeitschr. 1885. (XVII) 312.).

² Hasonló alakú és ötágú rozettát használ Martin Turba sanctpölteni pénzverőmester is jegyül, II. Ferdinánd pénzén. (Fiala: Collection Ernst Prinz zu Windischgrätz. I., S. 19., n. 271. b). — 1626-ban.

138. F · F · Z · H. | (=Felizian Freiherr zu Herberstein) alatta a hatrészü Herberstein-címer; kétoldalt I és 4 — (annyi mint 1614. évszám), — a számjegyek fölött és alatt egy-egy pont. Vonalkör. Hátlap: babérkoszorúban két keresztbe tett kalapács; szárai között fönn és lenn díszítmények. Lenn V (értékjelzés). Vonalszegély. — Réz. 21—22 mm. — V. ö. Weszerle G. XV. 9—10.

139. Az előbbi (138. sz.) bányapénz, hátlapján a kalapácsok szárai között kétoldalt beponcolt ✚ és ☐ (fekvő H) ellenjegyekkel. — Réz. 21—22. mm. — NM.

140. A fönti 138. sz. bányapénz, a kalapácsok szárai között kétoldalt H és H, lenn pedig I beponcolt ellenjegyekkel. — Réz. — Weszerle G. XV. 10.

141. A fönti 138. sz. bányapénz, a kalapácsok szárai között baloldalt beponcolt H ellenjeggyel. — Réz. — Weszerle G. XV. 9.

142. A fönti 138. sz. bányapénz, a kalapácsok szárai között jobboldalt beponcolt fekvő H ellenjeggyel. — Réz.

Báthory Zsigmond, kit Rudolf király 1595-ben erősített meg Nagy- és Felsőbánya birtokában,¹ 1588-ban a nagy-, felső-, lápos- és kapnikbányai arany- és ezüsbányákat 3 évre bérbeadta Herberstein Felicián bárónak,² 1591-ben a szerződést az időközben meghalt Herberstein Felicián báró fiaival és testvéreivel további 6 évre megújította. — 1612-ben Lissabona (Lisibona, Liessbon) Gellért vette bérbe Nagy- és Felsőbánya bányászatát, 1614-ben azonban a nagybányai, felsőbányai és feketehegyi bányák zúzdákkal, olvasztókkal és pénzveréssel együtt évi 3000 tallérért ifj. báró Herberstein Feliciánnak adattak át, míglen 1620-ban Bethlen Gábor intézkedése folytán a bérletet évi 2000 frt haszonbérért a város vette át.³

Az itt leírt bányapénzt tehát az ifjabbik Herberstein Felicián báró verette a felsorolt bányauzemek számára.

143. Két keresztbe tett kalapács; szárai között (fönn) C, kétoldalt és alatta egy-egy ponttal, baloldalt · S · B · és alatta kis +, jobboldalt · D · I · és alatta a kis + (Comes Stephanus Bethlen de Iktár) (lenn) kerekded kigyókeretben a Bethlen-címer, két pont között. Hátlap: Fönn · I · L · (Joannes Lisibona), ezalatt nagy V (értékjelzés), szárai között rozetta, három pont között. Kétoldalt 16 és 37 évszám, e fölött egy-egy négyágú rozetta, alatta két-két pont között egy-egy virágszál, két levéllel. Mindkét lapon gyöngysorszegély. — Réz. 21·5—22 mm. — NM. — (Előlapja nagyjából hasonlít a Resch 29. t. 2. sz. éremhez.)

Ferdinánd király 1624-ben a Bethlen-családnak engedte át az éjszakkeleti bányavárosokat. Bethlen Gábor († 1624) elhunyt után özvegye Bethlen Istvánra ruházta át jogait (aki 1623-ban nyert grófi címet). Ez a Nagyverem (Császárbánya verme), Gönczvár és Fehér nevű bányákat 1630-ban Nagybánya városának, mely különben már 1620 óta bérelte a bányákat, — bérbeadta. A város e bérletről 1634-ben lemondván, Lissabona (Lisibona) János (az idősb) vette át azt. 1637-ben Bethlen István személyesen megtekintette bányáit. Nagybánya 1647-ig, a család kihaltáig a Bethlen grófi család birtoka volt; utánuk 1648-ban Rákóczi Györgynek engedte át III. Ferdinánd a bányákat. Amint látjuk, ezen a bányapénzen a bányatulajdonos főúr és a bérlő neveinek kezdőbetűi, előbbinek címere is, végül az évszámon kívül az értékjelzése is olvasható. — Lisibona János előtt, 1612-től 1620-ig Lisibona Gellért bérelte már a nagybányai bányászatot; ezzel a városnak pöre is volt, aziránt, hogy a bányászok élelmiszereit monopolizálja és őket arany és ezüs helyett rézpénzzel fizeti,⁴ sőt L. Gellért már előbb, 1603—4-ben is bérelt Nagybányán Wagen Györggyel. (L. a 137. sz. érmét.) Az V értékjelzés 5 fillért jelenthetett s egy ilyen bányapénz ez esetben egy 5 filléres garasra volt átváltandó. Ilyen garasokat Bethlen G. veretett Kassán.⁵

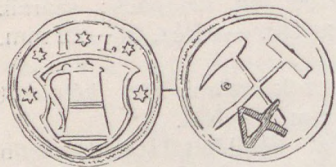
¹ Wenzel 231. 1.

² Wenzel i. h. szerint évenként 33.160 tallérért. Szellemly (14. l.) szerint ugyanannyi forintért.

³ Lásd Szellemly Géza: Nagybányának és vidékének fémbányászata, 14—16. l., továbbá Szmik Antal: Adalékok Felsőbánya sz. k. bányaváros történetéhez. 53. l. és Wenzel 234. l.

⁴ Szellemly i. m. 15—17. l. — ⁵ Péch II. 209. és 211.

144. Pajzsban födeles (sörös)-kancsó. Kétoldalt egy-egy hatágú csillag, fönt két hatágú csillag köz I * L Hátlap: Két keresztbe tett kalapács, kétoldalt . 6 — . . (elkopott évszám).

Lenn balradőlt 4 van beponcolva. Mindkét lapon vonalkör és recés szegély. — Réz. 20—21 mm. — NM. — Welzl 1310. — Neumann 28,499. sz. — Num. Zeitung 1847., 190. lap.

Az előlapon látható I és L betűk Lisibona (Lissabona, Liessbon) János nagybányai bányabérő nevének kezdőbetűi. Nagybánya városa ugyanis 1620—34-ig bérelte az ottani bányákat, de 1634-ben lemondott a bányák bérletéről és

azok kezelését Lisibona (Lissabona) János vette át.¹ Azonban már régebben, 1618-ban is volt köze a bányákhoz, ami az azon évi gyulafehérvári országgyűlés által hozott bányatörvény 7. §-ából kitűnik, amely őt névszerint említi.² A bányabérők a munkások élelmezését — modern szóval élve — „kantin-rendszer” alapján intézték és Lisibona Gellért nagybányai bányabérő ellen a város pört is indított azon címen, hogy a munkásokat arany- és ezüstpénz helyett rézpénzzel fizeti és a bányászoknak adandó élelmiszereket monopolizálja.³ Ez úgy értendő, hogy a bányamunkások fizetésül a bérő által kibocsájtott réz bányapénzeket kapták kezükbe (Jancsibankó-rendszer) és ezen a rézpénzen leginkább csak a bérő által föntartott és neki jövedelmező „kantin”-okban, illetve korcsmákban és élelmiszerüzletekben vásárolhattak. Más boltos a rézpénzt természetesen nem szívesen, vagy éppen nem vette el. Kivételt alkotnak a fönti (31—89. sz.) selmeczbányai rézpoltúrák, melyek lassankint az egész lakosság körében elterjedtek. Ilyen célja volt a fönti éremnek, melyen a sörös- vagy boros-(ön-)kancsó képe látható és amelyen a bányakantinban italt vásárolhatott a bányamunkás. Hasonló módszer másutt is dívott, így 1634-ben Rákóczi György fejedelem a zalatnai bánya szükségére éppen Lissabona János közbenjárásával Nagybányán rézpénzt veretett.⁴ Ezek is csak ilyen bányapénzek lehettek. (Lásd alább a 169. sz. érmet.)

145. (16?) 48 | (S.?) R. P. T | rozetta. Hátlap: Két keresztbe tett bányászkalapács szárai közt 1. rozetta, 2. N 3. B 4. I | — Réz. 20 mm. — Neumann V. 28,506. Ezen érem eredeti példányát nem láttam; leírását Neumann i. h. alapján nyújtom. Valószínűnek tartom, hogy vagy az érmen, vagy Neumann könyvében íráshiba esett és az első betű nem S, hanem G. E szerint a G. R. P. T felirat Georgius Rákóczi Princeps Transsylvaniae-nak olvasandó, ami azért is valószínű, mert I. Rákóczi Györgynek más bányapénzeit is ismerjük, úgyszintén nagybányai veretű pénzei is nagy számban ismertek. Megjegyzendő, hogy Neumannnál nincsen említve az évszám két első számjegye, sempedig az S után nincs kérdőjel.

Nagy-Verem (Szatmár vármegye).

146. Két keresztbe tett kalapács szárai közt fönn kis +, kétoldalt . N . és . V . lenn két kis + közt — Resch szerint: Rákóczi címerképe (?) — ágonülő madár, balfelé (heraldice: jobbfelé). Hátlap: Fönn 1644 évszám. Alább nagy V betű (értékjelzés), benne ötágú rozetta. Kétoldalt . I . és . L . (Ioannes Lisibona), alább pedig két kis kereszt. Mindkét lapon recés szegély. — Réz. 21 mm. — Dr. Pákozdi Károly gyűjteményében volt.

147. Ugyanilyen érem, a hátlapon beléponcolt rozettával (ellenjegy). — Réz. 21 mm. — Resch 131. l. és 30. t. 32. sz.

Az előlapon látható madarat annál kevésbé tekinthetem Rákóczi-címernek, mert Nagybánya és tartozékai 1647-ig a Bethlen-családé voltak és csak 1648-ban szállt e birtok a Rákócziakra, különben is Rákóczi címere kardot tartó tártszárnyú! sas, keréken. — A rozetta, mint ellenjegy, előfordul a föntebbi 135. sz. nagybányai bányapénzen is!

¹ Szellemly i. h. 15. l. — ² Wenzel 227. l. — ³ Szellemly i. h. 15. l. — ⁴ Szellemly i. h. 16. l.

Wanth-bánya (Szatmár vármegye).

148. Két keresztbe tett kalapács szárai közt (fönn) $\cdot C \cdot$, alatta és fölötte kis $+$, | (kétoldalt) $\cdot S \cdot B \cdot$ és $\cdot D \cdot I \cdot$ | (Comes Stephanus Bethlen de Iktár) (lenn) ovális kigyó-keretben a Bethlen-címer; két kis $+$ és szélről álló két pont közt. Hátlap: Nagy széles W betű, e fölött pelikán balfelé $\cdot G \cdot$ és $\cdot S \cdot$ közt. Kétoldalt egy-egy kis kereszt, három-három pont közt, alább ($\cdot$) 16 $\cdot$ és $\cdot 43 \cdot$ | lenn pedig $\cdot + \cdot \cdot + \cdot$ Mindkét lapon gyöngy-soros szegély. — Réz. 24—24.5 mm. — NM. (Van középen kerekén átlukasztott példány is.) — Reissenberger I. (1877/78) 39. I. 2. sz. és II. t. XXIX. sz. — Resch 126. I. 2. sz. és 29. t. 2. sz.

149. Két keresztbe tett kalapács, szárai közt (fönn) C négy pont közt, | kétoldalt: $S \cdot B \cdot$ és $\cdot D \cdot I \cdot$ ezek alatt egy-egy kis $+$ | (lenn) ovális kigyó-keretben a Bethlen-címer. Hátlap: $\cdot 1 \cdot 6 \cdot 4 \cdot 3 \cdot$ | $\cdot \underline{G} \cdot \underline{S} \cdot$ | $\cdot \cdot$ | Mindkét lapon recés vonalszegély. — Réz. 14 mm. — NM. — Resch 126. I. 3. sz.

A 148. sz. bányapénz hátlapján a főhelyet elfoglaló nagy W betű, majdnem bizonyos, hogy azon bányüzemnek nevét jelenti, melynek használatára ezen érem veretett. Jelen esetben csak a Vanth-¹ vagy Wanth-²bányát találtam valamennyire elfogadható megfejtésnek ezen rövidítésre. Ez Felsőbányához tartozott³ és a bányákon kívül zúzó és kohók is voltak itt. A fönt elhelyezett kisebb G S betűk személynevet rejtenek; valószínűen a bánya intézőjének, bérlőjének vagy kezelőjének nevét. A pelikán ennek a személyiségnek a címerképe. Ugyanezen személynév rejlik a másik (149. sz.) bányapénz hátlapi feliratában is. Az előbbi érmen nincs értékjelzés és így valószínűen a szokott öt fillérnyi értéket képviselte, a másiknak hátlapján lenn az $\cdot I \cdot$ értéket jelent (egy fillér v. denár). A 149. sz. érmet az előbbivel való világos összetartozásnál fogva szintén Wanth-bányához kellett beosztanom.

150. Pajzsalakú kartusban két keresztbe tett bányászkalapács két négyágú rozetta közt, alattuk pedig sziklás hegy képe. A kartus fölött és alatt piciny kereszt: $+$, ága közt egy-egy rézsútos vonalkával, két oldalán pedig W és B. Hátlap: Pajzsalakú kartusban nagy MS, alatta és fölött egy-egy díszítménnyel, a kartus alatt és fölött egy-egy piciny kereszt, szárai közt egy-egy rézsútos vonalkával, kétoldalt pedig 16 65 évszám. Mindkét lapon fonott szegély. — Réz. 21—22 mm. — Dr. Bothár Samu gyűjteményében volt 1900-ban (Besztercebányán).

A W—B jegyet csak Wanth-bányának értelmezhetem. Ezen időtájban, mint ez több elszórt adatból kitűnik,⁴ Wanth(Vonth)-bánya Felsőbányának tartozéka volt és úgy látszik, hogy akkorában maga a város kezelte a bányákat. Lehetségesnek tartom, hogy esetleg az akkori felsőbányai főbíró nevének kezdőbetűi szerepelnek az akkori bányapénzekben. 1665-re nézve nem tudtam megállapítani a főbíró nevét, de 1661-ben és 1662-ben Sinka Mihály volt a főbíró Felsőbányán.⁵

Felsőbánya (Szatmár vármegye).

151. Fönn középen ornamentált levél (?), melyből kétoldalt egy-egy kisebb és egy-egy nagyobb, kerekdeden le és föl, visszafelé hajló inda nyúlik ki. A középső levél körül és alatt s a nagyobb indák szárain levélhajtásszerű díszítmények, a két felső inda közt egy pont és a két alsó inda körül mindkét oldalon három-három pont. Mindezek alatt középen kis díszítmény, alább pedig: $\cdot G \cdot D \cdot G \cdot P \cdot$. (= Gabriel Dei Gracia Princeps), ez alatt vízszintes vonal, melynek végei rézsút vannak levágva. Alább $\cdot 16 \cdot 26 \cdot$ és lenn két pontozott végű száron ülő, lefelé fordított háromrésztű levél. Hátlap: Két keresztbe tett

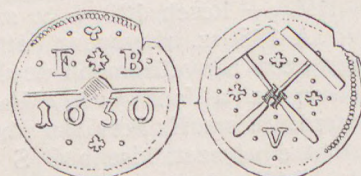
¹ Wenzel 235. és 417. I. (1689 és 1620-ból). — ² Szmik i. h. 31. I. — ³ Szmik i. h. 59. I. — ⁴ Szmik i. m. 56., 59., 65., 74. I. az 1629—1680-ig terjedő időre. — ⁵ U. o. 70. I.

bányászkalapács. A száruk közt fönn díszített szárú kis kereszt, lenn pont, kétoldalt F és B Mindez egy nagy V betű szárai közt, melynek alsó részében középen levő hatszirmú rozettából ágazik szét kétoldalt egy-egy lefelé és kerekdeden visszahajló és oldalhajításokkal díszített inda, melyek egy része a V betű szárain kívül esik. Kétoldalt egy-egy egyenszárú keresztke alatt A és Z Mindkét lapon sima szegély. — Réz. 24 mm. — Bruckenthal-Múzeum (Nagyszeben). — NM. — Reissenberger I. (1877/78) 33. I. 39. sz. és II. t. 25. sz. — Resch 112. I. és 26. t. 379. sz. (Resch rajza nem pontos).

Meglehet, hogy a hátlapon lévő A és Z betűk Abrudbánya és Zalatnabánya nevét jelentik, vagyis ezen esetben ezen bányapénz nemcsak Felsőbánya, hanem ezen másik két bánya üzemének használatára is készült.

152. . . . | . F . . B . | 1630 | . + . | Recés szegély nyomai. Hátlap: Két keresztbe

tett bányászkalapács szárai közt fönn és kétoldalt négy-négy pontocska közé helyezett cifra keresztcske, lenn pedig négy pontocska közé tett V betű. Recés szegély nyomai. A hátlap közepén H betű van rézsútosan beponcolva. — Réz 22 mm. — Pákozdi Károly dr. gyűjteményében volt. Az éjszakeleti bányavárosok, mint fölnebb (Nagybányánál) láttuk, 1624-től 1647-ig a Bethlen-család birtokában voltak. 1630-ban Bethlen István gróf volt a birtokosuk.

153. I. Rákóczi György alábbi 1630. évi 176. sz. bányapénzének egy példánya — hátlapján bevert, F · B jegyű kerekded, szélteben terjedő ellenjeggyel. — Réz. 22·5 mm. — NM. — Th. Unger gyűjt. árv. 3564. sz. (a NM. példánya). — V. ö. Weszerle D. X. 10. (itt ellenjegy nélkül).

154. Két keresztbe tett kalapács közt nagy rozetta, kétoldalt · F · és · B · lenn V P · Hátlap: II | AVXILIVM | MEVM · A · DO | MINO · | 1663 | Mindkét lapon recés szegély. — Réz. 23 mm. — NM.

155. Olyan, mint az előbbi, hanem a hátlapon az első sorban III · (értékjelzés). — Réz. Körülbelül 23 mm. — A nagybányai múzeumban.

A hátlati felirat a nehéz megpróbáltatásokra vonatkozhatik, melyek Felsőbányát ezen időtájtban érték. 1661-ben Felsőbánya és Nagybánya együttesen 10.000 tallér váltságdíjat fizettek Szili Achmet budai pasának, aki a bányavárosok ellen nyomult. Közvetlenül ezután lengyel hadak törtek be és pusztítottak. Ezen veszély elmúltával háromszor tartott a város hálaadó istentiszteletet. De a bajok tovább is tartottak, mert németek, erdélyiek és törökök minden oldalról egyszerre fenyegetik és zaklatják a várost, mely egy év alatt mintegy 170.000 koronára értékelhető ajándékokkal engesztelgette ellenségeit, Sinka Mihály főbíró idejében. Az ellenséges pusztítástól sokat szenvedett Nagybányát faanyaggal segíti Felsőbánya, 1663-ban pedig a nagybányai főiskolát segítézik és fönn tartásához hozzájárulnak a felsőbányaiak.¹ — A V P betűkre nézve azt vélem, hogy a felsőbányai főbíró, vagy bányakezelő nevének kezdőbetűi. Ezen időben ugyanis úgy látszik, hogy a város maga kezelte a bányáit.

Felsőbánya és Kapnikbánya együtt.

156. Ötlevelű rozetta két díszítmény és ezeknek külső végein lévő két pont közt, vízszintes vonal fölött. Alább: (.) G · D · G · P · | (Gabriel Dei Gratia Princeps) · 1628 · (a 8-as nagyobb) | rozetta két pont közt. — Vonalszegély. Hátlap: Két keresztbe tett kalapács, szárai közt (fönn) rozetta, (kétoldalt) egy-egy pont alatt I és L = Joannes Lisibon,

¹ Szmik i. m. 69—70 l.

(lenn) kis kereszt. Mindez egy nagy V (értékjelzés) szárai közt. Kétoldalt F és K (Felsőbánya és Kapnikbánya), fölöttük egy-egy rozetta, alattuk egy-egy pont. Recés szegély. — Réz. 21 mm. — NM. — V. ö. Weszerle D. IX. 21. — Resch 122. l. és 28. t. 495. sz. — Mont. (Erdély) 848. — Th. Unger 3561.

157. Mint az előbbi, hanem az előlapon fönn a rozetta két oldalán egy-egy pont és a hátlapon a baloldali kalapácsfej hiánytalanul négyszögletes (az előbbin a kalapácsfej egyik végén keskenyebb). — Réz. 21 mm. — NM. — Wesz. D. IX. t. 21. sz. — Resch 122. l. 495. A).

158. Két keresztbe tett kalapács szárai közt fönn négy pont közt G, baloldalt kis + alatt (folytatólag) · R · D ·, ez alatt kis rozetta és ettől balra két pont. Jobboldalt kis + alatt C · P ·, ez alatt kis rozetta és egy pont (Georgius Rákóczi Dei Gratia Princeps). Lenn négy pont közt díszítmény, alább kétoldalt egy-egy kis háromágú díszítmény. Hátlap: Fönn: · W : + : I · alább nagy V (értékjelzés), szárai közt madár balfelé. (Resch szerint Rákóczi címerképe?) Kétoldalt egy-egy kis + alatt 1 · 6 · · 4 · 3 évszám, lenn három + alakú díszítmény. Mindkét lapon recés szegély. — Réz. Circa 21 mm. — Resch 130. l. és 30. f. 31. sz.

159. Mint az előbbi, hanem a hátlapon az évszám alatt egy-egy kis díszítmény (palmetta-féle), lenn pedig F + K van. — Réz. 21 mm. — Reissenberger i. m. II. (1878/9) 3. l. 5. sz. és II. tábla 30. sz.

A fönti 1628. és 1643. évi bányapénzekről, a 158. sz. érem kivételével, valamennyiükön olvasható F—K jegy alapján bizvást azt kell vélnünk, hogy Felsőbánya és Kapnikbánya közös használatára készültek, az említett 158. sz. érmet pedig a legszorosabb típusazonosság fűzi a többihez. Az 1628. évi bányapénzek I—L jegye id. Lisibona János bányatulajdonos és bérlő, zalathnai bányafőnök¹ nevét rejti. Az 1643. évi bányapénzeken olvasható W—I jegy pedig hasonlóan a fönti (148. sz.), szintén 1643. évi wanthbányai bányapénz G—S jegyével, szintén csakis a bánya kezelőjének vagy bérlőjének nevét jelentheti. A fönti érmeiből azt is látjuk, hogy a két, egymáshoz közel eső banyaüzemnek egy kézben való együttes bérlete, illetve együttes kezelése ismételten előfordult.² Kapnikbányát illetően azt is mutatják a bányapénzek, hogy Lisibona Jánosról 1629-ben testvérére, Henrikre szállt át annak kezelése vagy bérlete.

Kapnikbánya (Szatmár vármegye).

160. Pajzsalakú díszes kartusban, két csillag közt két keresztbe tett kalapács, szárai közt fönn és lenn egy-egy ponttal. Fönn két pont közt ötágú rozetta, kétoldalt K és B, fölöttük és alattuk egy-egy pont. Hátlap: Nagy V betűben három pont közt ötágú rozetta. Fönn · H · L · Kétoldalt levélalakú kis díszítmények alatt 16 és 29, ezek alatt egy-egy kis hatágú csillag. Mindkét lapon vonal- és széles recés szegély. — Réz. 22 mm. — NM. — Weszerle F. II. 7. — Neumann V. 28,508. — Mont. (magyar) 1583. a).

161. Változat: A hátlapon a H és az L távolabb állnak egymástól. — NM.

162. Mint az előbbi (160. sz.), hanem az előlapon a két kalapács nyele közt csak egy pont (a felső szögletben), a hátlapon a V betűben hatágú a rozetta és kétoldalt 16 és 32 évszám van, fölötte és alatta egy-egy kis kereszttel. Mindkét lapon vonal- és gyöngysorszegély. — Réz. 23 mm. — NM. — Mont. (magyar) 1583. b).

163. Mint az előbbi (162. sz.), hanem az előlapon fönn hatágú rozetta, a kalapácsok nyelei közt négy kis +; a kalapácsnyelek a vasakon túl is folytatódnak. A hátlapon a H és az L távolabb állnak egymástól és nincs köztük pont (?). Mindkét lapon recés szegély. — Kerek lyuk. — Réz. 22 mm. — NM.

¹ Szmik i. m. 55—56. l. — V. ö. 50—55. l. is. — Wenzel 227. l.

² V. ö. Szellemy 57. és 66—67. l. — Ilyen együttes bérlete volt Herberstein Feliciánnak (1588-tól) és Lisibona Gellértnek (1612-től).

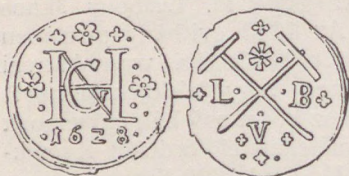
A fönti bányapénzeket semmiesetre sem tulajdoníthatjuk Körmöczbányának, hanem Kapnikbányának, mely, miután Báthory Zsigmond 1588-tól 1591-ig és aztán még további hat évre Herberstein Feliciánnak adta bérbe, — később Lisibonáék vezetése alatt állt.¹ Lisibona Henrik (L. Gellértnek fia, id. Jánosnak fivére) Bethlen Gábor nagybányai kamarájának praefectusa volt. Ugyancsak e két Lisibona-testvér volt ez időben Wanth-bánya tulajdonosa is, Bálintffy Kristóffal együtt, később, 1638-ban pedig bérlői voltak e bányának.² Kapnikbányára vallanak ezen összes részletek, úgyszintén az érem stíljé, koncepciója is és rokonsága a zalathnai és felsőbányai bányapénzekkel. Megjegyzendő még, hogy a 156—157. sz. bányapénzek tanúsága szerint egy évvel előbb, 1628-ban Kapnikbánya Felsőbányával együtt Lisibona Henrik fivérének, (id.) Lisibona Jánosnak kezelésében állt.

Láposbánya (Szatmár vármegye).

164. Nagy I L monogramm; közte € Kétoldalt: ☼ Fönn három betű (G L T?), lenn 1628 Hátlap: Két keresztbe tett bányászkalapács szárai közt, kétoldalt L és B, lenn V | — Réz. Körülbelül 27 mm. — Neumann V. 28,505. sz.

Majdnem bizonyosnak mondhatom, hogy ezen, csakis Neumann alapján közölt éremleírás az itt következő (165. sz.) éremfajnak felel meg. Neumann valószínűen egy kopott példány alapján készítette tökéletlen és hiányos leírását. Szerinte Nagybányán találják ezen fajt.

165. Ugyanolyan, mint a következő érem, hanem 1628 évszámmal, oldalt pedig ötágú rozettákkal. — Réz. 22 mm. — A nagybányai múzeumban.

166. H N L és C (vagy €) monogramm, fönn ötágú rozetta két kis kereszt és kétpont közt, kétoldalt pedig egy-egy — fölötte és alatta álló — pont közt, hatágú rozetták. Lenn . 1630 . Hátlap: Két keresztbe tett kalapács. A száruk közeiben fönn kis kereszt alatt rozetta három pont közt, kétoldalt kis kereszt és pont közt L, illetve B, lenn: pont alatt és kis kereszt közt V Ez alatt két pont közt kis kereszt

(kereszt alakú rozetta). Mindkét lapon két fogazott szegély. — Réz. 22—22,5 mm. — NM.

A fönti bányapénzek típusából világosan meglátszik, hogy azok nem az alsómagyarországi bányavidékre, nem Libetbányára tartoznak, hanem szorosan csatlakoznak az éjszakkéleti bányavidék bányapénzeihez. Itt csakis a szatmármegyei Láposbányára vonatkozathatjuk az L B betűket. Ezen bánya történetére nézve nem találtam olyan adatokat, melyeket a fönti bányapénz előlapján lévő bonyolult monogramm megfejtésére fölhasználhattam volna. Csak föltevésnéppen és a környékbéli egyéb bányákra vonatkozó adatok tájékoztató igénybevétele alapján mondom, hogy esetleg Lisibona³ Henrik és talán fivére János nevét is rejti a monogramm. Herbersteinékre, akik bányabirtokosok voltak ez időben Láposbányán,⁴ esetleg szintén gondolhatunk e monogramm kapcsán.

IV. Erdély bányavidékei.

Abrudbánya (Alsó Fehér vármegye).

Lásd fönnebb a 151. sz. 1626. évi felsőbányai bányapénz leírását és a hozzáfűzött megjegyzést.

Zalatnabánya (Alsó Fehér vármegye).

167. Ötlevelű rozetta két hullámosan hajló díszítmény és ezeknek külső végein lévő két pont közt. Alatta vízszintes vonal. Ez alatt nagy betűkkel G. D. G. P. | (= Gabriel

¹ Szellemly i. h. 67. l. — ² Szmik i. h. 56—60. l. — ³ Szellemly 44. l. — ⁴ Szellemly 18. l.

Dei Gratia Princeps) · 1628 · | (A 8-as nagyobb a többi számjegynél). Lenn rozetta két pont közt. Vonalszegély. Hátlap: Két keresztbe tett bányászkalapács szárai közt fönn rozetta, kétoldalt pedig egy-egy pont alatt I, illetve L (= Joannes Lisibona). Mindez egy nagy V betű szárai közt van elhelyezve. Kívül, kétoldalt, egy-egy rozetta alatt Z, illetve B (= Zalatnabánya), e betűk alatt talán egy-egy pont van. (Resch szerint; — de a NM. példányán e pontok nem látszanak) — Recés szegély. — Réz. 21·5—22 mm. — NM. — Széch. II. k. 46. l. 1. sz. és 7. t. (Erdély) 10. sz. — Resch 122. l. 496. sz. (A Széchenyi atlasz rajza hibás, mert a hátlapon tévesen Z—R jegyet tüntet föl, Z—B helyett. A fönti bányapénz előlapja azonos a felső- és kapnikbányai 156. sz. éremével.

Jegyzet. Teljesség kedvéért közlöm Neumann (Kupfermünzen, V. k. 28,507. sz. alapján az alábbi éremleírást (folyószám nélkül). Sasfej szárnyakkal; alatta O. D. G. P. | 1628 Hátlap: Z · B | két kalapács, köztük V, három rozettával, két ponttal és I · V · betűkkel körülvéve. — Réz. — Neumann V. 28,507. — Num. Zeitung 1847. 190. l.

Nyilvánvaló, hogy Neumann leírása hibás. Az előlap az előbbi (167. sz.) érem előlapjának felel meg. A rozettát és a díszítményeket sasfejnek és szárnyaknak nézte Neumann. A hátlap leírását úgy értelmezem, hogy kétoldalt van a Z és a B betű, ezenbelül (a Z—B és a kalapácsok közé ékelve) egy nagy V betű van, amelynek szárai közt van elhelyezve a három (?) rozetta, a (betűk fölött lévő) két pont és az I és V (L?) betűk. Így értelmezve a Neumann által leírt érmet, ez az előző (167. sz.) éremmel egyeznék, kivéve, hogy Neumann három rozettát említ az egy helyett és hogy az I—L betűket I—V-nek olvasta.

168. · 1628 · | · G · P · | · γ · | (Gabriel princeps) fogazott szegély. Hátlap: Két keresztbe tett egyforma kalapács szárai közt fönn · I ·, kétoldalt: · Z · és · B ·, lenn ötágú rozetta két pont között. Fogazott szegély. — Réz. 15 mm. — Arch. Értesítő, új f. II. k. 49. l. — NM.

169. Fönn három kis kereszt alatt · 1634 · ez alatt G. R. P. T. (Georgius Rákóczi (I) Princeps Transsylvaniae), alább egy nagy rozetta, melynek mindkét oldalán, úgyszintén alatta is két-két pont közt egy-egy kis ötágú csillag van. Hátlap: Két keresztbe tett kalapács; száraik közt: (fönn) nagy rozetta négy kis + közt, (kétoldalt) + Z + és + B + (lenn) V négy kis + közt. Mindkét lapon gyöngysorszegély. Réz. 22·5 mm. — NM. — Schönwisner 532. l. 10. sz. — Weszerle D. X. 9. (hibás rajz). — Resch 128. l. és 30. t. 12. sz.

Ezen bányapénz létesülésére nézve érdekes azon adat, hogy 1634-ben Rákóczi György erdélyi fejedelem a zalatnai bánya szükségére Lissabona János közbenjárásával Nagybányán rézpénzt veretett.¹

Itt utalni kívánok a fönnnebbi 151. sz. 1626. évi felsőbányai bányapénzre, melynek hátlapján az F—B jegyen kívül még A és Z jegyek is olvashatók. Ezen bányapénz valószínűen egyszersmind az abrudbányai és zalatnai bányaüzemekben való használatra is készült.

Bizonytalan erdélyi bánya.

170. Csillag alatt: OPERA Hátlap: Cirkalom és bányászjelvény közt: TERRE — Ólom. 26·5 mm. — Welzl II/2. 1613. sz. Állítólag valamelyik erdélyi bányában munkabárcául használták.

171. Csillag; alatta OPERA Hátlap: Cirkalom és bányászszerszökök közt: TERRE Mindkét lapon szegélyül két körvonal közt zeg-zugos vonalak. — Ólom. 32·7 mm., 13·61 gr. — V. ö. Welzl II/2. 1613. sz. — Győrik II. k. Magyar érmek, 105. l. 1232. sz. (Welzl és Győrik szerint valamely erdélyi bányában használt napszámbárca.)

¹ Szellemly Géza: Nagybányának és vidékének fémhányászata. 16. l.

V. Az erdélyi fejedelmek bányapénzei,
amelyek nincsenek a fönnebb felsorolt bányák valamelyikéhez beosztva.

172. Fönn két pont közt egyik szirmával lefelé fordított hármassal. Ez alatt · 1623 · és alább · G · D · G · P · (Gabriel Dei Gratia Princeps). Ez alatt vízszintes vonal, melynek bal vége kettéágazik, jobb vége rézsút van levágva. Lenn ötszirmú rozetta (középe üres). Hátlap: Két keresztbe tett bányászkalapács szárai közt fönn négyágú rozetta, kétoldalt · P és F ·, lenn: egy pont alatt · V · (értékjelzés). Mindkét lapon sima szegély. — Réz. 23 mm. — Resch 104. 1. és 26. t. 258. sz. — V. ö. Neumann V. 28,504. sz.

173. 1623 | G · D · G · P · | Lenn rozetta. Hátlap: Két keresztbe tett bányászkalapács szárai közt fönn rozetta, kétoldalt egy-egy betű, lenn I értékjelzés. (Neumann szerint T betű.) — Réz. Circa 27 mm. — Neumann V. 28,504. sz. — V. ö. Resch 26. t. 258. sz.

Úgy vélem, hogy Neumann az előbbi (172. sz.) éremnek egy rosszul fönttartott példányát írta le az idézett helyen, nem pedig új fajt. Szerinte Nagybányán találunk efajta bányapénzeket.

174. 1623 | + G (+?) P + (Gabriel princeps) | lenn talán + + + Hátlap: Két keresztbe tett kalapács szárai közt fönn és kétoldalt egy-egy kis +, lenn I | Mindkét lapon gyöngy-soros szegély. — Réz. 14 mm. — NM.

A két, illetve három fönti 1623. évi bányapénz esetleg nem, vagy nem csupán az éjszakkeleti és az erdélyi bányavidék, hanem az alsómagyarországi bányavidék bányáinak használatára is szolgált, melyek ezen évben Bethlen Gábor hatalmában voltak. A 172. sz. érmen lévő P—F jegy megfejtése szolgálhatna majd közelebbi tájékoztatásul.

175. 1628 · | · G · P · | · γ · | Hátlap: Két keresztbe tett kalapács szárai közt fönn és kétoldalt pontok (vagy apró keresztcskék?), lenn: homályos jegy (talán I, v. ö. az előbbi éremmel). Mindkét lapon vonal(?)szegély. — Réz. 14 mm. — NM. (kopott) — Erdélyi nemz. múzeum.

(A fönti bányapénznek általában mindazon bányák használatára verettek, amelyek Bethlen Gábornak, mint erdélyi fejedelemnek a fönnhatósága alá tartoztak. — *Bethlen Gábornak egyéb bányapénzeit* fönnebb *Felsőbánya*, *Felső- és Kapnikbánya*, továbbá *Zalatna* bányapénzei közt találjuk. *Bethlen István* gróf bányapénzei Nagybánya, Felsőbánya és Wanthbánya bányapénzei közt találhatók.)

176. I. Rákóczi György. Két keresztbe tett kalapács, a szárok közeiben (fönn): díszes keresztke vagy négyes levél három vagy négy pont közt. Kétoldalt · C · (nem G) és · R · (Georgius Rákóczi), lenn díszítmény két pont közt. Hátlap: Fönn · + · + · (a középső + nagyobb, négyes levélhez hasonló és díszes), ez alatt nagy V betű (értékjelzés), szárai közt 1630 s ez alatt lefelé terjedő s a V betűn túl terjedő díszítmény. Kétoldalt egy-egy ötlevelű rozetta, melyek alatt és fölött egy-egy pont van. Alább, a V betű két oldalán három-három pont. Mindkét lapon recés szegély. — Réz. 22 mm. — NM. — Weszerle D. X. 10. — Resch 126. 1. 1. sz. és 29. t. 1. sz. — Ugyanezen éremfajt, beponcolt kerekded, FB ellenjeggyel, lásd Felsőbányánál (153. sz.).

177. Előbbinek (176. sz.) változata. Az előlapon fönn a díszes keresztke négy pont közt áll, a hátlapon az évszám előtt és után egy-egy (sarkára állított négyzet alakú) pont van. A nagy V betűn kívül föl váltva pontok, keresztkek és rozetták. — Réz. Körülbelül 22 mm. — Montenuovo (Erdély) 892. sz.

178. Kis kereszt alatt (·) C · (nem G!) és R · (Georgius princeps), alattuk vízszintes vonal, ez alatt 1630 | lenn rozetta két pont közt. Hátlap: Két keresztbe tett kalapács; a szárok közeiben fönn +, kétoldalt egy-egy hatágú rozetta, üres központtal és alább egy-egy pont, lenn · I · értékjelzés. Mindkét lapon recés szegély. — Réz. 14 mm. — NM.

(I. Rákóczi György egyéb bányapénzeit Felső- és Kapnikbánya (együttes) és Zalatna-bánya bányapénzei közt találjuk.)

VI. Krassó-Szörény vármegyei bányák.

179. Bogsán. Baltérdén térdelő bányász, könyörgő kézmozdulattal, balfelé. Alatta nagy B betű. Hátlapján két keresztbe tett kalapács alatt nagy K: Külső pereme körülfutó szálra fűzött köröcskékkal van díszítve. — Réz. 23—25 mm. — NM. — V. ö. Neumann V. 28,494—8. sz. (más betűkkel az előlapon).

180. Dognácska. Ugyanolyan, mint az előbbi, hanem az előlapon D: betű van (B helyett). Vastagsága $2-2\frac{1}{2}$ mm. — Réz. 24 mm. — NM. — Neumann V. 28,494. sz. — Montenuovo (magyar rész) 1581. a).

181. Moldova. Ugyanolyan, mint az előbbiek, hanem az előlapon M: betű van. — Réz. 24 mm. — NM. — Neumann V. 28,495. sz. — Mont. (magyar) 1581. b).

182. Oravicza.¹ Ugyanolyan, mint az előbbiek, hanem az előlapon O: betű van. — Réz. 23,5 mm. — NM. — Neumann V. 28,496. sz. — Mont (magyar) 1581. c). Berchtold 1198. sz.

183. Resiczabánya.² Ugyanolyan, mint az előbbiek, hanem az előlapon R: betű van. — Réz. 24 mm. — NM. — Neumann V. 28,497. sz. — Montenuovo (magyar) 1581. c).

184. Szászkabánya.³ Ugyanolyan, mint az előbbiek, hanem az előlapon S: betű van. — Réz. 24 mm. — NM. — Neumann V. 28,498. sz. — Mont. (magyar) 1581. d).

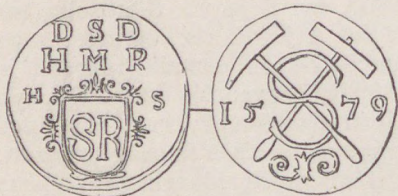
A főnti Krassó-szörénymegyei egységes típusú bányapénzcsoport korára és keletkezésének körülményeire nézve semmiféle adatot nem találtam. Egyetlen támasztékul ezen érmekek külső peremének díszítménye szolgál, mely egy körülfutó vonalra felfűzött köröket, illetve kissé ovális idomokat ábrázol. Az 1800—1817. évi veretű osztrák rézpénzek ugyanis részint teljesen azonos, részint pedig csak parányi részletekben eltérő díszítményű peremmel bírnak. A kezemügyében lévő példányokat tüzetesen megvizsgálván, úgy találtam, hogy az 1800. évi A, C és F jegyű 6-krajcáros osztrák rézpénzek külső peremdíszje *teljesen azonos* a főnti krassóvármegyei bányapénzekével, az 1799. évi A jegyű 3-kros, az 1800. évi A, C és F jegyű 3-krosok és $\frac{1}{2}$ -krosok, az 1801. és 1803. évi F jegyű 3-krosok (bár ezen utóbbinak vékonyabb a lapkája), továbbá az 1807. évi A jegyű réz 30-kros, meg az 1812. évi A és G jegyű 1-kros és az 1817. évi F jegyű 1-kros osztrák rézpénz is hasonló⁴ peremet viselnek. Az 1812. évi bécsi értékű és 1816. évi konvenció értékű O jegyű osztrák rézpénzt Oravicza mellett, Csiklovabányán készítették itt Krassó megyében.⁵ Ez fontos körülmény, amennyiben a verőtöveket a bécsi kamara révén, mely alá a Bánság tartozott, kapta meg a csiklovai verőmű, még pedig az 1812 és 1816 közti időben, a rézpénz veréséhez. *Előbb nem voltak* ilyen peremező vasak Csiklován; ezt bizvást föltételezhetjük. Ez tehát a terminus post quem. A terminus ante quemet pedig valószínűen e bányáknak az ötvenes években az osztrák államvasút által való átvétele szolgáltatta.⁶ Ezen 45—50 évi

¹ Belházy János nyilatkozata szerint hivatalosan kimutatható, hogy az 1812. és 1816. évi O jegyű rézpénzt Oravicza mellett Sziklova (ma Csiklovabánya, ólom- és rézbánya) vízerővel hajtott verőműveivel verték, hogy a nyersanyagnak a verdébe való szállításával járó költségeket megkíméljék. E pénzek verdejegyőül a már Szomolnok részére lefoglalt S helyett O betűt, mint a szomszédos nagyobb helység nevének kezdőbetűjét választották. (Mittheilungen d. Clubs VII. k. 27. l.). — ² A resiczabányai bányapénznek egy olyan példányát ismerem, melynek előlapján látszólag P: áll, miért is régebben Petrozsénynek tulajdonították. Tüzetesebb vizsgálatra azonban kitűnik, hogy eredetileg R: volt az érmen, de ennek alsó jobb szára hibás verés, vagy szándékos átalakítás folytán eltűnt. — (Réz. $23\frac{1}{2}$ mm. — NM.) — ³ Mint érdekes apróságot említem, hogy ezen bányapénznek egy példányát a Kutenberg-(Csehországban)-melletti, 1903-ban bezűntetett üzemű Gauk-nevű bányában találták. (F. E. numizm. szakíró közlése.) — ⁴ Ugyanolyan pereme van, de kissé szélesebb körökkel, az említett 1799—1801. évi osztrák pénzeknek, az 1803. évi említett rézpénz pereme ugyanolyan, mint a krassómegyei bányapénzeké, de lapkája vékonyabb. Az 1807. évi 30-kros pereme szebben munkált, mint a bányapénzeké, az 1800. évi $\frac{1}{2}$ -krosok peremdíszje apróbb, az 1800. évi A, C, F, S jegyű 1-krosok pereme sima, az 1812. és 17. évi G, illetve E jegyűek peremén a körök összelapítottabbak — ⁵ Mittheilungen d. Clubs d. Münz-u. Medaillenfreunde in Wien. VII. Jahrgang nr. 70. (März 1896) 27—28. l. Theodor Rohde cikkében. (1812-ből 1 és 3-kros, 1816-ból $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{2}$ és 1-kros O jegyű rézpénzt említ a szerző). — ⁶ Egyik régi lajstróm ugyanis a K: hátlapi feliratot Kammer-nek értelmezi, ami már nem illenék rá az államvasút által való birtokolás idejére.

időközbe beleesik úgy a papírpénz devalvációja, mint az 1817—18. években jelentkező nagy pénzhiány a Bánságban. Meglehet, hogy ezen utóbbi körülmény szolgáltatta a közvetlen okot ezen bányapénzek kibocsájtására, mert rezeset a bányák szolgáltattak, pénzverő kellékekkel pedig az osztrák rézpénzverés alkalmából Csiklova el volt látva, végül pedig a réznek mégis csak több volt a belső értéke, mint a hitelétvesztett papírnak, vagy pedig, hogy az említett O jegyű pénznek tömeges kiveretése alkalmával az így megelégnékült üzemnél való használatra esetleg már akkor (1812—1816) verték, előbb az O betűs oraviczai, majd pedig ennek mintájára a többi, nagyrészt rezeset is termelő bányákra tartozó bányapénzeket. Egyes apró adatokat, részben csak találgatásokat halottam még odaváló lakosok révén, melyeket talán nem lesz egészen fölösleges itt fölhozni: (Némelyek az ottani sorfár (bányatulajdonos) családoknak — ilyenek a Hofman, Maderspach és Ringeisen családok — tulajdonítják e pénzeket és 1842 tájára teszik korukat, viszont Thyll Viktor, moldovai főszolgabíró, néhai tagtársunknak egy öreg alkalmazottja, aki még a régi sorfároknál dolgozott, azt vallotta, hogy a sorfárok ezüsthuzasokkal fizették a bányászokat. Fialka Károly, volt Krassó-szörénymegyei főispán, aki 1867-ben született és Oraviczán nevelkedett, emlékszik, hogy az ő gyermekkorában e bányapénzeknek példányaival játszottak az ottani gyermekek. Gyorgyevics Adolf, az osztrák-magyar államvasút legöregebb tisztje (aki körülbelül 1825 táján született), mintegy 15 év előtt a bányapénzek felől megkérdezett F. K. által, azt válaszolta, hogy nem tud felőlük semmit, vagyis hogy nem az államvasút idejében készültek.) Végeredményben tehát az a legvalószínűbb, hogy 1812—1856 közt, esetleg 1817—18 táján verettek e bányapénzek.

VII. Bizonytalan beosztású bányapénzek.

185. D · S · D · | · H · M · R · | — (a betűk közt a pontok egy része kétes) — ezek alatt pajzsféle, díszes kartusban SR, kétoldalt H és S — Vonalkör. Hátlap: Két keresztbe tett kalapács, száraikra tett nagy S betűvel. Kétoldalt 15 és 79 lenn díszítmény. — Réz. 24·5 mm. — NM. — V. ö. Mont. (magyar) 1591. sz.

186. Olyan, mint az előbbi, hanem kisebb és a hátlapon a kalapácsnyelvek végein és lenn a díszítmény baloldala és közepe fölött egy-egy pont van. — Réz. 18·5 mm. — NM. — V. ö. Mont. (magyar) 1591. sz. — Th. Unger 3543. sz.

Ezt a bányapénzfajt Réthy fölvette a Montenuovo-gyűjtemény magyar pénzeinek lajstromába, tehát Magyarországinak vélte. A Th. Unger féle gyűjtemény árverési lajstromában (Bécs, 1897), a kisebbik fajta, Báthori Kristóf érmei közt mint (nagyszebeni veretű) bányapénz szerepel. Ez a beosztás bizonyára a H—S jegy alapján (Hermanstadt) történt. Báthori Kristófnak pedig az évszám alapján tulajdonította a lajstrom szerzője ezen érmet, melynek feliratai azonban nem nyújtanak támasztékot e vélemény beigazolására. A pajzsalakú kartus emlékeztet a kapnikbányái 1629. és 1632. évi bányapénzre (164—167. sz.), a H—S jegyet egy 1649. évi bányapénzen (102. sz.) szintén megtaláljuk, amelyet Ernst Hodrusbányának tulajdonított. A kalapácsokat átfonó S betű Selmeczbányára tereli figyelmünket, az előlap feliratai azonban megfajtásra várnak. Az SR olvasása biztos (nem SB!). Ha Erdélyre gondolunk, akkor Rákóczi Zsigmond nevének felelnék meg e betűk, de viszont ezen esetben mint jelent a H(erman)-S(tadt) és azonkívül még a nagy S jegy is a túlsó oldalon? Ha ellenben Selmeczbányával magyarázzuk az S-et, akkor a H—S jegy esetleg Hodrusbánya egyik üzemének lehetne a jegye, az SR pedig talán a bányatulajdonos nevét rejti. A hat felső betű vagy szintén neveket, vagy ami valószínűbb, valamely kegyes mondást, vallásos jelmondatot jelenthet. Meg kell említenünk azonban azt a lehetőséget is, hogy a H—S jegy Hungaria Superior-t jelent és a kassai kamarára, illetve az 1574-ben felállított kassai új,

de rövid életű pénzverőre vonatkozhatik. Ugyanis Bécsben, 1574 jún. 15-én kelt rendelettel történt intézkedés, hogy a Kassán vert pénzeket H—S jeggyel lássák el. Amennyiben ezt a megfejtést a főnti bányapénzekre vonatkoztatnánk, a túlsó lapon lévő S jegy Szomolnokot jelenthetné, melynek egyelőre úgyis feltűnően kevés: csak egy (!) bányapénzt tulajdoníthattam.

187. Nagy V betű R és H közt. Fönn 1622 évszám. Hátlapja sima. Réz. Neumann V. 28,503. sz.

Neumann szerint Patera bányatanácsos Úrvölgyön találta ezen (és egyéb) bányapénzeket (196. sz.) és odavaló bányapénzeknek minősítette őket. Minthogy azonban ezen érem típusa az éjszakkeleti és az erdélyi bányavidék bányapénzeivel rokon, helyhez való beosztásától egyelőre tartózkodom, egyszersmind pedig utalok az 1626—1644. évi felső-, nagy- és kapnikbányai, nagyveremi, zalatnabányai és egyéb erdélyi bányapénzek hasonló hátlapjaira. Mint az évszám is mutatja, ezen egyoldalú veretű érem mintegy előfutárja amazoknak és amellet tanúskodik, hogy némely egyéb egyoldalú és évszám nélküli bányapénzek korát a hasonló típusú kétlapú veretknél korábbi időre tehetjük.

188. Nyílt korona alatt két monogrammm; egyik B és L, másik C és K (?) betűből áll. Utóbbiban hatágú rozetta. Lenn + I. 6. 6. 4 +
Hátlap: Két keresztbe tett kalapács. A vasak fölött egy-egy fekvő és fordított S alakú díszítmény, fönn középen négyágú rozetta, ez alatt o és alább ágas díszítmény. Kétoldalt egy-egy hatágú rozetta, lenn pedig XXX értékjelzés. Mindkét lapon recés szegély. — Réz. 25.5 mm. — NM. — Num. Zeitung 1847. 190. l. — Neumann V. 28,509. sz. — Mont. (magyar) 1582. d).

189. Nyílt korona alatt két monogrammm, egyik L és B, a másik C és K (?) betűből áll. Kétoldalt egy-egy kis x, lenn · I 6 · 6 4 · | Gyöngysorszegély. Hátlap: Két keresztbe tett kalapács. Fönn és kétoldalt egy-egy hatágú rozetta. A száraz közt (fönn) O, lenn $\times \frac{1}{2} \times$ | — Réz. 15 mm. — NM. — Welzl II. k. 2. rész, 1311. sz.

A főnti két bányapénzt az idézett régi lajstromok a magyarországi bányapénzek közé sorolják. A XXX és $\frac{1}{2}$ értékjelzések ugyan egészen magukban állanak, a hátlap díszítményei is szokatlan alakúak, azonban az LB monogrammm (az L fölmenő szárára alkalmazott B-vel) mint ellenjegy, beponcolva előfordul egy selmeczbányai 1697. évi CS monogrammos szükségpénzen (41. sz.). Az előlapon lévő második monogrammm vagy betű nem egészen világos; talán C és K monogrammot, de esetleg ornamentált C betűt jelent. Meglehet, hogy az első monogrammm a bánya nevét jelenti, a második pedig személynevet rejt. Ezen esetben az L B-nek Libet- vagy Láposbánya felelne meg. A nyílt korona nem ad okot aggályra, minthogy például a selmeczbányai 1675. és 1686. évi bányapénzek is eléggé hasonló nyílt korona födi az L betűt.

190. Liliomtő három virággal, gyöpös talajon. Kétoldalt · M—M Hátlap: Két keresztbe tett kalapács, fönn rozetta, kétoldalt 16—85, lenn sziklák. Mindkét lapon vonalkör és sima szegély. — Réz. 15.5 mm. — NM. — Lehet, hogy nem hazai bányapénz.

191. Igen ritka pontkörben I és fordított S-hez hasonló, monogrammszerű éremkép. Az utóbbi betűnek egyik végén kis karika van. Hátlap: Igen ritka pontkörben két kereszttezett kalapács; alattuk S — Réz. 17—17.5 mm. — NM. — Neumann V. 28,500. sz. — Mont. (magyar) 1590. c).

Évszám hiányában meghatározásának nehézségei fokozódnak. Esetleg a selmeczbányai gazdag Salius (Sali, Saly) János bányabirtokosnak, az 1571-ben alakult Brennerszövetkezet feles részesének korábbi bányapénze lehetett. E föltevést azonban csakis mint lehetőséget említem.

192. S—H monogramm, közepén kereszttel. (A H betű balszára S betűt ábrázol; a vízszintes vonalon áll a kereszt.) Hátlap: Két keresztbe tett kalapács; a szárak közt fönn és kétoldalt egy-egy nagy pont. Mindkét lapon körül ritkán elhelyezett nagy pontok. — Réz. 16 mm. — NM.

193. Mint az előbbi, hanem 18,5 mm. Stíljénél és kivitelénél fogva az előbbi bányapénzzel lévén rokon, esetleg szintén Selmezbányának, vagy más alsómagyarországi bányának tulajdonítható, meglehet azonban, hogy nem hazai bányapénz.

194. Kissé zavaros veret; mely mintha előbbi veret maradványaival lenne keverve. Középen nagy S, ettől balra és fönn egy-egy kezdetleges csillag, lenn kis kör, fönn kétoldalt egy-egy nagy pont látható. Mindkét lapon vonalszegély. — Réz. 16 mm. — NM.

Esetleg Selmezbányán valamely magánvállalat bányaiüzemében használhatták. Az S betű az előlapon talán a tulajdonos nevének kezdőbetűje. Nem bizonyos, hogy hazai bányapénz-e.

195. Durva nagy B betű, melynek két kanyarulata nem érinti egymást; előtte vonalakkal tetéztetett karú kis egyenszerű kereszt vagy két keresztbe tett kalapács? a közőkben egy-egy ponttal. (Bélabánya címerképe!?) Fönn két keresztbe tett kalapács (a régi veret) nyomaival. Hátlap: Durva nagy B betű, az előlapon lévőhöz hasonló. Régi veret nyomai: (csillag?) balra, továbbá fönn: A betű és alatta talán 3 (számjegy) nyomai. — Réz. 19—19,5 mm. — NM. — Nem bizonyos, hogy magyarországi bányapénz.

196. M C E R monogramm. (Az M betű jobboldali szárára van alkalmazva egy E és egy R betű, az M közepében egy C betű van.) — Recés szegély részei. — Hátlapja sima. — Réz. 15 mm. — Neumann 28,502. sz.

Neumann szerint Patera bányatanácsos ilyen érmet *Úrvölgyön* talált és odaváló bányapénznek tartotta. (L. a 187. sz. bányapénzt is.)

197. Két keresztbe tett kalapács szárai közt (fönn:) R, (kétoldalt:) S és V, (lenn:) R Gyöngy-soros szegély. Hátlapja sima. Nyolcsarkú csigely. — Réz. 15 mm. magas, 14 mm. széles. — NM.

198. Két keresztbe tett kalapács alatt két díszítményes keresztke, alább: E I N. V. | lenn: · × I × · Hátlap: A mezőben három heraldikus liliom és köztük hat (?) pont. Fönn kétoldalt I és M Mindkét lapon fonott szegély. — Réz. 18 mm. — NM.

Az értékjelzés (V) valószínűvé teszi, hogy hazai bányapénz. (Talán Kassára vagy vidékére utalhatjuk a heraldikus liliomok alapján?)

199. Nyílt koszorú, csakis kifelé irányuló levelekkel. Benne nyílt korona (két sorban rendezett 3 + 5 ponttal), ez alatt pedig . O · A . | 3 | Vonalszegély. Hátlapja sima. — Réz. 21 mm. — NM. (1½ mm. vastag).

A fentebbi 119. sz. gölniczbányai és 120. sz. szomolnokbányai bányapénzekkel való típusrokonsága alapján vettem föl e sorozatba, bár azt is lehetségesnek tartom, hogy nem hazai vonatkozású.

VIII. Újabb bányabárcák.

200. Kis Sebes. Két keresztbe tett kalapács alatt: KIS-SEBESI | KÖBÁNYA | (így!) Hátlap: 5 | Mindkét lapon két vonalkör. — Sárgaré. 26,5 mm. — NM.

201. Kőrmöczbánya (?) Kerek lapkába homorúan beponcolva: Két keresztbe tett kalapács alatt nagy KB Hátlapján az előlap fordított és domború mása. — A XIX. század második feléből való bárca. — Horganyozott vaspléh. 27 mm. — NM.

202. Petrozsény. Keresztbe tett és szalagcsokorral egybekötött két kalapács alatt K. B. (kőszénbánya?) és ez alatt félkörben: PETROZSÉNY Hátlap: Két rozetta közt nagy 1 ez alatt félkörben: GULDEN Fönn kerek lyuk. Mindkét lapon vonalszegély. — Ón? 24 mm. — NM.

203. Előlapja olyan, mint az előbbi. Hátlapján nagy 1 alatt félkörben: KREUZER Mindkét lapon sima szegély. — Sárgaré. 18 mm. — NM.

204. (Petrozsény?) 1 | GULDEN | · | K · B · | (Két keresztbe tett kalapács) | AST · TUNEL · | Az utolsó sor lefelé hajló félkör alakban. Gyöngy-soros szegély. Hátlapján az előlap negatív mása. — Réz. 23 mm. — NM.

205. Salgó-Tarján. Középen kis vonalkörben kerek lyuk. Alatta, félkörűen: SALGÓ-TARJÁN Hátlap: A lyuk fölött két díszítmény közt: 1 a lyuk alatt pedig félkörűen: KRAJCZÁR | Fogazott és sima szegély. — Sárgaréz. 20,5 mm. — Kupetz István bányamérnök gyűjteményében láttam Kőrmöczbányán, 1900-ban.

206. Vecseklő. Két keresztbe tett kalapács. Körül (fönn): A VECSEKLŐI | (lenn:) *KÖSZÉNBÁNYA* | Hátlap: 100 Mindkét lapon fogazott szegély. — Lenn kerek lyuk. — Szürkefém. 19. mm. — NM.

207. Olyan, mint az előbbi, hanem kisebb és hátlapján az értékjelzés: 5 — Réz. 14 mm. — NM.

208. Zsidóvár – Nadrág. Középen, vonalkörben két oszloptól tartott boltív alatt ülőn dolgozó kovács. Mellette rudak, szerszámok, mögötte égő kemencze. A szegélyen: *ZSIDÓVÁRER EISENGEWERKSCHAFT Hátlap: Középen, vonalkörben, ornamentált alapon 20 A szegélyen: *NADRÁGER WERKS-CASSA Mindkét lapon vonalkör. — Sárgaréz. 27 mm. — NM. — Neumann V. 28,492. sz. a). — Mont. (magyar) 1592. a). — Th. Hirsch 1243. sz. — Ernst 39. lap, 32. sz. a).

209. Olyan, mint az előbbi, hanem kisebb és hátlapján 20 helyett 10 áll. — Sárgaréz. 25 mm. — NM. — Neumann V. 28,493. sz. — Mont. (magyar) 1592. b). — Th. Hirsch 1243. sz. — Maretich 8730. — Ernst 39. lap, 32. sz. b). (Neumann V. 7. l. és Ernst szerint 1848—49-ben aprópénz hiányában használták.)

A magyar bányászatra vonatkozó emlékérmeket alkalom adtán egy további közleményben fogom ismertetni.

Dr. Gohl Ödön.

II. András- és IV. Béla-kori szlavón denárok.

Brunšmid József a legrégebb horvát pénzekről írt dolgozatában megállapította, hogy András herceg (1196—1205) már félszázaddal az első báni denárok kibocsátása előtt veretett denárokat egy szlavóniai (szerinte horvátországi) pénzverőműhelyben. Valószínűnek tartja, hogy a kétségtelen szlavón (horvát) veretekül megállapított C. N. H. I. 197., 198., 203. sz. éremfajokon kívül több más faj is ebből a verőműhelyből került ki. Ennek bizonyítására hivatkozik a C. N. H. I. 197. sz.-n kívül a 186—188., 190., 201—202. sz. érmeken szereplő félholdra és csillagra, mint a középkori horvát címerekről és pecsétokról jól ismert éremrajzra, a 172., 199—202. és 206—207. sz. érmeknek a fenti három szlavón verettel való rokonságára, továbbá a zágrábi püspökség 1217. évi ismeretes kiváltságlevelére, mely a püspökséget felmenti a magyar királyi pénz használata alól.¹ Az érvelés teljesen meggyőző s a következőkben ebből kiindulva megkísérlem megállapítani, mely érmek tekinthetők a báni denárok első kibocsátását megelőző időből származó szlavóniai vereteknek.

Mindenekelőtt keresnünk kell azokat a jellegzetes ismertetőjeleket, melyek a kérdés megoldásában döntő szerephez juthatnak.

Elsősorban az említett régi címerkép vagy jelvény: a félhold és csillag együttes szereplését tekinthetjük ily ismertetőjelnek. A félhold és csillag nemcsak a C. N. H. I. 197. sz. András-féle szlavóniai vereten, hanem egy századon át az összes báni denárok hátlapján is szerepel, míg az előlapon a későbbi szlavón címer nyestjét látjuk. A félhold és csillag szereplésének döntő jelentőségét leginkább az bizonyítja, hogy a báni denárok első verése (1255) utáni időből származó árpádkori érmeinken sohasem fordul elő ez a jelvény. A csillag egyébként Szlavónia címerében máig fennmaradt.²

¹ Numizmatikai Közl. 1905. 1—6. l. V. ö. Magyar pénztörténet c. művem 331—334. l.

² Itt hívom fel a figyelmet arra az érdekes körülményre, hogy a csillag és félhold — nyilván mint Szlavónia (Horvátország) jelvénye II. András második nagy pecsétjén és IV. László, III. András pecsétéin is szerepel. V. ö. Szentpétery Imre: II. Endre király pecsétjei. (Turul, 1916 5. l. és Pray: Syntagma de sigillis. III. t. 2., VI. t. 4., VII. t. 1. és IX. t. 1. rajz.

Másodsorban kétségtelen szlavón veretekkel való közeli tipológiai rokonság szolgálhat bizonyítékul.

Biztos támaszpontot kapunk végül a báni denárokat annyira jellemző két koronás fő ábrázolásában, melyek a szlavóniai pénzekben a király és herceg képéül tekintendők.

II. András állítólagos érmei közül először is azt a csoportot kell vizsgálat tárgyává tennünk, melybe az említett három kétségtelen szlavón veret (C. N. H. I. 197, 198. és 203. sz.) tartozik. Ez a csoport (C. N. H. XI. sorozat 172., XII. sorozat 197—204.¹ és 206—207., továbbá a XVI. sorozatból a 301—309. sz. éremfajok² s hozzájuk a 200. A)³ és 308. A) fajok) Réthy megállapítása szerint láthatólag más kéz, talán más pénzverde műve, mint a XI. sorozatban leírt éremfajok, vagyis II. András más, fejletlenebb technikájú éremfajai. Ugyane csoport több érméről (C. N. H. I. 199—202, 206—207., valamint a 172. sz.-ről) Brunšmid is megállapítja, hogy a C. N. H. I. 203. sz. szlavón verettel közeli rokonságban vannak. Kétségtelen, hogy ez a huszonkét éremfaj közös eredetű, zárt tipológiai csoportot alkot s jellemző, hogy — noha András herceg 197., 198. és 203. sz. érmei kétségtelenül korábbi időből valók — technikájuk nemcsak eltérő, hanem fejlettebb is II. András királykori érmeinél (XI. és XIII. sorozat). E fejlettebb technikát idegen — nyilván a friesachi pénzt verető Meráni-ház révén András herceg udvarába került — pénzverők működésére vezethetjük vissza, annál is inkább, mert más bizonyítékaink is vannak arra, hogy a friesachias típusú pénzek hazai elterjedésében a Meráni-házzal való összeköttetésnek része volt.³

Nevezetes mármint, hogy e csoport éremfajai közül tizenegyen (C. N. H. I. 197., 201., 202., 303., 304., 305., 306., 307., 308., 308. A) Pótlék. 309. sz.) szerepel a félhold és csillag, mint az éremrajz része, hármon pedig (204., 308. A), 309.) a későbbi szlavón pénzekre annyira jellemző két koronás fő.

Ez összetett bizonyítékok alapján megállapíthatjuk, hogy ez a zárt sorozat az Imre és II. András korában működő szlavóniai — Brunšmid szerint zágrábi — pénzverő-műhelyből került ki s így ezek az első szlavóniai pénzek.

Közelebből vizsgálva e sorozat sajátosságait, feltűnik a magyar címer sűrű szereplése. Ez annál feltűnőbb, mert II. András pénzsein a kettős kereszt, mint éremrajz, gyakorta előfordul,⁴ de pajzsba foglalt címerképpel csakis ezeken az érmeiken találkozunk. Tizen — köztük a C. N. H. I. 203. sz. kétségtelen szlavón vereten — szerepel az Imre és II. András pecséteiről ismert és későbbi Árpád-házi királyainktól sohasem használt csikolt pajzs (C. N. H. I. 201., 202., 203., 204., 206., 207., 303., 304., 307., 308.), kettőn pedig a III. Béla óta állandóan használt magyar címer:⁵ a pajzsba foglalt kettős kereszt (C. N. H. I. 308. A), 309. sz.).

Ha mármint ezt a körülményt egybevetjük avval, hogy az 1255-től kezdve közel száz évig vert báni denárok hátlapjának állandó rajza az egész lapot betöltő kettős kereszt volt, továbbá, hogy Gutkeled István styriai kapitánynak Styria részére vert érmén (C. N. H. I. 356.) is a pajzsba foglalt kettős keresztet látjuk, megállapíthatjuk, hogy a melléktartományok számára vert érmekeknek különös ismertetőjele a magyar címer gyakori alkalmazása, aminek célja nyilván a magyar király felségjogának dokumentálása volt.

Ezen az éremcsoporton kívül II. András korának egy másik — igen érdekes — éremcsoportját is meg kell vizsgálnunk. Értem a C. N. H. I. 184—188. sz. érmekeket és a korponai leletből a fenti szlavóniai veretek társaságában előkerült (33—37. sz.) főpapi alakot ábrázoló éremfajokat, melyeket korábban — Nuber feltevéséhez csatlakozva — hajlandó voltam az esztergomi érsek vereteinek tartani.⁶ Ez a feltevés azonban minden-

¹ A 205. sz. hiányos veretét nem számíthatjuk külön fajnak.

² Ezek II. András-kori eredetéről s idetartozásáról. V. ö. id. művem 299—300. l.

³ V. ö. Num. Közl. 1912. 84. l.

⁴ V. ö. id. művem 296—297. és 332. l.

⁵ Erre, valamint általában a magyar címer numizmatikai ábrázolására nézve v. ö. A magyar címer történetéhez (Turul, 1918. sajtó alatt) c. dolgozatomat.

⁶ Id. művem 312—314. l.

képen labilis alapon áll, mert az esztergomi érsek ily irányú törekvéseiről semmiféle forrásunk sem értesít. Annyi, az érmeiken látható infulás fejből, illetőleg főpapi alakból és a C. N. H. I. 188.¹ sz. érem *M* és *A* betűiből (moneta archiepiscopalis) következtetve, kétségtelennek látszik, hogy e pénzeket érsek verette. Viszont a C. N. H. I. 186., 187. és 188. sz. érmeiken a csillag és félhold szlavón eredetre vallanak. Ugyancsak szlavóniai eredetre, a szlavón pénzekről ismert két koronás fő hatására mutat, hogy a 188. sz. érmen teljesen indokolatlanul két infulás fő látható. Meggondolva azt, hogy a fentebb ismertetett huszonkét éremfajból következtetve a szlavóniai pénzverde Imre és II. András korában állandóan, vagy legalább is évek hosszú során át működött és tudva, hogy a báni méltóságot 1209—1211-ig András király sógora, meráni Berthold kalocsai érsek (1207-től!) viselte s hogy a koronai leletben ezek társaságában Berthold apjának — meráni V. Bertholdnak (1198—1204) egy érme is előfordult, azt hiszem, bátran feltehetjük, hogy ezt a kis éremcsoportot Berthold érsek verette a szlavóniai pénzverőházban.

Ugyancsak a szlavón veretek közé sorolandó a C. N. H. I. 190. sz. érem, melynek előlapján a primitív ábrázolású két fej nyilvánvalóan a szlavón denárok két koronás fejének korrumpált, vagy inkább kezdetleges alakja és a C. N. H. I. 178. sz. félholdas és csillagos érem.

A C. N. H. I. 226., 226A., 227. sz. érmeiket és a rokonrajzú 282., 283. sz. friesachias veretű brakteátákat szintén e csoportba utalja a rajtuk látható félhold és csillag és ide kell soroznunk több IV. Béla érmei közt szereplő csoportot is.

A 239—242. sz., valamint az 248. és 256. sz. érmeiken a félhold és csillag biztos ismertetőjelül szolgálnak. E mellett a 239—242. sz.-nak IV. Béla korában a magyar pénzen már szokatlan friesachias motívumai, a 248. sz. érem hátlapja, mely pontosan meg egyezik a báni denárok hátlapjával (az egész lapot betöltő kettős kereszt karja alatt két koronás fővel és felső szára két végében a csillaggal és félholddal),² s a 256. sz. érmen a csillagnak és félholdnak a C. N. H. I. 203. sz.-ra emlékeztető elhelyezése is valószínűvé tesz feltevésünket. Ugyancsak szlavóniai eredetű a két koronás főt ábrázoló C. N. H. I. 244. B) sz. éremfaj³ és vele együtt a rokon 243., 244., 244 A., 245. sz. érme is. Minden valószínűség amelletől szól, hogy a leletbizonyítékok szerint⁴ II. András, illetőleg IV. Béla korából való — de Réthytől tévesen V. István, IV. László és III. András királyoknak tulajdonított — C. N. H. I. 299., 300., 300 A.,⁵ a csillagot és félholdat a 226. és 282. sz.-ak módjára ábrázoló 343. sz. s a vele rokon 344—346. sz. és a két koronás főt ábrázoló 336., 337., 360., 361. sz. érme⁶ is szlavóniai veretek. A 336., 337., 343—346. és 360., 361. sz. érmeiket korábbi időbe utalja az a körülmény is, hogy két súlyban verettek, noha IV. László óta külön obulusok verése nem volt szokásos. A 360. sz. súlya miatt sem helyezhető el III. András korában. Meg kell még jegyeznünk, hogy a pénzek „*Bela rex*“ felirata nem

¹ Helyes rajza: Numizm. Közl. 1907. 126. l.

² Ez érmet Frey Imre a báni denárok előképének mondotta, míg én korábban (id. művem 337. és 346. l.) azt vitattam, hogy báni utánzat. Most tüzetesebb vizsgálat után igazat kell adnom Freynek.

³ Numizm. Közlöny. 1912. 85. l.

⁴ Ennek bizonyítékait lásd alább.

⁵ A 300. sz. obulusnak megfelelő s a zágrábi múzeumban két példányban meglevő denár.

⁶ Megjegyzem, hogy a két koronás fő rajza a XIII. század második felében néhány szorosan vett magyarországi származású vereten is előfordul. IV. Béla C. N. H. I. 251. sz. „*Moneta Ungarie*“ feliratú s előlapján (Réthynél hátlap!) a hazai numizmatikában szokatlan, dicsfényvel övezett Krisztusfőt ábrázoló érem hátlapján látjuk a kettős keresztet. alsó szára alatt két fővel. Ez az érem — azt hiszem — a IV. Béla és István ifjabb király közt 1266-ban nagy ünnepélyességgel megkötött és egyházi esküvel megerősített békével van összefüggésben. Erre mutat a Krisztusfő, a két királyi fő és a körirat szokatlan formája: *Moneta Ungariae*, ami úgy itt, mint István ifj. király C. N. H. 294., 295., 297., 298. sz. pénzén azt jelzi, hogy a pénzt nem az egyik király, hanem mindkettő bocsátotta ki. Ennek valószínűleg pendantja István C. N. H. I. 284. sz., Krisztust s a hátlapon kettős keresztet ábrázoló denárja. Megjegyzem, hogy V. István pénzeinek egy része ifjabb király korából származik (V. ö. Num. Közl. 1916. 2. l.). IV. László C. N. H. I. 312., 319., 329. sz. érmein a két fő — mint azt a 319. sz.-n felettük látható *E* és *L* betűk bizonyítják — Erzsébet kormányzó anyakirálynőt és a kiskorú királyt ábrázolja, III. András 358., 359. sz. érmei pedig már egyszerű utánzatok.

mond ellent az esetleges András-kori származásnak, mert Béla 1222—1226-ig Horvátországot és Szlavóniát már mint koronázott ifjabb király kormányozta s okleveleiben is *rex* címmel élt.

A XIII. század első feléből származó érmeink közül tehát 36 denár és 21 obolus-faj szlavóniai eredetét tudjuk megállapítani. Mivel két obolus-faj (C. N. H. I. 244 B. és 343) denárja ismeretlen,¹ összesen 38 pénzkibocsátást ismerünk az András herceg kormányralépítéstől az első báni denárok kibocsátásáig lefolyt ötvenkilenc esztendőből (1196—1255).

Valószínű tehát, hogy a szlavóniai pénzverőkamara 1196 óta állandóan üzemben volt.

A kronológiai sorrend megállapításához mindenekelőtt a leleteket kell vizsgálat tárgyává tennünk.

II. András korából való leletek.

Éremfaj	Korponai ²	Egervári ³	C. N. H.	Korponai	Egervári
A) Szlavón veretek.			B) Más veretek.		
C. N. H.	206	1	—	II. Géza—III. Béla	8 (8 faj) 15 (brakteáta)
	{ 201	1	—	II. András	116
	{ 202	1	—		171
	{ 302	1	—		180
	{ 307	6	—		183
	{ 308	1	—		175
	{ 303	4	—		175 A)
	{ 304	55	—		224
	{ 305	79 + 3	—		225
	{ 306	20	—		189
	{ 308 A)	—	3		208
	{ 309	—	1		209
	185	1	—		219
	{ 186	7	—	Meráni V. Berthold	1
	{ 187	1	—	Friesachi és rokon	87
	188	2	—	Bécsi	—
Korponai 33—36 sz	6	—	—	Aquilejai	3
	37	1	—	Vegyes külföldi	22
	226	—	1		—
(„Bela rex“)	244	—	1		—

A leletbizonyítékokat a tipológiai és metrologiai sajátosságokkal s egyes éremfajok körirataival együttesen mérlegelve az összes szlavóniai éremfajokat három, időrendben egymást követő súlycsoportba s a két első csoportba tartozókat két-két — finomság által meghatározott — alcsoportba sorozhatjuk.⁴

¹ A C. N. H. I. 243., 245. sz. obolusokat nem tekinthetjük külön speciesnek, csak a 244 A. változatának. E pénzek közül a C. N. H. I. 248., 251., 336., 337., 360., 361. sz.-okat id. művem 347. l. a báni utánzatok közé soroztam, amit most módosítanom kell.

² Numizmatikai Közlöny. 1907. 120—125. l.

³ U. ott 1906. 19—20. l.

⁴ Az egyes éremfajokra vonatkozó részletes súly- és finomsági adatokat lásd Magyar pénztörténet című művem 624—638. és 646—649. l. Megjegyzem, hogy a finomság fokának megállapításánál — figyelembevétel a középkori finomítási technikát, mely szerint 0.950 finom ezüst tiszta ezüstnek veendő — a hazai próbarendszerhez (hányad szerinti meghatározáshoz) kell ragaszkodnunk. Így az I/1. alcsoportot *quinta combustió*s (0.800), a I/2. és II/1. alcsoportot *quarta combustió*s (0.750), a II/2 és III. csoportot *decima combustió*s ezüstnek kell tekintenünk. Lásd id. művem 23—24., 259. l.

Éremfaj	IV. Béla és V. István kori leletek			IV. László korabeli leletek					III. And- rás kori lelet
	Ismeretlen lelőhely ¹	Felsőbes- nyői ²	Érmihály- falvi ³	Dunaszek- csői ⁴	Balaton- füredi ⁵	Borossebesi ⁶	Vaskóhi ⁷	Margit- szigeti ⁸	Zombori ⁹
Szlovén veretek:									
C. N. H. I. 308 A)	—	—	—	—	—	—	2	—	—
226	142	12	—	1	+	67	7	—	+
299	171	12	—	29	—	30	18	5	+
300	68	—	—	—	—	—	—	4	—
343	—	—	—	—	—	—	—	1	—
344	71	—	—	20	—	94	21	10	+
(„Bela rex“)	—	—	—	—	—	—	2	—	—
(„ „ „“)	—	—	—	—	—	—	—	—	—
243	—	—	—	—	—	—	2	—	—
244	152	5	—	30	—	38	13	10	+
336	24	—	1	—	—	87	37	10	+
336A) ¹⁰	—	—	—	—	—	—	3	—	—
360	92	—	1	17	+	103	27	16	+
240	—	—	—	—	—	—	1	11	—
241	128	—	1	—	+	86	28	13	+
(„Bela rex“)	—	—	—	5	—	—	13	4	—
(„ „ „“)	—	—	—	12	+	—	4	4	—
Báni denár: IV. Béla	—	—	—	—	—	—	—	—	—
két lilium	10	106	1	43	+	20	5	4	7 faj
○—○	68	297	—	102	+	69	11	11	6 „
két madár	15	193	—	106	—	49	3	5	7 „
h—R	4	254	—	120	—	44	8	3	11 „
V. István: S—R	—	186	1	220	+	80	25	13	37 „
IV. László: R—L	—	—	—	6	—	3	12	1	6 „
L—S	—	—	—	—	—	—	—	—	1 db
III. András: A—R	—	—	—	—	—	—	—	—	1 „
Magyar pénzek:									
II. András: C. N. H. I. 224	1	—	—	—	—	—	—	—	—
189	1	—	—	—	—	—	—	—	—
208	4	1	—	—	—	—	3	—	—
209	12	—	—	—	—	—	2	1	—
212	13	—	1	—	—	—	6	—	—
216	2	—	—	—	—	—	1	—	—
219	19	18	—	—	—	—	2	—	+
220	1	—	—	—	—	—	—	—	—
221	—	1	—	—	—	—	—	—	—
223	—	—	—	—	—	—	2	—	—
IV. Béla: 229	9	87	—	12	—	—	15	1	+
231	—	—	—	—	—	—	1	—	—
232	—	—	—	—	—	—	—	2	—
234	—	—	—	—	—	—	21	—	+
235	—	—	—	6	—	—	—	—	—
237	10	—	—	—	—	—	4	2	—

¹ Nuber F. C. Beitrag zur Chronologie . . . (Wissensch. Mitteil. aus Bosnien. VI. 1899. 470. 1.)

² U. ott. 470. 1.

³ Nuber Károly úr szívességéből volt alkalmam e leletet tanulmányozni.

⁴ Nuber id. h. 471. 1. — ⁵ Archaeol. Értesítő V. 1885. 125—128. 1.

⁶ és ⁷ Harsányi Pál úr szíves közlése. — ⁸ Archaeol. Értesítő XIV. 1894. 60—62. 1.

⁹ Bács-Bodrog vm. Történ. Társ. Évkönyve, XXV. 1909. 62—75. 1.

¹⁰ Av. 336—Rev. V. ö. 209.

Érem faj		IV. Béla és V. István kori leletek			IV. László korabeli leletek					III. And- rás kori lelet
		Ismeretlen lelőhely ¹	Felsőbes- nyői ²	Érmihály- falvi ³	Dunaszek- csői ⁴	Balaton- füredi ⁵	Borossebesi ⁶	Vaskőhi ⁷	Margit- szigeti ⁸	Zombori ⁹
IV. Béla :	246	85	—	2	—	—	108	34	11	+
	251	1	—	—	8	—	—	4	9	—
	253	416	163	7	—	+	—	133	7	+
	253 A)	—	—	—	—	—	—	1	—	—
	259	—	—	—	—	—	—	3	3	—
	260	6	—	1	—	—	—	3	3	—
	368 ¹¹	—	—	—	—	+	—	5	1	—
	369 ¹¹	—	—	—	—	—	—	3	—	—
	370 ¹¹	—	—	—	—	—	—	1	4	—
István ifjabb kir. :	294 ¹²	—	—	—	—	+	—	1	1	—
	295 ¹²	8	—	—	—	+	27	20	9	+
	297 ¹²	—	—	—	1	—	204	25	23	+
	285 ¹³	—	—	—	150	+	54	31	28	+
V. István :	287	—	—	2	—	—	—	—	—	+
	288	—	—	—	—	—	—	2	1	—
IV. László :	310	—	—	—	—	—	—	1	7	—
	311	—	—	—	—	—	—	1	2	—
	312	—	—	—	—	—	—	3	—	—
	315	—	—	—	—	—	—	—	1	—
	316	—	—	—	—	—	—	—	1	—
	317	—	—	—	—	—	—	2	3	—
	319	—	—	—	—	—	—	—	15	—
	321	—	—	—	—	—	—	—	1	—
	323	—	—	—	—	—	—	—	1	—
	324	—	—	—	—	—	—	1	—	—
	328	—	—	—	—	—	—	2	—	—
	335	—	—	—	—	—	—	1	1	—
	338	—	—	—	—	—	—	—	1	—
	339	—	—	—	—	—	—	—	2	—
	340	—	—	—	—	—	—	—	1	—
Új faj	—	—	—	—	—	—	—	3	—	—
Magyarországi kis bécsiek	—	—	—	120 faj	—	+ CNH 354	—	—	—	—
Friesachi pénz . . .	165	10	—	—	—	—	—	126	4	—
Bécsi pénz	—	—	15 faj	—	—	—	—	3	22	—
Külföldi (vegyes) pénz	5	6	—	—	—	—	12	57	5	—

¹ Nuber F. C. Beitrag zur Chronologie . . . (Wissensch. Mitteil. aus Bosnien. VI. 1899. 470. 1.)

² U. ott 470. 1.

³ Nuber Károly úr szíveségéből volt alkalmam e leletet tanulmányozni.

⁴ Nuber id. h. 471. 1. — ⁵ Archaeol. Értesítő V. 185. 125—128. 1.

⁶ és ⁷ Harsányi Pál úr szíves közlése. — ⁸ Archaeol. Értesítő XIV. 1894. 60—62. 1.

⁹ Bács-Bodrog vm. Történ. Társ. Évkönyve. XXV. 1909. 62—75. 1.

¹¹ Réthy C. N. H. tévesen III. András érmei közé sorolja.

¹² Ld. fentebb 35. 1. 7. jegyzetben.

¹³ Ld. Numizmatikai Közlöny. 1916. 1. 1.

A kronológiai sorrend szempontjából fontos volna még a szerbcsanádi és igali leletek összetételének ismerete. — A fenti leletösszeállításból érdekes következtetések vonhatók IV. Béla-kori érmeink kronológiájára is. Feltűnő a kivételes nehézsúlyú és István ifj. király (284. sz. érmével rokon 229. sz., továbbá az ugyancsak nehézsúlyú s a szlávon báni denárok köriratát utánzó (Moneta regis pro Hungaria) 253. sz. érme sűrű szereplése, noha egyébként IV. Bélának uralkodása első éveiből való nehéz érmei (228., 230., 252., 258.) e leletekben nem fordulnak elő. Ezek s a 246. számú lehetnek Béla utolsó kibocsátásai. Hasonlóképpen feltűnő István ifj. király pénzeinek nagy száma a IV. László kori leletekben.

I. Súlycsoport.

1. Alcsoport (0·800 finomság).

András herceg (1196—?).

a) „Andreas dux“ köriratú veretek.

C. N. H.	Finomság	D e n á r			C. N. H.	O b o l u s		
		Darab	Összsúly grammban	Átlagsúly		Darab	Összsúly grammban	Átlagsúly
197	0·760	1	0·94	—	—	—	—	—
198	—	2	1·55	—	—	—	—	—
203	0·720,680	7	5·19	0·741	—	—	—	—

b) „Andreas“ köriratú veret.

172	0·800	2	1·64	—	—	—	—	—
-----	-------	---	------	---	---	---	---	---

c) Körirat nélküli veretek.

199	0·750	3	2·48	—	—	—	—	—
-----	-------	---	------	---	---	---	---	---

2. Alcsoport (0·750 finomság).

András herceg (?—1205).

200	0·720,700	3	2·69	—	—	—	—	—
200A	—	1	0·83	—	—	—	—	—
206	0·680,600	18	13·882	0·771	—	—	—	—

II. András (1205—1211).

201	—	1	(csonka)	—	202	1	0·15	—
301	0·680	5	4·63	0·926	302	1	0·44	—
307	—	5	3·35	0·670	308	1	0·31	—
303	0·700	1	0·99	—	304	—	—	—
308A	0·720	—	—	—	309	3	1·495	—
Összesen		48	38·172	0·7952	—	6	2·260	0·3766

II. Súlycsoport.

1. Alcsoport (0·750 finomság).

a) Berthold érsek és bán veretei (1209—1211).

Korp. lel.					Korp. lel.			
33—36	0·710,700,680	11	5·680	0·5166	37	—	—	—
184	0·720	1	0·810	—	185	2	0·78	—
186	0·680	11	4·790	0·4354	187	1	0·27	—
188	0·720	3	2·060	—	—	—	—	—

b) Körirat nélküli veretek.

II. András (1211—1215).

305	0·740,700	102	55·73	0·5463	306	11	3·06	0·2781
204	0·720	6	3·334	0·555	—	—	—	—
207	—	1	0·510	—	—	—	—	—

II. András (1215—1222).

C. N. H.	Finomság	D e n á r		Összsúly grammban	Átlagsúly grammban	C. N. H.	O b o l u s		
		Darab					Darab	Összsúly	Átlagsúly grammban
178	—	—	—	—	—	—	—	—	—
190	0·700	1	0·465	—	—	—	—	—	—
282	—	5	2·918	0·5836	283	2	0·49	—	—

H. András (1222—1235).

226	0·680	58	32·812	0·5657	227	8	1·886	0·2357
226A	—	1	0·480	—	—	—	—	—
299	—	48	26·964	0·5617	—	—	—	—
300A	—	2	1·13	—	300	7	2·10	0·30
344	—	87	48·01	0·5518	345	24	5·820	0·2425
—	—	—	—	—	346	5	1·374	0·2748
—	—	—	—	—	343	2	0·59	—

2. Alcsoport (0·900 finomság).

c) „Bela rex“ köriratú veretek (1222—1226).

—	—	—	—	—	243	3	1·08	—
244	0·850,800	40	22·518	0·5629	244A	—	—	—
—	—	—	—	—	245	14	3·445	0·246
—	—	—	—	—	244B	1	0·33	—
Összesen . . .		377	208·211	0·5522	—	80	21·225	0·2653

III. Súlycsoport.

(0·900 finomság.)

IV. Béla (1235—1250).

a) Körirat nélküli veretek.

336	0·810,760	214	109·082	0·5097	337	28	6·76	0·2414
360	—	107	55·828	0·5217	361	40	9·00	0·225
240	—	1	0·463	—	—	—	—	—
241	0·870,830,790	212	103·685	0·489	242	49	11·46	0·2338

b) „Bela rex“ köriratú veretek.

239	—	—	—	—	—	—	—	—
-----	---	---	---	---	---	---	---	---

IV. Béla (1250—1254.)

256	0·890,850	39	19·372	0·4967	—	—	—	—
248	0·890,820	9	4·650	0·5166	—	—	—	—
Összesen . . .		582	293·080	0·5035	117	27·22	0·2326	—

Az I. csoport 1—2. alcsoportja és a II. csoport 1. alcsoportjának 3 éremfaja 204., 207. és 305—306) zárt tipológiai csoportot alkotnak s így időrendben is követik egymást.

Az I/1. alcsoport kora adva van az „*Andreas dur*“ köriratú veretek által. Ez az öt finomabb (quinta combustió) éremfaj kétségtelenül Imre király korából (1196—1205) való s a legrégebb ezideig ismert szlavóniai veretek. Az ismertetett leletek egyikében sem — még

a korai korponai leletben sem — fordulnak elő. Az I/2. alcsoport kisebb finomságú (quarta combustiós) érmei fiatalabbak amazoknál. Közülük a két súlyban vert (denár és obolus) érmek a fiatalabbak, mit a korponai és egervári leletek összetétele is bizonyít. Tudjuk egyébként, hogy az obolusok verése II. András korában jött divatba. Ezeket tehát II. András uralkodásának első éveire (1205—1211) kell tennünk. A C. N. H. I. 303—304. sz. — a korponai lelet tanúsága szerint — körülbelül egykorú lehet Berthold érsek és bán vereteivel.

A II/1. alcsoport tipologiailag idetartozó, de könnyebb 305. (—306) sz. érmei — ugyane lelet tanúsága szerint — s ennek következtében nyilván a 204. és 207. sz. érmek is korban követik a Berthold-érmeket. Kibocsátási idejük 1211—1215 tájára tehető. A Berthold félé érmek (184—188. és korponai 33—37. sz.) kora az ő báni méltóságának dátumaiban (1209—1211) adva van. Ugyanez alcsoport más típusú érmei közül a 178., 190., 282—283, 226 A. sz. nem fordulnak elő az ismert leletekben s így minden valószínűség szerint fiatalabbak a korponai lelet érmeinél s megelőzik az alcsoportnak a későbbi leletekben előforduló éremfajait és a „*Bela rex*“ feliratú finomabb érmeiket. Korukat 1215—1222 közé kell tennünk. Az alcsoport többi éremfajai (226—227., 299., 300 A—300., 343., 344—345—346. sz.) együtt szerepelnek a IV. Béla-kori és későbbi leletekben a II/2. alcsoport érmeivel s valószínűleg II. András uralkodásának utolsó korszakából (1222—1235) valók.

A II/2. alcsoport „*Bela rex*“ köriratú finomabb (decima combustiós) érmei (244—243—245., 244 B. sz.), melyek ugyanazon pénzláb szerint verettek, mint az I. alcsoport érmei s melyek közül a 244. sz. a kétségtelenül András-kori egervári leletben is előfordul, mindenesetre Béla, ifjabb király korából való szlavóniai (1222—1226) veretei. A II/1. alcsoport egyes — a leletekben ezekkel együtt szereplő — érmei részben egykorúak is lehetnek, mert Szlavóniában később is párhuzamosan veretett pénzt a király és herceg.¹

A III. csoport könnyebb pénzláb alapján vert érmei IV. Béla király korából (1235—1254) valók. Pénzlábuk egyezik Béla fiatalabb érmeinek pénzlábjával.² A 256. sz. éremnek körirata: „*M. Bele regis IIII.*“ is kétségtelenné teszi annak s vele az egyező súlyú pénzeknek királykori eredetét, mert Béla a „*negyedik*“ jelzöt csak 1235 után használta. A leletek bizonyossága szerint korban első a 336., 360. és 239—242. sz. Az utóbbiak kibocsátását a IV. Béla korában kiküszöbölt friesachias motívumok miatt is uralkodása első korszakára kell tennünk. Viszont a későbbi leletekben a 256. sz. éremfajjal rendszerint együtt szereplő 248. sz. denárt az 1255 óta vert báni denárok hátlapjával egyező hátlapja az 1250—1254. évek tájára utalja.

A kronologikus sorrend megállapítása után áttérhetünk a pénzláb megállapítására. A tényleges átlagsúlyhoz mindenkor 5%-ot számítva,³ az I. csoportban kiverési súlyul 0·8349 g-ot, a II. csoportban 0·580 g-ot, a III. csoportban 0·5286 g-ot kapunk.

I. András herceg (1196—1205).

	Pensa	Denár-szám	Teljes súly grammban	Számsúly
1 márka 0·800 finom pénzezüst	7	280	233·3533	186·683
1 denár	$\frac{1}{40}$	1	0·8334	0·6667

II. II. András (1211 előtt).¹

	Pensa	Denár-szám	Teljes súly grammban	Számsúly
1 márka 0·750 finom pénzezüst	7	280	233·3533	175·0149
1 denár	$\frac{1}{40}$	1	0·8334	0·6251
1 obolus	$\frac{1}{80}$	$\frac{1}{2}$	0·4167	0·3125

¹ V. ö. a báni denárok „*Moneta regis*“ és „*ducis pro Slavonia*“ feliratát. Sőt az sem lehetetlen, hogy a C. N. H. I. 299., 300 A—300., 343., 344—345—346. sz. érmek is Béla herceg veretei, mert ezek finomsági fokára nincsenek adataim. — ² V. ö. id. m. 322. és 326. l. — ³ Ennek megokolást lásd id. művem 20—22. l.

² Megjegyzem, hogy a szlavyon vereteknek — II. András legslavyosabb pénzeinek — kiemelése következtében, idézett művemnek a II. András korabeli pénzlábra vonatkozó megállapításait teljes revízió alá kell vennem.

III. Berthold érsek és bán (1209—1211); II. András (1211 után).

	Pensa	Denár- szám	Teljes súly grammban	Szín súly
1 márka 0·750 finom pénzezüst	10	400	233·3533	175·0149
1 denár	$\frac{1}{40}$	1	0·5834	0·4375
1 obolus	$\frac{1}{80}$	$\frac{1}{2}$	0·2917	0·2187

IV. Béla ifjabb király (1222—1226).

1 márka 0·900 finom pénzezüst	10	400	233·3533	210· 018
1 denár	$\frac{1}{40}$	1	0·5834	0· 525
1 obolus	$\frac{1}{80}$	$\frac{1}{2}$	0·2917	0·2625

V. IV. Béla király (1235—1254).

1 márka 0·900 finom pénzezüst	11	440	233·3533	210· 018
1 denár	$\frac{1}{40}$	1	0·5303	0·4773
1 obolus	$\frac{1}{80}$	1	0·2651	0·2386

Az 1209 táján bekövetkezett nagyobb pénzlábkönnyítés vet világot a zágrábi püspökség 1217. évi kiváltságlevelében foglalt pénzforgalmi intézkedés indokaira.¹ Szlavóniában Imre és II. András korában közkedvelt fizetési eszköz volt a friesachi denár (teljes súlya: 0·9773 g, szín súlya 0·9162 g). Ennél az értékes pénznél már András herceg első denárai jóval kevesebb ezüstöt (0·6667 g-ot) tartalmaztak. A pénzláb kétszeres leszállítása után pedig az új denárok értéke (0·4375 g. szín ezüst) már a friesachiak feleértékénél is kevesebb volt. Érthető tehát, hogy a püspökség népei nem akarták ezt a kétes értékű pénzt elfogadni s ezért szereztek meg a magyar király pénzeinek kötelező használata alóli mentességet.

Béla ifjabb király ezen az állapoton kívánt segíteni, mikor 1222-ben a pénz finomságát fokozta.

IV. Béla pénzlábkönnyítése viszont a magyarországi pénzlábváltoztatással kapcsolatos. Szlavóniai vereteinek pénzlába pontosan egyezik a magyar kamarákban — uralkodása első néhány évét követő időben — használt pénzlábbal.

Hóman Bálint.

A pápák érmeiről.

Mentől több tudományos, művészeti és egyéb szempont központosul és érvényesül egy gyűjtési ágban, kétségtelenül annál nagyobb ennek kulturális haszna.

Igy pl. a római pénzek gyűjtője, különösen a bronzpénzeknél, nemcsak a római birodalom történelmének, konzuljainak, császárajainak egymást követő sorát figyelheti meg, de behatóan tanulmányozhatja művészeti szempontból a művészet fejlődését a rómaiaknál, gyönyörködhetik a Caesar és Augustus korának művészeti tökélyében, láthatja e művészet további virágzását a Flaviusok alatt, a *Traján* és *Hadrián*-féle nagy és kis bronzokban tanulmányozhatja a római pénzverőművészet virágzását, míg már az Antoninusok kora a konvencionáliszmus, a stagnálás képét mutatja Antoninus Pius, Marcus Aurelius, Lucius Verus stb. érmeiben. Commodus bronzpénzei pedig már a lassú hanyatlás képét mutatják, míg Gordianus korától kezdve már rohamos a dekadencia a művészetben; Maximinus, Diocletianus stb. érmeivel beköszönt, azután az antik érem- és egyéb művészet teljes hanyatlása.

¹ V. ö. id. művem 332—333. l.

Fokozottan érvényesülnek ezen különböző szempontok a pápai érmek gyűjtésénél, mert eltekintve a hithű katolikusok és általában minden kereszténynek érdeklődésétől, a vallásával összefüggő eseményektől, a pápai érmek V. Mártontól (Colonna 1417) napjainkig terjedő szakadatlan sorozata nemcsak a katolikus vallással és a pápasággal összefüggő eseményeket tárja szemünk elé, hanem tekintettel azon szoros kapcsolatra, mellyel ezen elénk tűnik nemcsak a katolicizmus a pápaság története, hanem egyúttal ennek állásfoglalása a reformációval és harcai az Iszlám ellen. De elénk tárul az elmúlt öt század egész világtörténelme is és kitűnik ezen érmekből azon gond is, melyet a pápák már régóta a nép jólétére fordítottak, olcsó gabona kiárúsítása, kórházak, nevelőintézetek, javítóintézetek felállítása által, de végigvonul az éremmetszőművészet egész története is a quattrocento és cinquecento leghíresebb művészeinek részvételével.

Összehasonlítjuk a reneszánsz-művészet fejlődését, átmenetét a barokba, mint ahogy ugyancsak kifejezésre jut a klasszikus stílus hanyatlása a XVII. és XVIII. században, bár éppen e korban a legkitűnőbb éremmetszők állanak a pápai pénzverde szolgálatában és ekként szakadatlan sorozatban követhetjük a XIX. századnak néha nagyon konvencionális, sablonos érmein át e művészetet egészen napjainkig.

Tekintettel arra, hogy a pénz a kereskedelmi és pénzforgalom lebonyolítására szánva, sokkal kevésbé kell hogy tekintetbe vegye a művészi szempontot, mint az érem, mely egy történeti esemény, egy személy megörökítését tűzi ki célul, csodálatos, hogy míg a pápai pénzek gyűjtése meglehetősen elterjedt, arról kitűnő munkák állanak rendelkezésre, a pápai éremgyűjtés napjainkban a numizmatikának mostoha gyermeke, aminek oka talán főképen abban rejlik, hogy egyrészt nem létezik még napjainkban sem megbízható pápai éremlajstrom, másrészt a sok restitúció és utánveret, vert érmek után a korban magában készült utánöntések, gyanakodóvá és bizalmatlanná teszik a gyűjtőt, végre szerepet játszhat a valódi korabeli pápai érmek meglehetősen ritkasága, legalább is hazánkban, míg Olaszország, de különösen Francia- és Németország, valamint a legrégebb, legértékesebb darabokra nézve Anglia is, aránylag jobb piacot nyújt.

Bár lehetséges, hogy már a XIII. és XIV. században is voltak egyes pápáknak érmeik, az első pápa, akiről biztos tudomásunk van, hogy antik érmeiket veretett, illetve öntetett, V. Márton (1417—1431) volt. Ezen érmeiket a híres Pisanello műveinek mondják, azonban egyetlen egy példány sem maradt fenn ezekből az utókor számára, minek oka talán abban rejlik, hogy valószínűleg ölomból öntötték. Az első pápai érem, melynek egyes példányai napjainkig fennmaradtak, V. Miklós pápa (1447—1455) nagy öntött érme Guazalottitól, utána következik III. Calixtus egy érme ugyancsak Guazalottitól, II. Pius (1458—1464) két öntött érme ugyancsak Guazalottitól, míg a quattrocento pápai érem ismerete tulajdonképpen csak II. Pál (Barbo) pápával (1464—1471) veszi kezdetét.

E pápa, ki Ammanati bíbornok és az őt lehetőleg gáncsolni igyekvő Platina egykorú humanista és történész állítása szerint igen hiú volt szép alakjára és szépségére, úgyannyira, hogy állítólag a „Formosus” nevet akarta mint pápa felvenni, de különben is mint pompaszerető életvidor veneziai, amit az általa épített világhírű Palazzo-Venezia is mutat Rómában, igen sok különböző érmet öntetett és ezeket a Palazzo-Venezia és a Palazetto alapjaiban elhelyeztette azon célból, hogy hogyha egyszer eme paloták romba dőlnének, ezen érmek napfényre kerülve hirdessék az ő dicsőségét. A régóta sirjában porladó és dicsvágyó quattrocento-egyházfejedelem óhaja teljesült; már 1857. és 1876-ban, a Palazzo-Venezia javítási munkálataiközben nagymennyiségű érmek kerültek napvilágra, de főképen midőn Viktor Emanuel szobrának helyt adandó, a Palazetto lebontatott, alapjaiban ezen érmek oly mennyisége került napvilágra, hogy különösen a Palazzót és a pápa címerét ábrázoló érmek 2—3 lira árban voltak kaphatók Róma majdnem minden régiségkereskedőjénél.

Ezen érmek 2—6 példányban, néha teljesen viaszba beöntve, a napjainkban is

használatos gömbölyű agyag takarékperselyekben voltak elhelyezve és így teljes vörösréz-, vagy bronzszínűben kerültek napvilágra úgy, amint közel 500 év előtt elásattak.

Ezen tanulmányozás céljából rendelkezésre álló érmek sokasága először nyújtott alkalmat a quattrocento-érem megismerésére szélesebb gyűjtőköröknek is, de meg kell vallani, nem könnyített a problémán.

Ezen minden kétséget kizáróan autentikusan azon korból való érmeknél ugyanis csodálkozva tapasztalhatjuk sokszor mindazon jelenségeket, illetve ismérveket, melyek különben a későbbben öntött nem eredeti érmeket jellemzik.

Így néha változik az érmek átmérője, egyes esetekben az „A“ „R“ stb. betűk apró hézagjait kiöntve találjuk, másrészt némely példány néha oly elmosódott, mintha már egy, csak egy valódi példány után készült utánöntvény volna, végre az érmek pereme a legtöbb esetben egészen világosan mutatja a reszelő nyomait, ami különben szintén meglehetősen gyanús jel az olasz quattrocento- vagy cinquecento-érem valódiságának megítélésénél.

Az érmek eleinte bizonyos fontos események alkalmából, mint a pápaválasztás vagy koronázás, egy hadjárat indítása a hitetlenek ellen, vagy egy béke közvetítése vagy kötése, nevezetesen templomok vagy paloták építése alkalmából stb. adattak ki, a pápák által a pápaság megjelölése nélkül. Bár már X. Leó alatt is előfordul egy érem Leó pápasága éveinek megjelölésével, melynek autenticitása azonban kétes és VI. Hadrián és VII. Kelemen is bír pápai uralkodása éveinek számát feltüntető éremmel, a pápai érem rendes évenkénti kiosztása Sz. Péter és Pál napján, június 29-én, a pápai udvar tagjai, a bíbornokok és egyháznagyok között az uralkodó pápa uralkodási éveinek számszerint való megjelölésével csak III. Pál pápával (1534—1549) veszi kezdetét és tart napjainkig.

Ez természetesen nem zárta ki azt, hogy ugyanazon évben több különböző érem adassék ki a pápa által, mint hivatalos pápai érem, ha egy évben több megörökítésre érdemes esemény adódott elő; e körülménynél ezenkívül mindenkor nagy szerepet játszott az illető pápák előszeretete, vagy közönye tetteik dicsőítése és az éremmetszés művészete iránt. Hivatalosan még egy második érem is adatik ki évenként, X. Leó pápa uralkodása (1513—1521) óta, zöldcsüörtök napján, midőn a pápa a lábmosás ceremóniáját végzi; ezen érmek hátlapjukon mindenkor azon jelenetet ábrázolják több-kevesebb változatossággal, midőn Krisztus urunk Sz. Péter apostol lábait mossa, mindenkor a „TV DOMINVS ET MAGISTER“ és rendszeren az: „EXEMP. DEDI. VOBIS.“ felirattal, míg az előlapon a mindenkori pápa arcképe látható, tiárával, hajadonfővel, vagy a pápai főveggel. Az uralkodás éveinek megjelölése ezen érmeknél VIII. Orbánnal veszi kezdetét. Ezen érmek csekélyebb számban adatván ki és csekélyebb műbeccsel bírván, átlag véve legritkábban találhatók, különösen a régibb pápák idejéből.

Egy II. Pál pápa által kiadott és IV. Sixtus pápa (1471—1491) által megerősített pápai konstitúció a VIII. Bonifác pápa (1294—1303) által minden 100 évre, majd VI. Kelemen pápa (1342—1352) által minden 50 évre redukált jubiláris ünnepet minden 25 évben megtartandónak rendelte. Ezen templomi ünnep alkalmából a pápa december havában megnyitja az ú. n. szentkaput a Szt. Péter-bazilika bejáratánál, mely azután az egész jubiláris éven át nyitva áll, mígnem ezt a jubiláris év végével a pápa ismét ünnepélyesen befalazza.

Egyidejűleg megnyitvatnak, illetve a téglafalra intézett kalapácsütésekre a munkások által lebontatik a többi három szentkapu fala, a San Giovanni di Laterano, a S. Paolo és a Santa Maria-Maggiore-bazilikában, a pápa által ezzel megbízott bíbornokok által, kik ezen ünnepről, valamint az év végével a szentkapuk befalazásának ünnepére, szintén érmeket verettek, különösen a XVII. században.

A jubileum éveire az elmúlt századokban a zarándokok rendszerint óriási számban látogattak el Rómába, miután ezen zarándoklatok bűnbocsánatot is eredményeztek.

Anyagjukra nézve a pápai érmek az első időkben majdnem kizáróan bronzból

készültek öntés útján, kivételt csak II. Pál pápa nagy konzisztóriumai érme képezte, melynek eredetije aranyból veretett, míg a másodlatokat már szintén bronzból öntötték. Bronzon kívül az első időben még — csak elvétve — ólom jöhetett az öntésnél tekintetbe. Az érmeknek verés útján való előállításának kezdetével már aranyat, ezüstöt, bronzot és önt, illetve ólmot használtak, az aranyérmek a pápa, a fejedelmek és bíbornokok között való kiosztás céljából, míg a magasabb pápai, udvari és egyházi méltóságokat ezüstérmekkel tisztelték meg; a külső forgalomba végre rendszerint csak a bronzból vert érmek kerültek.

Az akkori pénzverő technika fejletlensége, illetve azon körülmény, hogy a verőtöveket (bélyegvasakat) nem tudták kellőképpen keményíteni és épp oly kevésbé sokszorosítani, azt eredményezte, hogy mentől nagyobb átmérőjű érem verésére szolgáltak a verőtövek, rendszerint annál gyorsabban törtek el, repedtek meg, vagy koptak el, mire ismét egészen új verőtöveket kellett vésni, vagy az érem további veretését megszüntetni.

Ez az oka annak, hogy sok esetben, eltekintve az idő folytán keletkezett kopástól, a pápai érmek néha oly elmosódott rajzot és írást mutatnak, hogy még a szakértő is kétségben marad aziránt, vajjon vert, vagy öntött érem fekszik-e előtte.

A pápai érmeket 1860-ig, midőn a Szentszék e várost elvesztette, Bolognában verték, az ottani pápai pénzverőben, ezután 1870-ig a római pénzverőben (Zecca).

Ezen évben a Zecca, bár közvetlenül a Vatikán mellett van, eddig ismeretlen okokból a néhány nappal azelőtt Rómába bevonult piemonti csapatok kezébe esett három millió arany- és ezüsttel, valamint a pápai érmek verőtöveinek egész gyűjteményével együtt.

Ezen idő óta a pápai érmek verőtöveit a római királyi Zeccában őrzik és a pápai érmeket is ezen intézetben verik, miután a pápai vésnökök, illetve éremmetsző művészek a megfelelő pénzverőtöveket elkészítették és miután a pápa jóváhagyta.

E pápai verőtögyűjteményre és egyáltalában a pápai érmek verésénél a régi időben követett gyakorlatra vonatkozólag megjegyzendő, hogy eltérően a többi fejedelmektől, a pápák az ú. n. kamarai vésnökök, illetve pénzverő igazgatóknak birtokában meghagyták a verőtöveket, úgy, hogy ezek tetszésük szerint való mennyiségben készíthették a pápai érmeket, a hívők között való elárúsítás céljából.

A „Via dei Coronari“-ban, mely még ma is e nevet viseli, voltak a régi Rómában a kegyeskereskedők és ott különösen a jubiláris években a zarándokok, csakúgy mint napjainkban a Sz. Péter templom táján, vásárolták a különböző érmeket és így a pápai érmeket is. A híres Hamerani pápai éremvész családnak, mely 1670-től 1821-ig monopolizálta a pápai érmek készítését, ott volt a boltja, épp úgy mint előtte Gasparo Molo és fiának, a pápai érmeket pedig a birtokukban levő verőtövek segítségével sokszorosíthatták a vevők szükségletéhez mérten.

Előfordulhatott, hogy az egyik érem előlapjának verőtöve már eltörött és ily esetben valószínűen az éremmetszők nem haboztak ugyanazon hátlapot egy más előlappal párosítani és fordítva.

Így magyarázhatjuk azon körülményt, hogy némely hátlap néha több különböző előlappal előfordul a pápa különböző uralkodási éveiből, mely évek már nem bírnak aktualitással, illetve nem állanak összefüggésben a hátlapon dicsőített eseménnyel.

Ezenkívül azonban előfordult az is, hogy kegyeskereskedők, akiknek nem voltak verőtöveik, nagyobb nyereség elérése céljából, egy vert eredeti után öntött példányokat készítettek és adtak el a zarándokoknak és egyéb vevőknek, míg ezen öntött utánzatok nagy részét valószínűen éremgyűjtők számára is készítették, kik — talán a verőtö eltörése következtében — már nem voltak képesek eredeti vert éremre szert tenni.

Ez magyarázná meg legalább azon sajátos jelenséget, hogy oly nagyszámú, kétségtelenül régi, sőt sok esetben talán magának az illető pápának korából való vert eredetiek után készült öntött példányt találunk a pápai érmek közt. A verőtöveknek az éremvésnököknél való meghagyásának rendszere tartott egészen VI. Pius pápa uralkodásáig (1775—1799). E pápa 1796-ban, némelyek szerint Winkelman, a híres német régész

és műtörténész javaslatára, ki ezen ügyletnél mint szakértő szerepelt, elhatározta, hogy a Hamerani-család birtokában levő régi, V. Márton pápától XI. Incze pápáig terjedő 355 drb verőtőből álló gyűjteményt megszerzi, mely, hozzászámítva a Hamerani Giovanni Andrea, fia Alberto, ennek fia Giovanni, ennek gyermekei Beatrice, Otto és Hermenegildus, végre utóbbinak fia: Gioacchino által készített verőtöveket, összesen 748 darabot tett ki. Egyúttal elrendeltetett, hogy ezután minden pápai kamarai éremvésnök köteles az általa készített verőtöveket a pápai pénzverdének átadni.

Miután azonban még igen sok verőtő hiányzott, további kutatásokat eszközöltek, melyek 1822-ben Belisario Cristaldi, pápai kincstárnok buzgósága folytán azon eredményre vezettek, hogy a Barberini-család könyvtárában további 193 verőtőből álló gyűjteményt találtak és szereztek meg. Végre Mercandetti pápai kamarai vésnök örököseitől még 11 drb verőtövet sikerült beszerezni, minkét esetben Filippo Aurelio Visconti szakértői becslése alapján.

A verőtövek között sok volt sérült, vagy törött állapotban, ezeket részben még VI. Pius pápa idejében, részben későbbben Speranza pénzverdei igazgató kijavíttatta, vagy egészen újonnan vésette és ekként magyarázható, hogy némely régebbi keletű utánveretnek látszó pápai érem a verőtő eltörésének nyomait mutatja az érmen, míg egy első tekintetre legújabb keletűnek látszó utánveret teljesen ép.

Már VI. Pius különös gondja a pápai érmeek iránt, az akkori gyűjtők érdeklődését a pápai érmeek felé irányította és a legtöbb régi utánveret ezen időből származik. A majdnem teljes pápai verőtőgyűjteményt végre megfelelő helyen, az érdeklődők számára megközelíthetővé tenni, valamint az érmeek teljes utánveretsorozatait rendszeresen a gyűjtők részére áruba bocsáthatóvá tenni csak XII. Leo (1823—1829) pápa alatt sikerült, midőn a verőtőgyűjtemény Mazio igazgató alatt 572 érem verőtöveire emelkedett.

Ezen összes érmeek utánveretei, melyek Mazio 1824-ben megjelent pápai verőtő-, illetve pápai éremkatalógusában foglaltatnak, bronzban 168·58 scudoért voltak a pápai pénzverdénél megvásárolhatók. Megjegyzendő, hogy igen sok utánveretet készítettek még VII. Pius pápa alatt is (1800—1823), de mivel igen sok régi verőtő a használat következtében eltörtött, ma már ezen, mint már említettem, az olasz királyi pénzverdében, Rómában őrzött verőtövekről további utánvereteket ölmon, illetve ónon kívül, nem engedélyeznek. Vannak azonban még egyes érmekből, a legrégibb utánverésekből származó készletek, melyek még ma is rendszeres árusítás tárgyai.

Ugyanezen királyi pénzverdében (Zeccában) külön két teremben vannak kiállítva a régi és az újkori pápai érmeek, a verőtöveikkel együtt.

Természetszerűen itt csak a hivatalosan, a mindenkori pápa által jóváhagyott érmekekről van szó. Ezeken kívül magánosok, valamint különböző olasz, német, francia, hollandi stb. éremmetszők is készítettek pápai érmekeket, bizonyos, különösen nevezetes események alkalmából; emellett rendkívül nehéz különösen az utolsó pápáknál a határvonalat megvonni, ahol a pápai érem végződik és a devocionáliák kezdődnek, melyeket a rózsafüzéren, vagy a nyakon való hordozás céljából — aranyból, ezüstből, vagy egyéb fémbe — árusítanak Róma különböző boltjaiban és rendszerint a pápa arcképét, a hátlaapon pedig Jézus, szűz Mária, vagy valamely szent hasonmását mutatják.

Régi pápai érmekeknél, magának az illető pápának idejében, sárgarézben devocionáliá gyanánt való felhasználását leginkább XI. Incze pápa Loretto-érménél látjuk.

Egy további sajátossága végre a régi pápai érmeeknek, hogy sokszor ugyanazon hátlapot több pápa használt fel újra, valamint hogy egyes pápák érmeiről, későbbi időkben, ú. n. restitúciók készültek, még pedig vagy valamely csak leírásokból ismeretes éremről, vagy teljesen az éremmetsző szabad képzelete szerint.

Különösen az első pápákról, V. Mártontól VII. Kelemenig (1417—1534) maradt fenn számtalan ilyen, a XVI. század vége felé, Paladino éremvésnök által készített restitúció, sőt V. Márton, IV. Jenő minden érme csakis Paladino-féle restitúció, de nagy a számuk még V. Miklós, III. Calixt, VIII. Incze, VI. Sándor, III. Pius érmei közt is.

Ezen restitúcióknál ismét egy igen sajátos körülmény említendő fel, amennyiben eme restitúciókról, jóllehet Molinetus már 1679-ben és Bonnani 1699-ben a pápai érmekől készült műveikben ezeket pontosan, rajzokban feltüntetik, alig maradt fel egyetlen egy múzeumban, vagy gyűjteményben sem olyan példány, mely kétségtelenül eredetinek, a XVI. századból eredőnek látszanék és ezen nagyszámban elterjedt érmek mind a sokkal későbbi időkből eredő utánvereteknek ismérveit viselik magukon, amit a legtöbb esetben a verőtő törött voltából eredő repedések is igazolnak, úgyannyira, hogy ha éppen az említett művek nem bizonyítanák régi voltukat, sokkalta későbbi időkre kellene azok eredetét is tenni.

Paladinon kívül még Weber német éremmetsző készített egy restitúciót VII. Kelemenről, úgyszintén vannak restitúciók a Durand-féle francia sorozatból, pl. V. Sixtus pápáról. A restitúciók igazi mezeje azonban az V. Márton (1417) előtti pápák képzeleti érmeinek tervezése, Sz. Pétertől kezdve. Ezek között említendő Pozzi János Baptistnak a XVI. század legvégéről eredő fantázia-érem sorozata Sz. Pétertől egészen V. Sándor pápáig (1367—1410), mely legnagyobbbrést öntött érmekből áll és melyről sok utánöntés is készült. Ezen érmek az előlapon a pápa arcképét mutatják, hajadonfővel, püspöki süveggel vagy tiarával, a hátlayan pedig rendszerint vagy a két kulcs látható párhuzamosan egymás mellett, vagy egy rozettákkal díszített kereszt, vagy Sz. Péter apostol mellképe a két kulccsal, vagy keresztbetett két kulcs, vagy Krisztus urunk arcképe Veronika kendőjén, Róma primitív látóképe *Alma Roma* felirással, vagy csak írás stb. Ilyen, soha érmekkel nem bíró régibb pápák restitúciós érmeit készítette az augsburgi Müller Fülöp Henrik is (1653—1718), épp úgy mint a szintén német Werner Péter Pál (1689—1771) Nürnbergben; a legteljesebb azonban a Lauffer Gáspár Gottliebnek ugyancsak Nürnbergben készített pápai éremsorozata, mely Jézus Krisztussal kezdődik és XIV. Benedekig (1740—1758) 256 darabban az összes pápák hasonmását mutatja az egyik oldalon, a hátlayan pedig a pápa rövid életrajzát, latin nyelven. Ezen érmek készítésénél Hautsch G. Müller, Vestner és mások is közreműködtek, ezek teljesen sablonosak, rézből vagy ónból verték és a XVIII. század vége felé készültek.

Végre Albergali és Ottoboni bíbornokok megbízásából 16 pápa után (ú. m. Sz. Péter, VIII. Bonifác, XI. Benedek, V. Kelemen, XXI. János, XII. Benedek, VI. Incze, VI. Orbán, XI. Gergely, VI. Orbán, IX. Bonifác, VII. Incze, XII. Gergely, V. Sándor és XXII. János pápák) készített restitúciókat a híres lotharingiai éremmetsző: St. Urbain Nándor (1683—1703), a kit XI. Incze pápa hívott annak idején Rómába, mint éremmetszőt és ki XI. Kelemen pápának sok érmét metszette.

A pápai tényleges (hivatalos, valódi) érmek, épp úgy mint a nem hivatalos pápai érmek, az előlapon mindig a pápa arcképét mutatják, jobbra vagy balra, hajadonfővel, sapkával vagy tiarával és vagy palástban vagy a camail nevű öltönyben, míg a körirat a pápa nevét és mint már említettem, III. Pál óta uralkodásának évszámát is tartalmazza. A hátlayan, különösen valamely pápa első uralkodási évében rendszerint a pápa címere foglaltatik, de vonatkoznak a hátlapok, mint már említettem, a legkülönbözőbb eseményekre, így a jubiláris években a szentkapu feltárására és befalazására, templomok építetetésére, beszentelésére, jóléti intézetek, kórházak, javítóintézetek stb. építetetésére, gabona-ínség enyhítésére, a közbiztonság emelésére vonatkozó pápai brevék megörökítésére. Vonatkoznak a Civita-vecchiai kikötő építésére és bővítésére vonatkozó munkálatokra, erődítmények emelésére vagy javítására, háborús bonyodalmakra, valamint békekötésekre, a hitetlenek elleni harcokra, szentek felavatására, az eretnekek ellen irányuló pápai intézkedésekre, utak javítására és építésére, a pápáknak különböző művészeti alkotásaira, palotáik, de különösen a Vatikán, Quirinal és a Consulta építetetésére, hidak építetetésére a Tiberis és más folyók felett, obeliskek felállítására, Róma szépítésére vonatkozó pápai gondoskodásra, úgy hogy az elmúlt öt század egész egyházipolitikai és művelődéstörténete elvonul szemeink előtt. Sok pápai érem a szentírás különböző helyeire vonatkozik,

egyetemek építtetését vagy alapítását örökíti meg, XI. Kelemen (1700—1721) pápa óta pedig a római festők, szobrászok és építészek kiképzésére alapított S. Lucas-akadémia díjai is pápai érmek alakjában osztattak ki, épp úgy mint a különböző jutalomérmek többnyire: „BENE MERENTI“ felirattal a hátlapon, a XIX. század pápáinál.

Megemlítendő a hátlapokon: „ASSAGIVM. GENERALE“ felírással bíró érmek, melyek a közepén a keresztbe fektetett kulcsokat és felettük a pápai napernyőt — gonfanon (különben a „SEDIS VACANCIA“ jelképeit) — mutatják, míg az előlap, úgy mint a többi pápai érmeknél, a pápa arcképét tünteti fel. Ezen érmek, melyekkel XV. Gergely, VIII. Orbán és VII. Sándor pápáknál találkozunk, eredetüket azon fennálló gyakorlatnak köszönik, hogy a pápai pénzverőben, mielőtt egy bizonyos mennyiségű pénz forgalomba hozott volna, ezen pénzek egyikét közepén kettéfűrészték és míg az egyik résszel az ezüst jóságára vonatkozó olvasztási próbát megejtették a pénzverő igazgatójának és egyéb hivatalnokainak jelenlétében, a másik részt eltették. Ha egy idő múlva ezen szétfűrésztelt darabok elég nagy mennyiségben gyűltek össze, belőlük az említett felirattal bíró érmekeket verték és a fémpróbáknál jelenlevők között szétosztották.

A pápai érmekhez tartoznak a már említett, az évenkénti lábmosás ceremoniájára vonatkozó érmek is, végre azon érmek, melyek a pápa elhalálása után, a „Sedis Vacancia“ alatt, a különböző pápai udvari méltóságok által, mint a pápai camerarius, vice-camerarius, főkincstárnok, palota-praefectus és conclave-kormányzó, végre a conclave marsallja által, mely méltóság a Chigi-hercegi családban örökletes, verethetnek. Megjegyzendő, hogy míg pénzek a „Sedis Vacantia“ ideje alatt már a legrégibb időktől kezdve verettek, érmekkel csak 1691 óta VIII. Sándor után (1689—1691) találkozunk, a pápai udvar főméltóságai által veretett érmekkel pedig csak 1700-ban, XII. Incze (1691—1700) után.

A mi a pápai érmekre vonatkozó *irodalmat* illeti, a rég elmúlt időkben több munka igen részletesen foglalkozott a pápai érmek történeti és főképen egyházi jelentőségével, nagyjában leírva az érmekeket is, de mindezen éremlajstromok rendkívül felületesek, hiányosak és a napjainkban egy komoly tudományos numizmatikai munkában kívánt adatokat majdnem teljesen nélkülözik.

A pápai érmekekről készített első lajstrom Molinet Ch.: „Historia Sum. Pontificum a Martino V. ad Innocentium XI. per eorum Numismata“. 1679-ben Lüttichben megjelent munkája, éppúgy mint Bonnanni Philippus: „Numismata Pontificum Romanorum, quae a tempore Martini V. usque ad annum MDCXCIX.“ stb. című, Rómában 1699-ben megjelent kétkötetes és már alaposabb munkája, a fősúlyt az egyházi részre helyezik, csakis a hátlappal foglalkoznak, az előlapot nem is veszik tekintetbe, tehát sem annak felirata, sem a pápa arcképének, öltözkének leírását, az arcnak jobbra vagy balra való fordítását figyelembe nem veszik, épp oly kevésbé foglalkoznak az érem pontos méreteivel, nagyságával, vert vagy öntött voltával.

Venuti Rudolphino: „Numismata Romanorum Pontificum praestantiora a Martino V. ad Benedictum XIV.“ Rómában 1744-ben megjelent munkája már az előlap felírásával és a pápa arcképének leírásával is foglalkozik, figyelmen kívül hagyva mindazonáltal az arcnak jobbra vagy balra fordulását, valamint az érmek pontos méreteit, e munka már Molinet és Bonanni műveinek javított feldolgozását mutatja, de azért még mindig sok tekintetben megbízhatatlan és hiányos, bár Venuti volt a római régiségek praefectusa és korának egyik legjobb régésze, a ki valószínűleg Goethe-be ennek Rómában való tartózkodása alatt beoltotta az olasz érmek és különösen a pápai érmek gyűjtésének előszeretétét, a minek tanúsága Weimarban a Goethe-Múzeumban a meglehetősen tartalmas pápai éremgyűjtemény, mely annyiban érdekes, hogy ott megismerhetjük az utánveretek és utánöntések régebbi típusait. Olasz érmekben és plaketteken azonban a Goethe-gyűjtemény teljesen elsőrangú darabokat tartalmaz, kimutatva a nagy német előrehaladottságát, sokoldalúságát és érdeklődését minden téren.

Mint újabb pápai éremkatalógus említendő Mazio T.: „Serie dei conii di Medaglie

Ponteficie da Martino V. fino a tutto il Pontificato della San. Mem. di Pio VII. essistenti nella pontificia Zecca di Roma". Roma, MDCCCXXIV-ben megjelent munkája, valamint ennek: Supplemento al Catalogo della Serie dei Coni die Medaglie Ponteficie di Martino V. a Pio VII., che comprende i pontificati di Leone XII. a Pio IX. di San. Mem. Anno XXV." Róma 1884, kiadott pótléka, ezek azonban, mint már említettem, csak a most a római királyi Zeccában őrzött verőtövek jegyzékét tartalmazzák, szintén figyelmen kívül hagyva a pápa fejének jobbra vagy balra fordítását és a pontos méreteket.

A legpontosabb pápai éremleírást tartalmazza a „Numophylacii Ampachiani Sectio II.", az Ampach-féle pénz- és éremgyűjteménynek Naumburgban 1834-ben megjelent háromkötetes árverési katalógusa, melyben VIII. Piusig igen sok pápai érmenek teljesen pontos leírása foglaltatik a felírások hézagainak megjelölésével is, hiányzanak azonban itt is a pontos méretek, valamint annak megjelölése, vajjon öntött vagy vert érmek forog-nak-e szóban.

Megemlítendő továbbá a „Trésor de numismatique et de glyptique ou recueil général de médailles, monnaies, pierres gravées et bas-reliefs, tant anciens que modernes ecc. gravés d'après le procédé de M. A. Collas ecc." Paris 1834—1850 című mű VI-ik kötete: „Choix historique des médailles des papes"; épp úgy mint ennek VII. és VIII. kötete: „Médailles coulées et ciselées en Italie aux 15—16. siècles", mely egyúttal a felsorolt érmek igen szép reprodukcióit tartalmazza, de csak szemelvényeket és nem rendszeres lajstromot, úgyszintén hiányzanak a méretek.

Egyes adatokat tartalmaz továbbá Heiss A. híres műve: „Les médailleurs de la Renaissance". Paris 1883—1892, illetve ennek IX-ik kötete.

A legpontosabb eddigi segédkönyv azonban a XVI-ik század végéig megjelent pápai érmeiről Armand A.: „Les médailleurs Italiens des XV. et XVI. siècles." Paris 1883—1887. című háromkötetes műve, mely már a pontos méreteket is tartalmazza, és egyáltalán az első, a mai kor tudományos színvonalán álló feldolgozása ezen anyagnak, sajnos azonban, csak a XVI. századig és csak az olasz éremmetsző művészek által készített érmekeket veszi tekintetbe.

Ezenkívül még csak a firenzei Bargellónak Supino J. B. által „Il Medagliere Mediceo del R. Museo Nazionale di Firenze" címmel közzétett éremkatalógusa említendő, mely szintén pontosan írja le azon kevés pápai érmet, melyet a Bargello gyűjteménye tartalmaz.

Mint segédkönyvek említendőek Eugène Muentz: „Documents inédits sur les graveurs de monnaies et de sceaux et sur les Médailleurs de la cour pontificale depuis Innocent VIII. jusqu'à Paul III." Paris 1884. rendkívül ritka és tartalmas műve, mely épp úgy mint E. Muentz egyéb e szakmabeli művei: mint „Les Arts à la cour des Papes pendant le XV. et XVI. siècle. Recueil de documents inédits" 4. partie, Rome 1889 és „Nouvelles recherches sur le pontif. de Martin V. d'Eugène IV., Nicolas V. Calixte III., Pie II. et Paul II." Rome 1884. e pápák udvarainak művészetére vonatkozó igen érdekes adatokat tartalmaznak. Az éremmetszőkre vonatkozólag a legújabb és legértékesebb munka Forrer L.: „Biographical Dictionary of Medalists." London. Spink & Son 1902, melynek (5) kötetei igen sok adatot tartalmaznak a pápai érmek vésnökeire vonatkozólag is.

Érdekes adatokat tartalmaz a régi pápai Róma pápai éremvésnökeiről és pedig különösen a Hamerani-akról, úgyszintén a pápai éremgyűjteményről báró Bildt munkája: „Les médailles romaines de Christine de Suède". Róma 1908. Megemlékezik a pápai érmeiről Appel Jos.: „Repertorium zur Münzkunde des Mittelalters und der neueren Zeit". Pest und Wien 1820—1829. című művének I. kötete, valamint Laufer C. G. 1742-ben megjelent „Medaillen Kabinett" je. Ezen látszólag elég terjedelmes irodalom dacára, egy pápai éremkatalógus összeállítása a legnagyobb nehézségekbe ütközik, egyrészt a már említett hiányos éremleírásokra, felületes felsorolásokra, továbbá az érmek rendkívül nagyszámú változataira való tekintettel, végre pedig azért is, mivel különösen az újabbkori pápáknál nehéz a

határvonalat megvonni az érme és devotionalia között, mindazonáltal remélem, hogy már néhány év óta munkában levő pápai éremkatalógusom a főbb éremgyűjtemények áttanulmányozása után lehetősen pontos segédeszközt fog alkotni és talán szélesebb körben ismét fel fogja lendíteni a pápai érme gyűjtésére való kedvet.

A legnagyobb gyűjtemények között említendő elsősorban a „Bibliothèque Nationale” gyűjteménye Párisban, utána a londoni „British Museum” gyűjteménye; a berlini „Kaiser Friedrichs Museum”, különösen a régi pápák érmeiből igen értékes gyűjteménnyel bír, míg a legújabb kor pápáinak érmei majdnem teljesen hiányoznak, egyéb német múzeumok között a müncheni múzeum bír még megfelelő tanulmány-anyaggal. A bécsi „Kunst-historisches Museum” éremgyűjteménye a régi pápák érmeiből igen kevés jó példánnyal bír, ellenben a XVII. és különösen a XVIII-ik századbeli pápáknak igen szép arany és ezüst példányaival; jó darabokkal, illetve elég gazdag gyűjteménnyel bír a laibachi múzeum is. Olaszországban Milano, Modena, Firenze bír nagyobb számú és ritka darabokkal is tartalmazó gyűjteményekkel, Róma ellenben teljesen szűkölködik régi jó darabokban és míg a pápai pénzek majdnem teljes számban szerepelnek a Vatikán gyűjteményében, a pápai érmeiről csak utánveretek őriztetnek, miután a régi gazdag gyűjteményt, mely nagyrészt Krisztina svéd királynő és a Barberiniek gyűjteményét foglalta magában, a franciák annak idején elrabolták és most a Bibliothèque Nationale-ban őrzik.

Ha végezetül rátérünk még annak rövid vizsgálatára, miként lehet a valódi pápai érme az utánzatoktól megkülönböztetni, úgy mindenekelőtt meg kell különböztetni az öntött érme a vert érmeitől.

Az öntött érme valódiságának megismerésére nézve ugyanazon szabályok állanak fenn, mint az olasz quatro- és cinquecento-érmekekre nézve egyáltalában. Elsősorban mindenkor tudnunk kell, hogy az eredeti érem vert-e; ha ugyanezen érmet mint öntvényt találjuk, úgy biztosak lehetünk, hogy nem valódi eredeti példánnyal, hanem legfeljebb azon korból való utánöntéssel van dolgunk.

Az öntött éremnél eltekintve a külső ismérvektől, mint a betűk egybefolyása, a gyöngyös keretkioszorú szabálytalansága, illetve az egyes gyöngyszemek egybeolvadása, a rajz elmosódottsága, a peremen reszelőnyomok, a bronznak eltérő ötvénye, színe stb. a legbiztosabb jel az átmérő azonossága az illető éremnek valamely idevágó megbízható munkában (mint pl. az említett Armand: „Les médailleurs Italiens”) közölt átmérőjével. Amennyiben t. i. az érem nem eredeti öntött érem, illetve nem az eredeti, többnyire ölből készült minta után lett leöntve, hanem már csak egy eredeti öntött példány után készült, az átmérőjének szükségképen kisebbnek kell lenni az eredeti éremnél, mivel az fém az öntés után kihűlve összehúzódik és ezen összehúzódás 30—40 mm átmérőjű éremnél 1.5—2 mm is kitesz, míg nagyobb érmeknél a különbség 4—8 mm-ig is emelkedik.

Természetszerűen mindig tekintetbe kell vennünk azt is, hogy az érem pereme nincs-e leesztergályozva, illetve lereszelve, mert különben egy valódi érmet is átmérőjének kisebb voltára való tekintettel hamisnak gondolhatnánk; ily esetben pontosan meg kell mérni egy eredeti érmen vagy annak pontos másolatán a távolságokat az érmen magán, illetve pl. a fejhosszat, a nyak vastagságát, a váll szélességét, egy egész alak magasságát, egy alak távolságát a körirattól stb.; ha e méretek egyeznek az eredeti érem méreteivel, úgy az érem minden valószínűség szerint valódi.

Galvanoplasztikai másolatok ugyanazon átmérővel bírnak ugyan, mint az eredeti, de rendszerint látható a két félrésznek összeforrasztása, súlya könnyebb, nincs csengő hangja, ha megütjük stb. Kisebb érmekekre nézve azonban állítólag Olaszországban feltaláltak egy módot, mely az átmérő redukciója nélkül teszi lehetővé az utánöntést, még pedig úgy, hogy a negativumot a sepia puhány, testében lelhető porcszerű anyagból készítik. Igen nagy értékű daraboknál végre előre kiszámítható az átmérőnek öntés által előálló csökkenése és ehhez mérten a nagyítógép segítségével egy valamivel nagyobb eredeti készíthető, mely leöntve éppen az eredeti nagyságot adja meg. Ily esetekben már csak a patina

1. P. SEPT. GETA. — CAES. PONT. Geta gyermekarcú csupasz mellképe jobbra, hadvezéri köpenynyel páncélja fölött, a melle felől nézve. R) SEVERI INVICTI AVG. PII FIL. Geterkifjú balra néző, sugárkoronás mellképe csípőjéig, páncélban. Balvállán paludamentum látszik, mellén Medusa-fej, derekán csokorra kötött tiszti öv; jobbkezét felemeli.¹ a) Sally Rosenberg, Auctionskat. 1914 (März), p. 43, nr. 435, Taf. XII. — b) Dr. J. Hirsch, Auctionskat. XXIX (1910), nr. 1199, Taf. XXIV; 7.29 gramm. — c) Voetter: Samml. Bachofen—Echt, nr. 1781, Taf. 10; 7.27 gr.

2. Ugyanaz, de előlapján Geta mellképe a háta felől látszik. a) Coll. Ponton d'Amécourt, pl. XVII, nr. 441. — b) Coll. Montagn, pl. XVIII, nr. 534. — c) Dr. J. Hirsch, Auctionskat. nr. XIV (1905), p. 77, nr. 1238, Taf. XVIII. — d) U. a., Auctionskat. nr. XX (1907), p. 63, nr. 642, Taf. XXI. „Aureus auf sehr breitem Flan . . . Aus dem Funde von Karnak, 1902“.² — e) U. a., Samml. Weber, Taf. XXIX, nr. 1931. — f) Cohen 2. kiad., IV. kötet, 289. l. (rajz a párizsi példány után). Ha figyelmesen nézzük e példányokat, mindjárt feltűnik, hogy Caracallára semmi vonatkozást sem találunk. A két oldal felirata egymásba kapcsolódik, tehát együtt: *P(ublius) Sept(imius) Geta Caes(ar) pont(ifex), Severi invicti Aug(usti) Pii fil(ius)*; tehát csakis a kisebbik fivért nevezi meg.

A SEVERI AVG PII FIL cím mindkét fiút egyformán megillette és egyaránt használják pénzeiken.³ A hátlapon ábrázolt arckép pedig gyermeteg és nem árulja el az idősebb testvér erősebb vonásait. Végül minden kétséget kizáróan igazolja a Nemz. Múzeum alább közlendő Elagabalus-denára, hogy ennek az éremnek mindkét oldala egyazon személyre vonatkozik.

De ez a megállapítás nem új dolog, hiszen Eckhel is tudta, aki Geta pénzei során a következő megjegyzéssel írja le túloldalát:⁴ „Singularis sane typus, Geta Solis cultu propositus, quod arguit caput radiatum, et dextera elata, quod docentibus numis obviis Soli proprium, aut, quod idem est, Orienti, qui iisdem cum Sole attributis fingitur, quem circum haec tempora Severus devicit, ex quo invicti titulum in hoc nummo propositum abstulit. Quae causa fuerit filii hoc Solis habitu proponendi, qui nimirum Severo per arduum hoc in Oriente bellum opem tulerit“.

Szorosan véve azonban Geta nincs Sol képében ábrázolva, mert annak köpenye, szétágazó sugarú koronája és idealizált arca helyett páncélos portrédomborművet látunk hadvezéri övvel, rendes típusú császári sugárkoronával és felemelt kézzel, amint ezt az *allocutio*-t tartó imperatoroknál szemléljük pénzeiken és szobrokon is. Van ugyan valami rajta, ami mégis lehetővé teszi a Sol-lal való rokonságot: az, hogy Geta mint trónörökös egyetlen más pénzén sem látható sugárkoronával, csak később, Augustus korában, Kr. u. 210—211-ben, mikor már férfias az arca, holott a szóban forgó aureusok gyermeki vonásai a Kr. u. 198—204. évekre rögzítik verésük keltét.⁵

Cumont fejti ki a Mithras-kultuszt tárgyaló nagy művében,⁶ hogy a római császárok átvették a keleti uralkodó-imádásnak azt az ősi elméletét, hogy az uralkodók lelke Sol-

¹ Az egyes példányok felsorolása nem tart teljességre számot; a háború miatt a külföldi múzeumok példányaira nézve nem kaphattam felvilágosítást. — ² Ugyancsak a háborús viszonyok miatt nem hozhattuk meg a „Festschrift für O. Hirschfelds 60. Geburtstage“ c. művet, melyben a karnaki aranyeletet tárgyalták.

³ Caracalla, mint caesar: Cohen 582—588. sz. (Kr. u. 196—197.) áldozószerekkel a hátlapon; Getta e hátallal: Cohen 187—191. sz. (Kr. u. 198—204.) — Caracalla mint Augustus 197—201. közt e felirattal álló alakban látható hátlapjain: Cohen 589—592. sz. Érdekes, hogy Caracalla egy pénzen, melyet Cohen nem ismer, nem visel más megnevezést, mint a szóban forgót. Av.) L · SEPT · SEV · PERT AVG · IMP VII és Severus feje jobbra babérkoszorúval. R) SEVERI AVG. PII FIL. Caracalla fiatal csupasz mellképe jobbra, melyen a paludamentum látszik a háta felől. (Kr. u. 200—202.) A/ 6.99 gr. — Hirsch, Auctionskat. XXIX (1910), nr. 1148, Taf. XXII. Viszont az általunk tárgyalt esetben, ahol az előlapon a fiatalabbnak neve van, eleve ki van zárva, hogy az idősebbet külön megnevezés nélkül hagyják.

⁴ Doctrina num. vet. VII, p. 229. — ⁵ Caracalláról meg éppen Cohen mutatta ki (i. m. IV, p. 321), hogy csak 25 éves korában, szakállas fején jelenik meg a sugárkorona a pénzeiken.

⁶ Fr. Cumont, Textes et monuments figurés relatifs aux mystères de Mithra (Bruxelles, 1890.) tome I, p. 290—292.

tól, mint királyi planétától kapja uralkodói hatalmát. És éppen Septimius Severus uralmával önti el a Kelet befolyása a birodalmat és ő önti határozott formába a császárok istenként való tiszteletét. A napistennel való kapcsolat felkarolását mutatja egy másik pénzszorozata is,¹ amely ugyanezen időből származik. Ezek t. i. Caracalla többféle előlapjával egybekötve Severust sugárkoronával, Domnát félholddal jellemezve mutatják a hátlapjukon. Eckhel emelte ki,² hogy ez esetben fordul elő elsőízben aureuson a sugárkorona és (a később oly gyakori) félhold is a császárné mellképe alatt. Tehát itt még nem váltak sablonossá Sol és Luna attribútumai; még friss a nekik tulajdonított értelem.

Ha elfogadjuk ezt a magyarázatot, akkor Geta, mint a napisten is „fölemeli jobbát, oltalma jeléül mutatva tenyerét”.³ Viszont ennél sokkal erősebben van hangsúlyozva e mellképen Geta hadvezér volt,⁴ tehát fölemelt keze csendet int katonáinak, mielőtt beszédet intézne hozzájuk. Érdekes lesz azonban tudni Sittl⁵ megállapítását, aki kiderítette, hogy a késői császárkorban az uralkodók fölemelt keze már nem az allocutióra céloz, hanem mintegy oltalmazva takarja be a római világot: akárcsak Sol. A harmadik század pénzei, amelyeken helylyel-közzel előfordul olyan gesztusú mellkép, mint amelyről tárgyalunk, mutatják, hogy e korban már bekövetkezett a jelzett értelemváltás. T. i. a fölemelt jobb mellett megjelenik a földgömb a másik kézben,⁶ hogy állandó velejárójává váljék. Ekképen a földi istennek, a „dominus et deus”-nak jobbkeze védőleg borul alattvalói fölé, még hatásosabban, mint a napistené és nem is látunk arra való utalást, hogy a Sol-lal való azonosítás adta volna a császári gesztusnak ilyen értelmét: például Gallienus egy arany kvinárján,⁷ ahol a hátapon a kelő nap istene áll felemelt jobbkézzel és földgömbbel a másik kezében, az előlapon a császári mellkép hasonló attribútumokkal *babérkoszorút* visel. A ruházat, hajviselet pedig sehol sincsen Soléhoz idomítva, mint az akár-mely istennel való egyenlősítés vagy hasonlítás esetében megvan. Viszont érdekesen egyezteteti össze e kettős tendenciát I. Constantinus, aki dinasztiaját Héliostól származtatta. COMIS CONSTANTINI AVG feliratú pénzei, ahol a Sol invictus feje mellett Constantinus mellképe földgömbbel és föltartott jobbkézzel jelenik meg.⁸ A császári mindenhatóságnak ilyen pózban való jelképezését azután még gyakrabban látjuk a keresztyén császárok érmein.

A M. Nemzeti Múzeum Eremtárában e Geta-féle aranynak egy igen érdekes analógiáját találtam. Ez Elagabálnak egy dénára (II. tábla, 12. sz.), amely tudtommal eddig ismeretlen az irodalomban:

3. ANTONINVS PIVS FEL . AVG . Babérkoszorús fiatal mellképe jobbfelé, melyen a páncélra vetett köpeny látszik a háta felől. R) DIVI ANTONI — NI PII FIL . Ifjú mellképe ugyanúgy, mint az 1. és 2. sz.-nál.

De nemcsak a dombormű, hanem a felirat is a Geta-féle aureus mintájára van szerkesztve és ugyancsak az előlapének folytatása; az isteni Antoninus, t. i. Caracalla fiának nevezi Elagabalt, ami pénzen eddig nem fordult elő. Eckhel a NOBILITAS hátlati feliratot említi erre való célzásnak.⁹ Tudjuk a történelemből, hogy ez hazugság volt, uralma jogalapjának megerősítésére. Eddig csak a feliratok bizonyították, hogy ezt a csalást hivatalosan bevitték a köztudatba — sokszor egészen Nerváig vezetve le a császár családfáját.¹⁰ Ami pedig úgy volt lehetséges, hogy már a dinasztia alapítója, Sept. Severus is felhasználta az Antoninusoktól való származásának fikcióját trónja megszilárdítására.¹¹ Sőt

¹ Cohen: Caracalla, Sept. Severus és Domna, IV, p. 243, nr. 1–5. — ² Doctrina num. ret. VII, p. 181–182. — ³ Cumont, i. m. I, p. 123. — J. Roman Revue num. 1889, p. 465 is Solnak hiszi, és nem Caracallának, de nem tudja, hogy Geta. — ⁴ Aki el akarná vetni egészen a Heliosra való célzást, felhozhatja, hogy ugyanebben a korban, néhány évre rá, ott látjuk egy másik trónörökösnek, Diadumenianusnak a fején a sugárkoronát egy antoninianuson (Cohen IV, p. 313, nr. 11). — ⁵ Sittl, Die Gebärden der Griechen und Römer (Leipzig, Teubner 1890), p. 304–5. — ⁶ Gordianus koloniális bronzain (Tomis, Markianopolis), Gallienus alább következő aranykvinárján. — ⁷ Cohen 688. sz. var. = Coll. Montagu, pl. XXI, nr. 632, hiányosan leírva. — ⁸ Maurice, Numismatique Constantinienne, t. II, p. XX–XLVIII. — ⁹ Doctrina num. vet. VII, p. 248; Cohen 119. sz.; Schiller, Geschichte d. röm. Kaiserzeit I. 2, p. 760, Anm. 7. — ¹⁰ Dessau, Inscriptiones lat. selectae III, p. 292. — ¹¹ A pénzekben: Cohen, Sept. Severus 123–132. sz.

Elagabalus után a család utolsó sarja, Severus Alexander is ehhez az eljáráshoz folyamodik, ugyancsak Caracallát adoptálva apjának.¹

Az ANTONINVS PIVS FEL AVG felirat egy szíriai verdének kibocsátványait² jellemzi, amelyek közül a datált darabok a Kr. u. 219. évre szorítkoznak. A Nemz. Múzeum dénára is ide tartozik tehát; nem sokkal trónralépte után verhették és lehetséges, hogy nemcsak Getának, hanem Caracallának is számunkra elveszett hasonló pénze szolgálhatott mintájául.

Azon ritka esettel találkozunk tehát a most tárgyalt numizmatikai emlékeken, amikor is mindkét éremlepton egyazon uralkodószemély arcképét szemlélhetjük, még pedig más-más formában és egymástól nem független felírással. Már Traianusnak ismeretes ilyen bronz,³ melyet Mowat tévesen sorol fel a két előlappal vert pénzek között.⁴ A későbbi császárok között egyedül Postumus kedvelte különösebben az efajta összetételt, hol isteni, hol uralkodói jelvényekkel mutatva be a saját képét.⁵

Dr. Alföldi András.

Kiadatlan és ritka római pénzek.

Egyik legnagyobb budapesti gyűjtőnknek, Niklovits Károlynak gyűjteményéből való a két mellékelt táblán bemutatott értékes és szép sorozat. Sajnos, a háborús nehézségek miatt igen rosszul sikerült fénynyomat túlnyomó részben meg sem közelíti az eredeti példányok kifogástalan fenntartását, amelyek közül sok a nagy külföldi árverésekről származik. Mint látni fogjuk, főleg a kvinárok között akad sok, Cohenben nem foglalt változat; néhány kiváló aureus járul még ezekhez.

1. *Tiberius*. AVQ. 4 gr. Coh. 63. sz. után. I. tábla, 1. sz. — TI CAESAR DIVI AVG F AVGVSTVS Babérkoszorús fej jobbra. R) TRPOT XXXVIII. Victoria földgömbön ül jobbfelé, kezében diadémszalag. (Kr. u. 36.)

2. *Vitellius*. ARQ. 1 gr. 680. Coh. 96. sz. után. I. tábla, 2. sz. — A VITELLIVS GERM IMP AVG TRP. Babérkoszorús feje jobbra. R) VICTORIA AVGVSTI. Victoria balra lépdél, koszorút és pálmát tartva.

3. *Vespasianus*. ARQ. 1 gr. 650. Coh. 597. sz. után. I. tábla, 3. sz. — IMP CAESAR VESPASIANVS AVG. Babérkoszorús feje jobbra. R) VICTORIA AVGVSTI (így!) Victoria jobbra repül, koszorút és pálmát tart.

4. U. a. ARQ. 1 gr. 400. Cohen 594. sz. után. I. tábla, 4. sz. — IMP CAESAR VESPASIANVS AVG. Babérkoszorús fej jobbra. R) VICTORIA AVGVSTI. Victoria balfelé fordulva ül, koszorúval és pálmaággal.

5. *Domitianus*. ARQ. 1 gr. 550. Cohen 239. sz., kiigazítva. I. tábla, 5. sz. — IMP CAES DOMIT AVG GERM PM TR P VII. Babérkoszorús feje jobbra. R) IMP XIII COS XIII CENS P PP. Victoria jobbra lép, koszorúval és pálmával.

6. U. a. ARQ. 1 gr. 640. Cohen 220. sz., kiigazítva. I. tábla, 6. sz. — IMP CAES DOMIT AVG GERM PM TR P VI. Babérkoszorús fej jobbra. R) IMP XIII COS XIII CENS P PP. Balfelé fordulva ülő Victoria, koszorúval és pálmaággal.

7. U. a. ARQ. 1 gr. 700. Cohen 599. sz. után. I. tábla, 7. sz. — IMP CAES DOMITIANVS AVG P M. Babérkoszorús feje jobbra. R) TR POT COS VIII PP. Szárnyas caduceus. — Kr. u. 83.

8. *Nerva*. ARQ. 1 gr. 800. Cohen 93. sz. után. I. tábla, 8. sz. — IMP NERVA CAES AVG GERM P M TR P II Babérkoszorús feje jobbra. R) IMP II COS III PP. Victoria balfelé fordulva ül, koszorút és pálmát tartva. Kr. u. 98.

¹ A feliratokon: Dessau, i. m. III, p. 293—294. — ² Cohen IV, p. 322, 325. — ³ Cohen 491. sz. = Gneecchi, I Medaglioni Rom. III, tav. 143, nr. 15. — ⁴ R. Mowat, Les essais monétaires de répétition etc, Revue num. 1902, p. 179 etc. — ⁵ Cohen 28. 43. 110. 111. 139. 142. 143. 147. 148. 289. 435. 447.

9. *Traianus*. ARQ. 1 gr. 560. Cohen 195. sz. után. I. tábla, 9. sz. — IMP CAES NER TRAIAN OPTIM AVG GERM DAC. Babérkoszorús mellképe jobbra; balvállán aegis. R) PARTHICO PM TR P COS VI PP SPQR. Victoria jobbra lép koszorúval és pálmaággal.

10. U. a. ARQ. 1 gr. 700. és 1 gr. 250. Cohen 433. sz. I. tábla, 10. sz. — Két fajta mellkép: IMP TRAIANO AVG GER DAC PM TRP COS VI PP. a) Babérkoszorús mellkép jobbra; bal vállán ruha látszik. — b) Babérkoszorús mellkép jobbra, páncélban, köpenynyel; a háta felől nézve.

11. *Hadrianus*. ARQ. 1 gr. 1470. Cohen 1125. sz. I. tábla, 11. sz. — Két mellkép-változat: IMP CAESAR TRAIAN HADRIANVS AVG. Páncélos mellkép paludamentummal; a) A köpeny befödi a mellet, b) szabadon hagyja a páncél egy részét.

12. *Antoninus Pius*. ARQ. 1 gr. 500. Cohen 1015. sz. után. I. tábla, 12. sz. — ANTONINVS AVG PIVS PP IMP II. Csupasz mellképe jobbra a háta felől, köpenynyel a páncélján. R) TR POT XX COS IIII. Victoria balra lépdél, koszorúval és pálmaággal.

13. *Marcus Aurelius*. ARQ. 1 gr. 510. Cohen 145. sz. után. I. tábla, 13. sz. — M AVREL ANTONINVS AVG. Babérkoszorús feje jobbra. R) COS III PP. Mars jobbra megy, lándzsát és tropaeumot visz.

14. *Faustina junior*. AVQ. 3 gr. 700. Cohen 245. sz. után; Windischgrätz példánya (Coll. Windischgr., Nachtrag zum VI. Bd. (Wien 1907.) nr. 1384a. I. tábla, 14. sz. — FAVSTINA AVGVSTA. Ruhás mellképe balra. R) VENVS. Venus balfelé fordulva áll, almát és kormánypálcát tartva.

15. *Caracalla*. ARQ. 1 gr. 200. Cohen 45. sz. után. I. tábla, 15. sz. — ANTONINVS PIVS AVG GERM. Babérkoszorús, szakállas mellkép jobbra, a háta felől nézve, páncéllal és köpenynyel. R) COS IIII PP. Victoria balra megy, koszorúval és pálmaággal. (212 Kr. u.)

16. *Julia Mamaea*. ARQ. 1 gr. 200. Cohen 25. sz. után. I. tábla, 16. sz. — IVLIA MAMAEA AVG Ruhás mellképe jobbra holdsarlóval a fején. R) FELICITAS PVBLICA. Felicitas balfelé fordulva ül, Merkúrbottal és bőségszarúval.

17. *Julia Paula*. ARQ. 1 gr. 670. Cohen 7. sz. var. I. tábla, 17. sz. — Cohen nem említi a holdsarlót a fején.

18. *Maximinus Thrax*. ARQ. 1 gr. 380. Cohen 29. sz. után. I. tábla, 18. sz. — IMP MAXIMINVS PIVS AVG. Babérkoszorús mellképe jobbra, a háta felől nézve, páncéllal és köpenynyel. R) MARTI PACIFERO. Mars balfelé fordulva áll, lábát sisakra (?) nyugtatva, kezében olajfaág és lándzsa.

19. *Maximinus Thrax*. ARQ. Cohen 32. sz. után. I. tábla, 19. sz. — MAXIMINVS PIVS AVG GERM. Babérkoszorús mellképe jobbra, páncélján köpeny, a háta felől. R) PAX AVGVSTI. Pax balfelé fordulva áll; olajfaágot és pálcát tart.

20. *Gallienus*. PBR.¹ 1 gr. 640. Cohen 960. sz. után. Ezüstréteggel. I. tábla, 20. sz. — GALLIENVS AVG. Babérkoszorús feje jobbra. R) SECVRIT PERPET. Securitas oszlophoz támaszkodva áll, balra nézve, kezében kormánypálca. ^{1H}

21. *Salonina*. PBR. 2 gr. 400. 17—20 mm. Cohen 39. sz. után. — SALONINA AVG. Ruhás mellképe jobbra, hajában félhold. R) FECVNDITAS AVG. A Termékenység balfelé fordulva áll, egy gyermek felé nyujtva jobbját; balkezében bőségszaru.

22. U. a. BQ. 1 gr. 500. Cohen 95. sz. után. I. tábla, 21. sz. — SALONINA AVG. Ruhás mellkép jobbra, hajában a holdsarló. R) PVDICITIAM (így!) Pudicitia balfelé fordulva ül, fölemelve fátylát, kormánybottal a másik kezében.

23. *Mariniana*. BQ. 1. gr. 300. Cohen 17. sz. var. I. tábla, 22. sz. — Csak abban különbözik Cohen leírásától, hogy itt hajában nincs holdsarló.

24. *Severina*. A/. Cohen 6. sz. után. I. tábla, 23. sz. Lelhely: Szombathely környéke. — Rohde (2. kiadás) 451. sz. — SEVERINAE AVG. Félholdon nyugvó ruhás mellképe jobbra, fejjel. R) CONCORDIAE MILITVM. Álló Concordia két hadijelvény-

¹ Ezt a megjelölést használom e kvinárnál nagyobb, viszont a kisbronznál kisebb pénzfajnál.

nyel; balra néz. — Verőhelyét megállapítja, hogy a mellkép teljesen megegyezik a Rohde 458. sz. antoninianusoknak $\frac{1}{XXI}$, $\frac{1}{XXIP}$ és $\frac{1}{PXXI}$ kezdetű jégysorozatait viselő példányaival.¹ Rendkívül ritka, elsőrangú darab. 7·5 gr. — Verőhelye Siscia.

25. *Claudius Gothicus*. PBQ. 1 gr. 900. Cohen 81. sz. után. I. tábla, 24. sz. — IMP. CLAUDIVS P AVG. Ruhás mellkép jobbra babérkoszorúval, a háta felől. R) FELICITAS AVG. Felicitas balfelé fordulva áll, caduceus-szal és bőségszarúval.

26. *Tacitus*. PBQ. 1 gr. 400. Cohen 101. sz. után. II. tábla, 1. sz. — IMP C M CL TACITVS AVG. Babérkoszorús mellkép jobbra páncéllal és köpenynyel. R) PROVIDENTIA AVG. Balra néző Providentia pálcájával a lába előtt lévő földgömbre mutat; balkezeiben sceptrum.

27. *Probus*. PBQ. 1 gr. 830. Cohen 851. sz. után. II. tábla, 2. sz. — PROBVS P AVG. Babérkoszorús és páncélos mellképe jobbra. R) VIRTVS AVG. Probus jobb kezét fölemelve jobbfelé vágat; lova alatt két halott felsőteste látszik, előtte térdre omló ellenfele könyörögve nyújtja fel kezét.

28. *U. a.* PBQ. 1 gr. 450. Cohen 749. sz. után. II. tábla, 3. sz. — VIRTVS PROBI AVG. Páncélos mellképe balra babérkoszorús sisakkal, pajzsával és lándzsával; jobb tenyerén kis Victoriát tart.² R) VICTORIA AVG. Victoria koszorúval és pálmával, baloldalán könyörgő, a másik oldalán pedig ülő hadifogoly.

29. *U. a.* PBQ. 1 gr. 980. V. ö. Cohen 767. sz. II. tábla, 4. sz. — A Cohen 767. sz. „PB de petit module”; ez pedig széles lapkára vert kvinár.

30. *U. a.* PBQ. 1 gr. 630. Cohen 209. sz. av. — II. tábla, 24. sz.; R) = II. tábla, 5. sz. (elcserélve!) Cohen leírását kiegészíti avval, hogy az előlapon a császár nemcsak pajzsot tart, hanem lándzsát is, Sol pedig ostort.

31. *Numerianus*. PBR. 2 gr. 220. Cohen 53. sz. után. (Cohen kvinárban ismeri.) — IMP NVMERIANVS AVG. Babérkoszorús mellkép jobbra páncéllal és köpenynyel, a háta felől. R) PAX AVGG. Pax balra siet, olajággal és sceptrummal.

32. *Carinus*. PBQ. 1 gr. 600. V. ö. Cohen 36. sz., amelyetől csak abban különbözik, hogy a köpeny befödi a páncél mellét. Ismeri Gneccchi: I Medaglioni Rom. (III. kötet, 75. old.) 17. sz. = tav. 158., n. 4.

33. *U. a.* PBQ. 1 gr. 900. Cohen 53. sz. után. V. ö. Gneccchi, I Med. Rom. (III. kötet, 75. old.) 18. sz. II. tábla, 6. sz. — M AVR CARINVS C. Babérkoszorús mellképe jobbra páncéllal és köpenynyel. R) MARTI VICTORI. Mars jobbra siet, előreszegzett lándzsával és pajzsával; lába előtt hátra kötött kezű fogoly ül.

34. *U. a.* PBR 2 gr. 045. Cohen 49. sz. után. — M AVR CARINVS NOB CAES. Babérkoszorús mellképe jobbra; páncélján köpeny. R) MARS VLTOR. Mars jobbra támad, lándzsával és pajzsával.

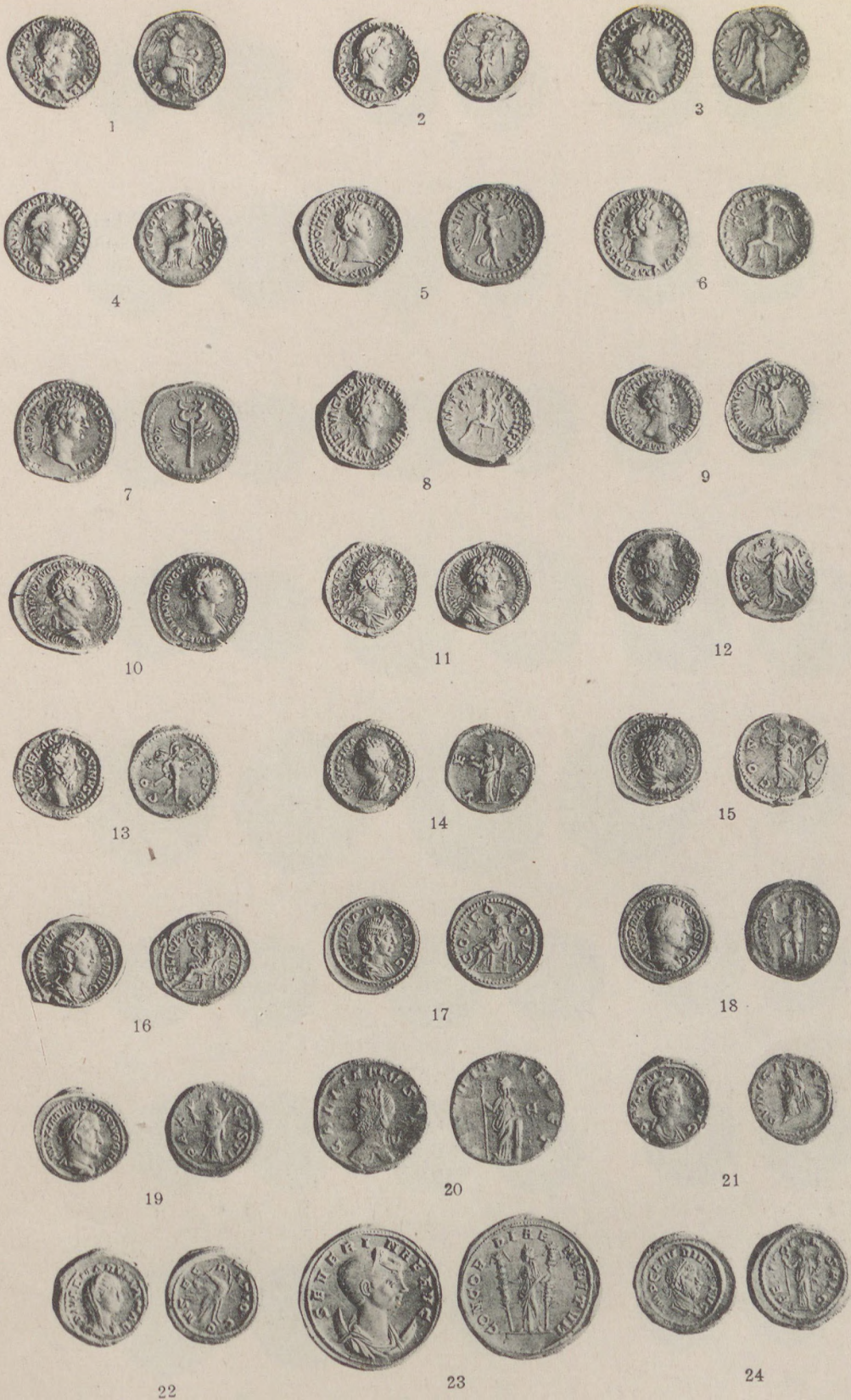
35. *U. a.* PBQ. 1 gr. 950. Cohen 169. sz. után. II. tábla, 7. sz. — IMP CARINUS P F AVG. Páncélos, babérkoszorús mellkép jobbra. R) VIRTVS AVGG. Balra álló katona pajzsára támaszkodik és lándzsát tart.

36. *U. a.* PBQ. 1 gr. 895. Cohen 170. sz. után; Gneccchi, I Medaglioni Rom. (t. III., p. 76.) 31. sz. — II. t., 8. sz. CARINVS N CAES. Jobbra néző, babérkoszorús mellkép, páncélján paludamentum. R) Ugyanaz.

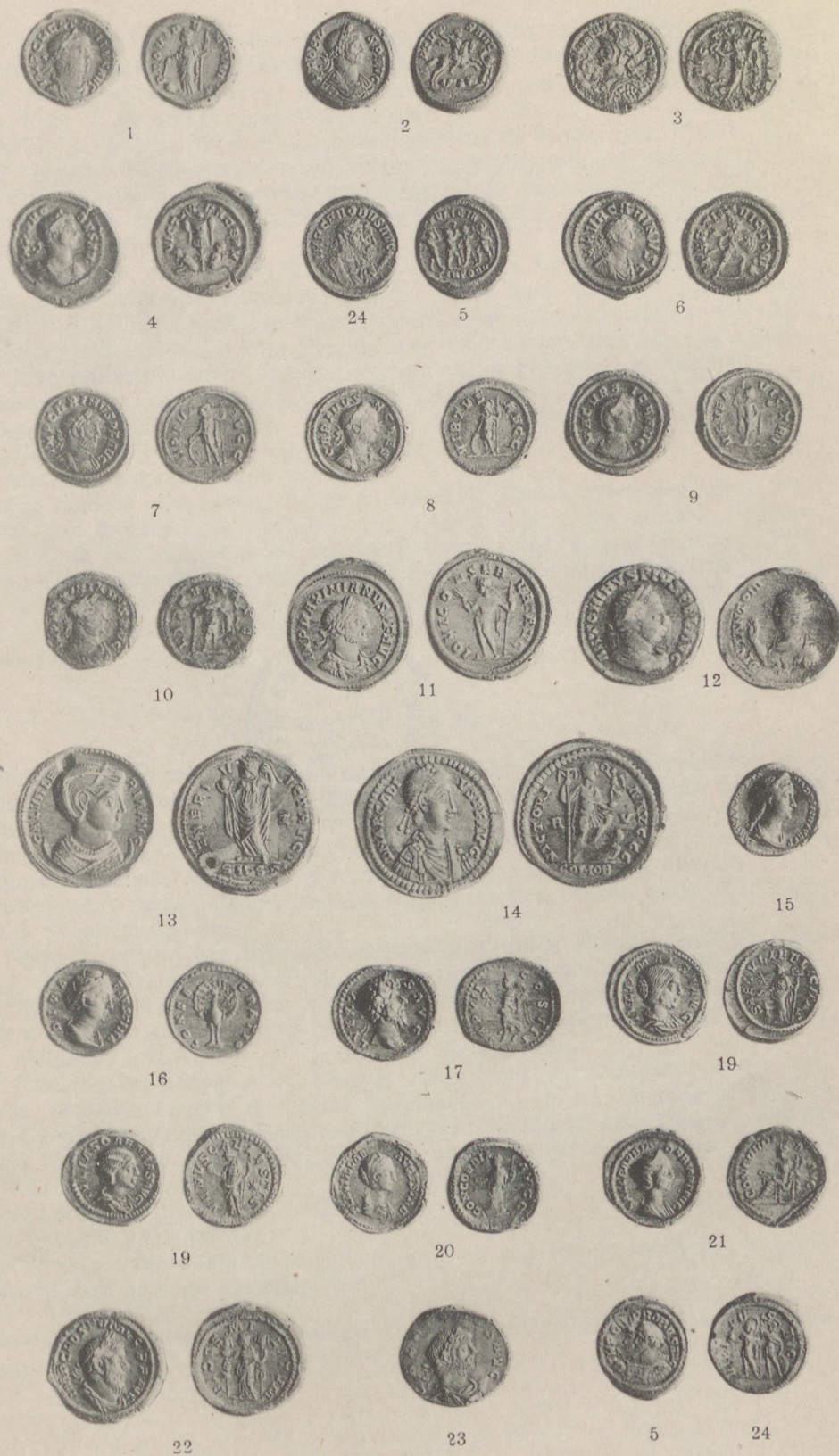
37. *Magnia Urbica*. PBQ. 1 gr. 600. Cohen 8. sz. után. II. tábla, 9. sz. — MAG VRBICA AVG. Diadém és ruhás mellképe jobbra. R) VENERI VICTRI (így!). Venus jobbfelé fordulva áll, hajában diadém; fölemeli ruhája redőit a jobb vállán és almát tart. Cohen egyáltalán nem ismer kvinárt Urbicától; Gneccchi³ pedig csak Carinussal együtt verve. Külföldi árverési katalógusokban sem láttam még.

38. *Maximianus Herculinus*. PBR. 1 gr. 250. Cohen 695. sz. Niklovics gyűjt. $\frac{1}{T}$ jeggyel.

¹ 318—319., old.; — ² A Cohen 668. sz. aureus is hasonló mellképpel. — ³ Gneccchi, i. m. III. k. 76. l.

Kiadatlan és ritka római pénzek.

39. *U. a.* PBQ. 1 gr. 800. Cohen 578. sz. után. II. tábla, 10. sz. — IMP MAXIMIANVS AVG. Babérkoszorús mellképe jobbra, páncéllal és köpenynyel. R) VIRTVS AVGG. Álló Hercules jobbra néz, bunkójára támaszkodva; balkezében íja, karjáról az oroszlánbőr lóg le.

40. *U. a.* PBR. 2 gr. 450. Cohen 342. sz. után. II. tábla, 11. sz. — IMP MAXIMIANVS P F AVG. Babérkoszorús mellkép jobbra, páncéllal és köpenynyel. R) IOVI CONSERVAT AVG. Juppiter balfelé fordulva áll villámmal és sceptrummal. Az arckép Diocletianusé. Maurice derítette ki, hogy a tetrarchia császárainak pénzein a körirat és az arckép sokszor nem azonos személyt határoznak meg¹ és sikerült is neki megállapítani az egyes uralkodók biztos képmásait.

41. *Galeria Valeria.* A/. 5 gr. 410. Cohen 1. sz. után. Lyukas. II. tábla, 13. sz. — GAL VALERIA AVG. Diadémus, félholdon nyugvó, jobbra néző mellképe díszes himzésű ruhában. R) VENERI VICTRICI. Balfelé fordulva álló Venus almát tart és fölemeli ruhája redőit.

| ≥ Maurice² aki 308—311 közt állapítja meg verése keltét, szintén csak a Cohen-SM-SD-nél leírt változatát ismeri ennek a nagyon ritkán előforduló aureusnak.

42. *I. Constantinus.* PBQ. 0 gr. 950. Cohen 733. sz. után. CONSTANTINVS P F AVG. Babérkoszorús, páncélos mellkép jobbra. R) VOT X MVL XX babérkoszorúban.

43. *Arcadius.* A/. 6 gr. 30 = Coll. Windischgrätz, 2. sz.; Taf. V, 2. — II. tábla, 14. sz. — A rendesen nagyobb súlyú példány.

Ezután még néhány olyan pénzt mutat be második táblánk, amelyeket ugyan ismer Cohen, de ritkaságuk és szépségük méltóvá tesz a bemutatásra. Az idősebb Faustina, Lucius Verus és Gallienus gyönyörű kis aranyai mellett Sabina, Maesa, Soemias, Plautilla, Orbiana pompás ezüstkvinárai, Postumus és Probus remek bronzocskái zárják le a sorozatot. — Végezetül Társulatunk nevében köszönetet mondok a szerencséskezű gyűjtőnek azért az áldozatkészségéért, melylyel gyűjteményének e részét a Közlöny rendelkezésére bocsátotta.

Dr. Alföldi András.

K ü l ö n f é l é k.

A Tanácsköztársaság cenzora a Numizmatikai Közlönynek minden politikától távol álló tartalmában is talált törülni valót. Az 1918. évi (XVII. k.) 3.—4. füzetünk 99. és 104. lapjain hagyott nyomot a cenzor írónja. A 99. lapon alulról a 12-ik sorban az eredeti szöveg így hangzott: „Az öt nagy példányból egyet-egyet Frigyes királyi hercegnek, a földművelési minisztériumnak, . . . stb. A királyi herceg nevét egyáltalán törülte, a földművelési minisztériumból pedig földmív. népbiztosságot csinált a cenzor, noha 1918 őszén még nem voltak népbiztosságaink.

A 104. lapon a cenzura egy egyszerű éremleírást törült a háborús emlékek sorozatából: a 312. számút. Itt pótoljuk ezt, az eredeti, törült szövegnek megfelelően:

„312. IV. Károly mellképe jobbfelé, huszártábornoki formaruhában, vállra vetett mentével. Mögötte a mezőben a szent korona és alatta IV. K. monogram. A mezőben jobbra, lenn, homorú betűkkel: PLACHT · R · | · 1917 · | Sima szegély.

Hátlap: Középen két angyal a sz. koronát tartja a magyar birodalmi címer fölé. E körül, három sorban a magyar és horvát vármegyék 73 címere, mindegyik alatt kis legendaszalagon a vármegye neve, homorú betűkkel. Lenn Budapest székesfőváros nagyobb címere s előtte Fiumének a sorból kiálló címere, nagyobb legendaszalaggal. — Lenn: MEISL · WIRTH: Sima szegély.

a) Aranyozott ezüst. 101 mm. (Csekélyszámú példány.)

b) Bronz. — NM. (Ára 80 kor.)

A Wirth János és fia budapesti cég kiadványa. A cég Károly királynak, a német császárnak stb. küldött egy-egy tiszteletpéldányt.

¹ Cf. I. Maurice, Numismatique Constantinienne, t. I., p. 22. és pl. I., nr. 6. — ² i. m. t. II., p. 383.

Ennyit törtült a cenzor. A szöveg utolsó szavaihoz most csak azt szeretném még odafűzni, hogy: „de a magyar nemzeti múzeumnak *nem!*”

Helyesbítés. A m. nemz. múzeum éremtárának 1918. évi gyarapodása nem 1017, hanem 1994 darab. A 129.—133. sz. *bányapénzek* előlapján fön 1766. évszám olvasható. (Lásd a fönti 19. oldalon.) — 210.—212. sz. alatt csatoljuk a leírásokat: STEINBRUCH | SÓSKÚT | Hátlap: 1 fl | Sárga (?) réz, 25 mm. — U. az, 10 kr. és 1 kr. értékjelzéssel, de kisebb.

Társulati élet.

Halálesetek. Hét tagunk elhalálzásának szomorú hírével kell beszámolnunk. *Mayer Elek*, a körmöcbányai m. kir. pénzverőhivatal ny. vésnöke hűnyt el az 1919. év június havában 75 éves korában Körmöcbányán. *Zsoldos Benő*, a sárospataki főiskola klasszika filológia tanára halálozott el 1919. évi június 24-ikén életének 72. évében. Nagy érdeme- ket szerzett a főiskola éremgyűjteményének szakszerű rendezésével. *Kállay András*, ny. főispán, több cikluson át országgyűlési képviselő hűnyt el 81 éves korában 1919 október hó 18-ikán. *Spitzer Mór*, társulatunk egyik legrégibb alapító tagja halálozott el 1919 november hó 27-ikén 71 éves korában. Tekintelyes éremgyűjteménye mellett igen szép ethnográfiai gyűjteményt hagyott hátra, bár már életében sok közgyűjteményt ajándéko- zott meg és biztosított magának ezzel kegyeletes emléket. *Murányi Gyula*, a fiatalabb magyar szobrászgárdának egy igen tehetséges tagja hűnyt el 1920. évi február 21-ikén 39 éves korában. Nevét sok igen jól sikerült érem- és plakettalkotás örökíti meg. *Bassa- rabits Sándor*, nyug. áll. honvédfőhadnagy tagtársunk halt meg Innsbruckban 1920. évi április hó 19-ikén 39 éves korában. *Imhoof-Blumer Frigyes dr.*, a kiváló numizmatikai tudós, társulatunk tiszteletbeli tagja halálozott el 82 éves korában 1920. évi április hó 26-ikán Winterthurban, gyászba borítva tisztelőinek és tanítványainak nagy számát. Az antik görög érmészet egyik leghírvesebb képviselőjét vesztette el benne. Kegyelettel fogjuk megőrizni emléküket!

Értékesítési és csereakció. A társulat tagjainak egymás közti és a társulaton kívül állók és a tagok közti éremcserék és adásvételek megkönnyítésére társulatunk egy állandó bizottságot (Szentgáli Károly gyűjt. öre, Eszláry István dr. és Nagy Zoltán) bizott meg, kik minden csütörtökön délután 6 és 8 óra között állnak a tagok rendelkezésére. Levél- beli megkeresések Szentgáli Károlyhoz (II., Mecset-utca 17.) intézendők. Az értékesítésre és cserére szánt anyag a társulat helyiségében van nyilvánosan kiállítva. A csere vagy eladás lebonyolításakor a Közlöny javára 5—5⁰/₁₀-os jutalékot szedünk mindkét féltől.

A m. kir. főfémjelző és fémbeváltó hivatal által megindított fémbeváltáskor oda bekerült éremanyagból a numizmatikai becsű darabokat az igazgatóság társulatunknak bocsátotta rendelkezésére. Ezeket tagjaink hasonló minőségű és súlyú fém ellenében cse- rélhetik be. A csere ugyancsak a csütörtöki hivatalos órák alatt bonyolítatik le.

Társulati könyvtárunkat tagjaink csütörtökön 6 és 8 óra között használhatják; ugyanakkor megtekinthető a társulat gyűjteménye is. A kézikönyvtár bármikor használ- ható; kulcsa a helyiségben a tagok rendelkezésére áll.

Társulati összejöveleinket a tagok kívánságára ezentúl ismét havonként kétszer rendezzük. Ezek napjai a következők: 1920 május 27., június 10. és 24., július 8. és 29., augusztus 12. és 26., szeptember 9. és 30., október 14. és 28., november 11. és 25., december 9. és 30-ikán. A társasvacsorák egyelőre elmaradnak.

A társulati tagsági éremből és a társulat 10 éves fennállására vert zsetonból egye- lőre nem veretünk ki tagjaink megrendelésére példányokat.

Lakásváltozásaik, gyűjtési körük vagy az abban történt változtatás közlésére már csak satát érdekükből is felkérjük tisztelt tagjainkat. Tagnévsort azonban, a papírdrága- ságra való tekintettel ezen füzetben nem adunk.

Választmányi üléseinkről és közgyűléseinkről is csak a legszűkebben teszünk a következőkben jelentést. *Az 1919 május 8-iki vál. üléseink* csak folyó ügyeket tárgyalt. *Az október 16-iki vál. ülésen* a proletárdiktatura alatti éeményeket tárgyalta a választmány. Köszönetet szavazott Eles Géza és Varga Béla tagoknak alapítványaikért. Telcs Ede indítványára megkereste a társulat a kormányt, hogy a verendő pénzérmekekre a művészeti pályázatot mielőbb írja ki, a művészeknek foglalkoztatása mellett különös tekintettel a verendő érmek szépművészeti kvalitására. Rendes tag lett: Lendeczky Mihály, műgyet. hallgató, Bpest, II., Csopaky-utca 7. *A november 13-iki ülésen* a választmány helyeslőleg vette tudomásul, hogy a társulat Sir George Clerkhez memorandumot intézett, melyben a keresztény Magyarország mellett tett tanúságot. Rendes tag lett: Szepesi László, középisk. tanuló, X., Salgótarjáni-út, Józsefvárosi p. u. *A december 11-iki ülésen* a választmány örömmel üdvözli a kultuskormány tervét egy a tudományos folyóiratok előállítására szolgáló kultúrnyomda alapítása ügyében. Soltész Elek alapító tagunk kezdeményezésére gyűjtés indul meg a Közlöny előállítása javára. A választmány elhatározza, hogy a tagsági díjaknak felemelését fogja indítványozni a közgyűlésnek. Kosztolányi László és Merzbacher Jenő utóda-cég kilépését tudomásul veszik. *Az 1920 január 8-iki ülésen* a választmány köszönetet szavaz a vallás- és közoktatásügyi miniszter Önagy-méltóságának a kiutalt 3000 K rendes- és 1000 K rendkívüli segélyért. A rendes tagok sorába felvétellett: Rüblein Richárd, miniszt. tanácsos, Bpest, II., Csalogány-utca 50 és Tepliczky Aladár, máv. ellenőr, Szeged, Makai-utca 1. *A február 12-iki ülésen* fölkeri a választmány a szerkesztőt, hogy a berlini Ungarische Jahrbüchert lássa el hazai numizmatikai hírekkel. Alapszabálmódosításokat tárgyaltak. Rendes tag lett: Balácsi Pretzner Sándor, máv. hivatalnok, Pécel, Skuts-villa, Lugosi Döme dr., ügyvéd, Szeged, Deák-u. 2. *A március 4-iki ülésen* a választmány melegen üdvözli Gohl Ödön dr. alelnököt és szerkesztőt azon alkalommal, hogy a nemzeti múzeumi osztályigazgatói címet nyerte el. Tárgyalták a tisztviselők közgyűlési jelentéseit. Rendes tag lett: Damián József, gyógyszerész, Bpest, I., Verpeléti-út 15, ifj. Eisenstock Imre, főisk. hallgató, Bpest, I., Városmajor-utca 72. *A március 18-iki ülésen* a választmány köszönetet szavaz Somssich János grófnak 500 koronás alapítványáért. A társulat 5-ik éremvásáráról szóló jelentés vétetett tudomásul. *A március 18-ikán tartott közgyűlésen* az elnöklő Kilényi Hugón kívül 24 tag vett részt. Az elnök megnyitója után a titkár tesz jelentést, többek közt jelentve, hogy a társulatnak ma 13 tiszteletbeli, 62 alapító és 306 rendes tagja van. Azután a szerkesztő tett jelentést a Közlönyről, a könyvtáros a könyvtárról, a gyűjtemény őre a gyűjtemény állásáról és az 5-ik éremvásárról. A gyűjtemény őre és Eszláry István dr. indítványára a közgyűlés utasítja a választmányt, hogy társulati csere- és értékesítő akciót indítson. A pénztáros és a felügyelő-bizottság jelentése után a közgyűlés megadja a felmentéseket, valamint tárgyalja az 1920. évi költségelőirányzatot. Az alapszabálmódosítások tekintetében a közgyűlés nem lévén határozatképes, azok egy rendkívüli közgyűlésen lesznek tárgyalva. A választmány tagjai lettek 3—3 évre: Babics József, Pákozdy Károly dr., Procopius Béla dr., Szentgáli Károly és Zimmermann Lajos dr. A felügyelő-bizottság rendes tagjai Nagy Zoltán, Váry Szabó Elemér és Woyciechowski Vilmos, pót-tag Eszláry István dr., valamennyi egy-egy évre. *Az április 8-iki választmányi ülésen* jelenti a titkár, hogy a főfémjelzőhivatal vezetője szíves volt a társulatnak megengedni, hogy az ott beváltásra kerülő érmek közül a numizmatikai értékűek a társulat tagjai által megfelelő fém ellenében becseréltessenek. Az 5-ik éremvásár lebonyolítása körül szerzett érdemekért a választmány köszönetet szavaz Szentgáli Károlynak. A társulat üdvözli a bécsi Numismatische Gesellschaft-ot fennállásának 50-ik évfordulója alkalmából. A csereakció lebonyolítására bizottság küldetett ki. A Közlöny következő füzeté mint 1919—1920. évfolyam fog megjelenni. Rendes tag lett: Tolnay Iván dr., törvényszéki bíró, Bpest, VIII., Rottenbiller-utca 40. *Az április 8-iki rendkívüli közgyűlésen* az elnöklő Kilényi Hugón kívül 19 tag vett részt. Azon az alapszabálmódosítások tárgyaltattak, melyek

lényegesebb pontjai a következők: A tiszteletbeli tagokat legalább két tag írásbeli indokolt javaslatára választja a közgyűlés a választmány ajánlata alapján. Az alapító tagok legalább 500 koronát tartoznak lefizetni készpénzben vagy öt éven át 100 koronás részletekben. Könyvekben és érmeiben nem tehető alapítvány. A fővárosi rendes tagok tagdíja legalább 30 korona, a vidékieké legalább 20 korona. A tagsági díj megállapítása ezentúl a közgyűlés feladata lesz. A közgyűlések határozatképessége az összes tagok egyhuszad részének jelenlétéhez lesz kötve. A választmányi tagok száma 18 lesz. A „gyűjtemény és könyvtár őre” tisztség helyett külön könyvtárőr és külön gyűjteményőr lesz. Másodtitkári tisztség szerveztetik. A Közlöny szerkesztője és a másodtitkár a nem választmányi tagok közül is választható. A rendkívüli közgyűlés Lippay Károly alapító tag indítványára elhatározza, hogy a társulatnak jövő évben ünneplendő húsz éves fennállására érmet veret Dessesffy Miklós gr., Réthy László, Kilényi Hugó, Gohl Ödön, Zimmermann Lajos és Szentgáli Károly képmásával, melynek költségei aláírás útján fedeztetnek. A rendkívüli közgyűlés jegyzőkönyvi köszönetet szavaz Kilényi Hugó elnöknek, Gohl Ödön alelnök és szerkesztőnek, Zimmermann Lajos titkárnak és Szentgáli Károly gyűjteményőrnek az elmúlt válságos évben tanúsított lelkes és fáradhatatlan működésükért. A május 6-iki választmányi ülés a rendkívüli közgyűlés által elhatározott érem verésének ügyét Koerfer István, Lippay Károly és Procopius Béla tagokból álló bizottságra bízta. A főfémjelző hivataltól átvett és becserélésre kerülő érmek értéke után a tagok 5%-ot fizetnek a Közlöny alapja javára. Az értékesítési és csereakció szabályzata tárgyalatott. A tagoknak az ú. n. proletárdiktatura alatt tanúsított magatartása ügyében a választmány nem tartja szükségesnek igazoló-bizottságot kiküldeni, hanem csak konkrét feljelentés esetén fog határozni. Rendes tag lett: Eissen Gyula dr., máv. tanár, Budapest, VI., Csengeri-utca 68., Hajdu Béla, máv. főmérnök, Dunakeszi-Alag, Sándor Pál, banktisztviselő, Bpest, IV., Papnövelde-utca 8., Schöninger Béla, főfegyvermester, Bpest, IX., Mihalkovics-utca 14.

INHALT. Edmund Gohl: Die ungarischen Bergwerksmünzen. Eine zusammenfassende, kritische Beschreibung dieser Gepräge des XVI.—XIX. Jahrhunderts, welche zugleich als bahnbrechende Arbeit zu weiteren Untersuchungen auf diesem Gebiete dienen soll.

Valentín Hóman: Slavonische Denare aus der Zeit Andreas II. und Béla IV. Es sind 38 Arten von Denaren und 21 Arten von Oboli, welche der Verfasser in der Zeit von 1196—1255 im slayonischen Münzhause von — wahrscheinlich — Agram geprägt worden zu sein behauptet. Die Hauptmerkmale dieser Gepräge sind Sonne und Mond, häufiges Vorkommen des ungarischen Staatswappens zur Betonung der Souveränität der ungarischen Könige, ferner eine Bischofsgestalt (Berchtold Erzb. v. Kalocsa, 1209—1211 als Banus). Die angeführten Funde liefern Beweise für drei successive Gewichtgruppen, bezüglich für je zwei Feingehaltsgruppen.

Béla von Procopius: Über die päpstlichen Medaillen. Verfasser gibt eine äusserst lehrreiche und interessante kunstgeschichtliche und numismatische Übersicht sämtlicher päpstlicher Medaillen; über Merkmale ihrer Echtheit und der Nachprägungen und über Literatur.

Andreas Alföldi: 1. Der Aureus Geta-Caracalla (Coh.^{II} IV, S. 244, 1—10. und S. 289. 1.) und ein verwandtes Exemplar (Denar) des ungar. Nat. Museums (Elagabalus). Jene führen auf beiden Seiten Getas Bildniss, letzteres beiderseits jenes von Elagabalus, mit fortgesetzter Legende. — 2. Unedirte u. seltene röm. Münzen (mit 2 Tafeln); es sind hier 43, meistens Quinare der Sammlung Niklovits von grosser Schönheit und Seltenheit beschrieben. — **Miscellen.** Gesellschaftsnachrichten.

SOMMAIRE. Edmond Gohl: Les tessères minières hongroises des 16.—19. siècles. — **V. Hóman:** Deniers slavons du Temps des rois André II et Béla IV de Hongrie. — **B. de Procopius:** Les médailles papales. — **A. Alföldi:** 1. Un Aureus de Géta-Caracalla et un denier d'Elagabal, a 2 portraits. 2. Quinaires inédits et rares. — **Miscellanées. Nouvelles de la société numismatique hongroise.**

Alle Rechte vorbehalten. — Droits réservés.

NUMIZMATIKAI KÖZLÖNY.

A

MAGYAR NUMIZMATIKAI TÁRSULAT MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

DR. GOHL ÖDÖN.

XVIII. ÉS XIX. ÉVFOLYAM.

1919-1920

BUDAPEST

HORNÝÁNSZKY VIKTOR KÖNYVNYOMDÁJA

1920.

KIADJA A MAGYAR NUMIZMATIKAI TÁRSULAT.

TARTALOM.

1. Gohl Ödön dr.: A magyar bányapénzek 1. old.
 2. Hóman Bálint: II. András- és IV. Béla-kori szlavón denárok 33. „
 3. Procopius Béla dr.: A pápák érmeiről 42. „
 4. Alföldi András dr.: Az úgynevezett „Geta-Caracalla“-aureus és új rokonpéldánya 51. „
 5. Alföldi András dr.: Kiadatlan és ritka római pénzek (2 műmelléklettel.) . 54. „
 6. Különfélék 57. „
 7. Társulati élet 58. „
 8. E füzet tartalmának német és francia kivonata 60. „
- A Numizmatikai Közlöny XVIII. és XIX. kötetének címlapja.

A közleményekben foglalt tud. állítások és az éremleírások helyességeért azoknak szerzői felelősek. — A Numizmatikai Közlöny közleményeinek úgy utánnyomása, mint fordítása, valamint a közölt képek utánnyomása, akár eredeti, akár változtatott nagyságban, tilos. Minden jogot fenntart magának a szerkesztő. — Kéziratok nem adatnak vissza.

MAGYAR NUMIZMATIKAI TÁRSULAT.

Alakult 1901-ben a numizmatika tudományos művelésére és a hazai éremgyűjtés fejlesztésére.
A társulat folyóirata: a

NUMIZMATIKAI KÖZLÖNY

megjelenik évenként négyszer: január, április, július és november hóban.

Szerkeszti dr. GOHL ÖDÖN

tanár és magyar nemzeti múzeumi osztályigazgató (Budapest, I., Márvány-utca 20).

A társulat tagjai tagdíjuk fejében kapják a Közlönyt. A tagok kötelezettsége legalább 3 évre terjed. Fővárosi tagok évenként legalább 30, vidékiek évenként legalább 20 korona tagdíjat fizetnek. Alapító tagok 500 koronát fizetnek egyszerismindenkorra (vagy 5 éven át évenként 100 koronát). Nem tagok évi 40 koronával fizethetnek elő a Közlönyre.

A Közlönybe szánt cikkek és közlemények kéziratai, úgyszintén tudományos ügyekben, továbbá leletek, gyűjtemények és numizmatikai irodalmi termékek dolgában való értesítések és kérdések közvetlenül a szerkesztőhöz küldendőek.

Társulati ügyekben és új tagok felvételét illetőleg, úgyszintén hirdetések és esetleges reklamációk dolgában is a társulati titkár: dr. Zimmermann Lajos intézkedik. Hivatalos órát tart a társulat helyiségében (VIII., Csepreghy-utca 4., II. 15.) csütörtökön este 6 órától 7 óráig.

A társulati könyvtár és gyűjtemény a társulat helyiségében, a könyvtár őre: Dr. Alföldi András és a gyűjtemény őre: Szentgáli Károly hivatalos órái alatt, csütörtökön este 6 órától 8 óráig áll a tagok rendelkezésére.

Befizetéseket a társulat pénztárosa (Dr. Zimmermann Lajos, Budapest, IV. ker., Váci-utca 78—80.) vesz át.

Kimutatás a társulat pénztárába befolyt alapítványokról és tagsági díjakról.

(Lezáratott 1920. évi május hó 10-én.)

Alapítványok: Éles Géza 300.—, Soltész Elek dr. 100.— (utolsó részlet), Somssich János gr. 500.—, Trenkó József 100.— (2-ik és 3-ik részlet), Varga Béla 200 K. — **Rendes tagok 50 koronás tagsági díjai:** 1919-re: Magyar iparműv. társulat. — 1920-ra: Magyar iparműv. társulat, Vértessándor.

Rendes tagok 40 koronás tagsági díjai: 1920-ra: Bpest V. ker. áll. főgimn. ifj. könyvtára.

Rendes tagok 30 koronás tagsági díjai: 1920-ra: Altstatter I., Beck M., Bpest IV. kegyesr. főgimn., Damián J., Dobák G., Dworák N., ifj. Eisenstock I., Erdély S. és társa, Eszláry I., Édeskuty J., Fejér J., Forster Gy. br., Geszti Gy., Gyulai Noé H., Hámos P., Horváth M., Keppich Gy., Kilényi H.-né, Kiss Lakos B., Krausz D., Lendeczky M., Löwy Benő, Magy. Kegyes tanítórend, Niklovits K., Orsz. Magy. Iparműv. Múzeum, Orsz. Régészeti és Embertani társ., Pannonhalmi sz. Benedekr. közp. főkönyvtár, Pénzverőhivatal (m. kir.), Pfinn J., Procopius B., Rüblein R., Sándor P., Sárváry O., Schöninger B., Schwarz R., Stein P., Steiner F., Szentgáli K., Szepesi L., Tolnay I., Ungar D.-né, Varannai I., Vastagh L., Váry Szabó E., Végh Gy., ifj. Walla J., Walla V. Szabó B.-né, Woyciechowski V., Zachár A.

Rendes tagok 25 koronás tagsági díjai: 1919-re: Lendeczky M.

Rendes tagok 20 koronás tagsági díjai: 1920-ra: Balácsi Pretzner S., Beökönyi V., Borsod-Miskolci Múzeum, Cahn E. A., Czapáry L., Egger Á., Einczinger F., Fejérm. és Székesfehérvár-városi múzeum, Fogel Á., Grünhut A., Herczka M., Hernfeld M., Hess A. utóda, Horváth A. J., Jászberényi áll. főgimn., Jókay E., Jónás E., Kecskeméti r. k. főgimn., Kémery Mikó Gy., Kopp Á., Lugosi D., Markup F., Nagy J., Pazár Z., Pongrácz J., Rhé Gy., Ritter Fr. V., Saáry S., Spitzer J. (kiegészítés), Szabó O., Székesfehérvár sz. kir. város, Szirmai A., Tepliczky A., Tokaji A.-né, Tulok L., Várnay E., Veszprémmegyei múzeum, Weichhardt V., Wertheim P. — **Rendes tagok 15 koronás tagsági díjai:** 1919-re: Szepesi L.

Rendes tagok 10 koronás tagsági díjai: 1918-ra: Stein P. 1919-re: Császári ház műgyűjteményeinek könyvtára, Dworák N., Erdély S. és társa, Fejér J., Főfémjelző és fémbevaltó hivatal, Keppich Gy., Kiss Lakos B., Löwy B., Magyar Nemzeti Múzeum érem- és régiségosztálya, Mály J., Mihalik J., Munkácsi m. kir. áll. főgimn., Murányi Gy., Neubauer Z., Niklovits K., Orsz. magy. iparműv. Múzeum, Orsz. régészeti és embertani társ., Pénzverőhivatal (m. kir.), Pompéry E., Stein P., Váry Szabó Elemér, ifj. Walla J., Walla V. Szabó B.-né, Wertheim P.

Rendes tagok 8 koronás tagsági díjai: 1919-re: Szászvárosi ref. Kún-kollégium.

Rendes tagok 6 koronás tagsági díjai: 1915-re: Herczka M., Ivanovics J. M. 1916-ra: Herczka M., Ivanovics J. M. 1917-re: Herczka M., Ivanovics J. M. 1918-ra: Herczka M., Ivanovics J. M. 1919-re: Borsod-Miskolci Múzeum, Czapáry L., Grünhut A., Herczka M., Horváth A. J., Ivanovics J. M., Jónás E., Kiskunfélegyháza városi múzeum, Leszih A., Merzbacher J. utóda, ifj. Mild Gy., Pazár Z., Soproni múzeum, Székesfehérvár sz. kir. város, Várnay E., Weichhardt V.

Adományok a Numizmatikai Közlöny céljaira.

1919-ben: 500 kor.: Kilényi H. — 300 kor.: Zimmermann L. — 200 kor.: Soltész E. — 100 kor.: Babics J., Gundel K., Koerfer I. — 90 kor.: Niklovits K. — 50 kor.: Alföldi A., Faludi G., Fejér J., Festetics P. gr., Gohl Ö., Pákozdi K., Sziklay J., Urmánczy N., Varga Béla, id. Walla J., Woyciechowski V. — 40 kor.: Lippay K., Löwy B., Nagy Z. — 25 kor.: Eszláry I., Jónás E., Lendeczky M., Weichhardt V. 20 kor.: Szepesi L. — 10 kor.: Mály J., Murányi Gy., Schmidt B. Utolsó kimutatásunkban mint 1919-ben befolyt 414 koronával együtt 2624 korona. — 1920-ban: 500 kor.: Somssich J. gr. — 420 kor.: Telcs E. — 300 kor.: Baross J., Ujhely K. — 200 kor.: Schmidt B. — 100 kor.: Hámos P., Váry Szabó E. — 80 kor.: Kilényi H. — 50 kor.: Gohl Ö., Lippay K., Vértessándor, Zimmermann L. — 30 kor.: Faludi G. — 21 kor.: Koerfer I. — 20 kor.: Alföldi A., Nagy Z., Szepesi L. — 14 kor.: Soproni múzeum. — 10 kor.: Erdély S. és társa, Grünhut A., Kémery Mikó Gy., Rhé Gy., Stein P., Weichhardt V. — 7 kor.: Cahn E. A. Az 1920. évben összesen 2392 kor. Fogadják t. tagjaink ezúton is köszönetünket és kérjük összes tagjainkat, hogy Közlönyünk megjelenésének lehetővé tételét adományaikkal előmozdítani szíveskedjenek.

A társulat elnöksége felkéri a hátralékos tagokat, hogy tagsági díjaikat az elküldött postautalványon mielőbb küldjék be a pénztáros címére.

A tagsági díjakat rendszerint csak a Közlöny borítékán nyugtázzuk. Aki ezenfelül tagsági díjáról nyugtát kíván, a nyugta elküldésének postaköltségét, ha pedig bélyeges nyugtát kíván, a megfelelő okmánybélyeg költségét is előzetesen beküldeni tartozik.

Tagtársaink figyelmébe!

„Gróf Dessewffy Miklós barbár pénzei“ című mű első közleményét (18 képes táblával) 30 kor. áron, — második közleményét (6 képes táblával) 10 korona, harmadik közleményét (18 képes táblával) 30 korona áron, végre a negyedik közleményét (12 képes táblával) 30 korona áron bocsátjuk tagjaink s más érdeklődők rendelkezésére. A harmadik közlemény külön nem kapható, hanem csak a többiekkel együtt szerezhető meg. — A mű árával együtt a megrendelők közleményenként 2 korona postaköltséget is szíveskedjenek beküldeni.

Dr. Réthy László: Corpus Nummorum Hungariae — II. kötet (Vegyesházi királyok kora) 12 korona kedvezményes áron rendelhető meg a társulat útján. — A vevők ingyen kapják „Dr. Zimmermann Lajos: Pótlék a Corp. Numm. Hung. I. kötetéhez“ című füzetét. — Megrendeléskor 4 korona postaköltség is szíveskedjenek beküldeni. (Az I. kötet a kiadónál teljesen elfogyott.)

Dr. Hóman Bálint: „Magyar Pénztörténet 1000—1325“ című műve 40 korona bolti ár helyett 24 korona kedvezményes áron rendelhető meg a társulat útján. — A megrendeléskor a mű árával együtt 4 korona postaköltség is beküldendő.

Dr. Gohl Ödön: „A magyar királyok koronázási érmei“ című közleményének különlenyomata 6 korona árú és 1 korona postaköltségnek beküldése mellett kapható.

A „Numizmatikai Közlöny“ régi évfolyamai és pedig a III., IV., V., VII—XVI. egyenként 30 kor. áron kapható. Az I., II. és VI. évf. teljesen elfogyott. — Megrendeléskor évfolyamonként 2 korona postaköltség is beküldendő.

A megrendelések és a fentiekre vonatkozó pénzküldemények a társulat titkára és pénztárosa: **Dr. Zimmermann Lajos** nevére és címére (IV., Váci-utca 78—80) intézendők.

EGGER TESTVÉREK (BRÜDER EGGER).

régipénz-kereskedés
WIEN, I., OPERNRING Nr. 7. MEZZANIN.

Régipénz-ár-
verések ren-
dése. 1875-1910

Ajánlja régipénzek és emlék-
érmek minden fajából álló
nagy raktárát. Különlegessé-
gek: ókor, görög és római pén-
zek. □ Egyes érmek és egész
gyűjtemények vétele. □ Ár-
jegyzékek kiadása. —————

TRINKS VILMOS

WIEN, I., LUGECK 7.

Mindennemű régipénzek és érmek vétele és
eladása úgy egyes darabokban, mint egész
gyűjteményekben. — Prehisztorikus és római
ásatások és régiségek. — Választékküldemé-
:: nyek a gyűjtők rendelkezésére állanak ::

Magyar levelezés. ————— Magyar levelezés.

Régipénz- és éremkereskedés

Budapest, VIII., Üllői-út 2. sz.
(Kálvin-tér sarok) III. em. (lift).

Ajánlja dúsan felszereltrak-
tárát régi római, magyar és
külföldi pénzek- és emlék-
érmekből a gyűjtőkönység
figyelmébe. Vásárol minden-
féle régipénzt és kiásott régi-
séget a legmagasabb áron.

Vezető:

FEJÉR JÓZSEF

Telefon József 55-86

HELBING OTTÓ UTÓDA (OTTO HELBING NACHFOLGER)

ÉREMKERESKEDŐ

MÜNCHEN, Barerstrasse 20.
(Gegenüber Hotel Marienbad)

Mindenféle régiségek és em-
lékérmek vétele és eladása.

Egész gyűjteményeket a legmagasabb áron, készpénz-
fizetés mellett vesz vagy árverésen való értékesítésre mér-
sékelt provízió mellett átvesz. — Évenként több nagy
éremárverés. — Régipénz-árjegyzékek, mellé jegyzett
árakkal. — Választékküldemények a gyűjtők szíves ren-
delkezésére állanak.

Gyűjtők, múzeumok és könyvtárak levelesládája.

Budapest, VIII.,
Gyulai Pál-u. 16.

✧ Megjelenik havonta. ✧
Előfizetés félévre 12 kor.

ADOLPH E. CAHN

éremkereskedő

Frankfurt a. M. Niedenau 55.

Régipénzek és emlékérmek nagy rak-
tára, minden ország és korszak kép-
viselve. Művészi érmek. Háborús emlék-
érmek 1916—1919. Vesz egész gyűjte-
ményeket és egyes darabokat. Árverések.

Dr. Jacob Hirsch

München, Arcisstrasse 17.

Sürgönyzím: Stater.

Minden korszak és országnak régiségei
és érmei, különösen ókoriak. Kiásott
régiségek. Vétel és eladás. Állandó kiál-
lítás. Egész gyűjtemények és egyes dara-
bok átvételnek eladásra vagy árverésre.